

T.C
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

SAFFÂRÎ DEVLETİ (861-1003)

MESUT TUNÇ

1138205119

TEZ DANIŞMANI

Prof. Dr. ÖMER SONER HUNKAN

EDİRNE 2017

T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mesut TUNÇ tarafından hazırlanan SAFFÂRÎ DEVLETİ (861-1003) Konulu Yüksek Lisans tezinin Snavı, Trakya Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 9.-10. maddeleri uyarınca 07.04.2017 Cuma günü saat 14:30 'da yapılmış olup, yüksek lisans tezinin *...kabul edilmesine..... OYBİRLİĞİ/OYÇOKLUĞU ile karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ	KANAAT	İMZA
Prof. Dr. S. Sami Hıncal	kabul	
PROF. DR. AYDIN CEYLA	KABUL	
Doç. Dr. Dr. Sertop G. Kocaa	Kabul	

* Jüri üyelerinin, tezle ilgili kanaat açıklaması kısmında "Kabul Edilmesine/Reddine" seçeneklerinden birini tercih etmeleri gerekir.

T.C
YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
ULUSAL TEZ MERKEZİ

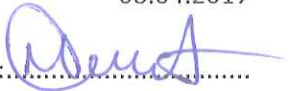
TEZ VERİ GİRİŞİ VE YAYIMLAMA İZİN FORMU

Referans No	10144729
Yazar Adı / Soyadı	MESUT TUNÇ
Uyruğu / T.C.Kimlik No	TÜRKİYE / 23630003906
Telefon	5455473091
E-Posta	mesuttunc89@hotmail.com
Tezin Dili	Türkçe
Tezin Özgün Adı	SAFFÂRÎ DEVLETİ (861-1003)
Tezin Tercümesi	SAFFARİD STATE (861-1003)
Konu	Tarih = History
Üniversite	Trakya Üniversitesi
Enstitü / Hastane	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	Tarih Anabilim Dalı
Bilim Dalı	
Tez Türü	Yüksek Lisans
Yılı	2017
Sayfa	101
Tez Danışmanları	PROF. DR. ÖMER SONER HUNKAN 25798990616
Dizin Terimleri	Saffariler=Saffarids ; Abbasiler=Abbasids ; Gazneliler=Ghaznavids ; Samaniler Devleti=Samanids State
Önerilen Dizin Terimleri	Sistan = Sistan
Kısıtlama	36 ay süre ile kısıtlı

Tezimin, Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi Veri Tabanında arşivlenmesine izin veriyorum. Ancak internet üzerinden tam metin açık erişime sunulmasının 08.04.2020 tarihine kadar ertelenmesini talep ediyorum. Bu tarihten sonra tezimin, bilimsel araştırma hizmetine sunulması amacı ile Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi tarafından internet üzerinden tam metin erişime açılmasına izin veriyorum.

NOT: Erteleme süresi formun imzalandığı tarihten itibaren en fazla 3 (üç) yıldır.

08.04.2017

İmza:

Tezin Adı: SAFFÂRÎ DEVLETİ (861-1003)

Hazırlayan: Mesut TUNÇ

ÖZET

861 yılında Yakub b. el-Leys tarafından Sistan bölgesinde kurulan Fars kökenli Saffârî Devleti, ilk iki hükümdarları Yakub b. el-Leys ve Amr b. el-Leys'in çabalarıyla Sistan, Horasan ve Mâverâünnehr bölgelerinin en önemli devletlerinden biri haline geldi. Yakub b. el-Leys'in Abbâsî Hilâfeti ile savaşı, Amr b. el-Leys'in ise Sâ mânîler ile yaptığı savaş devletin zayıflamasına ve hâkimiyetlerinin Sistan bölgesi ile sınırlı kalmasına sebep oldu. Amr b. el-Leys döneminden sonra başa geçen idarecilerin aynı niteliklere sahip olmaması devletin git gide zayıflamasına yol açtı. 913 yılından sonra on yıllık bir süreçte Sistan'da hâkimiyet sekteye uğrasa da daha sonra tekrar bölgeyi ele geçirmeyi başardılar. Neticede 1003 yılına kadar ancak Sistan bölgesinde hâkim durumda olan Saffârîlere, Gazneli Sultan Mahmud tarafından son verilerek bölgede Türklerin hâkimiyeti başladı.

Anahtar Kelimeler: Saffârî, Sistan, Abbâsî Halifeliği, Sâ mânîler, Gazneliler.

Name of Thesis: SAFFÂRÎD STATE (861-1003)

Prepared by: Mesut TUNÇ

ABSTRACT

In 861 the Saffarid State of Persian origin founded in the Sistan region by Yakub b. el-Leys, the first two rulers Yakub b. el-Leys and Amr b. el-Leys efforts have become one of the most important states of Sistan, Khorasan and Transoxiana regions. Yakub b. el-Leys in battle with Abbasid Caliphate, Amr b. el-Leys battle with the Samanians late two the weakening of the state and its dominance with the Sistan region. After Amr b. el-Leys era, not having the same qualities as the heads of the past administrations led the state to go weaker. After 913, in the course of a decade, they managed to gain control over Sistan, after 10 years. As a result, Saffarids, which was dominant in the Sistan region until the year 1003, was terminated by Sultan Mahmud of Ghazni and began to dominate the Turks in the region.

Keywords: Saffarids, Sistan, Abbasid Caliphate, Samanians, Mahmud of Ghazni.

ÖNSÖZ

861-1003 yılları arası Sistan ve Horasan bölgelerinde hâkim olan Saffârî Devleti, gerek Abbâsîler, Sâ mânîler ve Gazneliler Devleti ile ilişkileri ve gerekse kendine has devlet teşkilatlanmaları bakımından önemlidir. Bu devletlerden Sâ mânîleri dolayısıyla da daha sonra İslâm'a giren Türk devletlerini etkilemiş olmaları yönüyle Türk ve İslâm tarihi açısından üzerinde durulması gereken bir devlettir. Ayrıca Türk b. el-Abbas, Sebük Eri ve Galip gibi önemli Türk komutanlar ile ilişkileri açısından da araştırılması gereken bir devlettir.

Bu tez, Saffârîlerin kuruluşundan başlayarak tarih sahnesindeki serüvenlerini tamamladıkları döneme kadarki olayları araştıran siyasi bir tarih çalışmasıdır. Bu yapılırken devrin çağdaşı ve sonrasında yazılan kaynak eserleri incelendi ve bunlar günümüz araştırma eserleri ile desteklendi.

Tezin konu seçiminden çalışmanın şekillendirilmesi ve son halini almasına kadar yardım ve desteğini esirgemeyen Sayın Prof. Dr. Ömer Soner HUNKAN hocama teşekkürlerimi bir borç bilirim. Ayrıca bilhassa Farsça kaynakların tercümesinde yardımcı olan değerli arkadaşım Araş. Gör. Ercan GÖRDEGİR'e ve her türlü kaynağa ulaşmamda kolaylık sağlayan Trakya Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, TTK Kütüphanesi, Ankara Üniversitesi D.T.C.F. Kütüphanesi ve İSAM çalışanlarına ve burada ismini zikredemediğim bütün arkadaşlarıma ve aileme sonsuz teşekkürler.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
ABSTRACT	II
ÖNSÖZ	III
İÇİNDEKİLER	IV
KISALTMALAR	VIII
GİRİŞ	1
A. KAYNAKLAR	1
B. SAFFÂRÎLERDEN ÖNCE BÖLGEDE SİYASÎ DURUM	4
1. İlk İslâm Fetihlerinden Abbâsîler Dönemine Kadar	4
2. Abbâsîler Dönemi	6
a. Tahiroğulları	7
b. Hâricîler	8
c. Ayyârlar	9

I. BÖLÜM

SAFFÂRÎ DEVLETİNİN KURULUŞU

1. Saffâri Hanedanı	11
2. Saffârîlerin İlk Faaliyetleri ve Devletin Kuruluşu	12

3. Kâbil Seferi.....	14
4. Hâricîler ile Mücadele.....	15
5. Salih b. Hacer İsyanı.....	16
6. Herat ve Buşenc'in Zabtı.....	17
7. Şehirdeki Sosyal Düzenlemeler.....	18

II. BÖLÜM

GELİŞME

A. YAKUB B. EL-LEYS DÖNEMİ (247-265 / 861-879)

1. Kirman'ın Zabtı.....	20
2. Birinci Fars Seferi.....	22
3. Yakub'un Firuz ile Mücadelesi.....	24
4. İkinci Fars Seferi.....	25
5. Belh ve Herat Seferi.....	26
6. Nişabur'un Zabtı.....	28
7. Hasan b. Zeyd ile Mücadele.....	30
8. Abbâsî Halifesi ile İlişkiler.....	32
9. Üçüncü Fars Seferi.....	33
10. Yakub'un Halife ile savaşı ve Ölümü.....	35
11. Yakub'un Şahsiyeti.....	39

B. AMR B. LEYS DÖNEMİ (265-287 / 879-902)

1. Amr b. Leys Dönemi ilk Faaliyetler	40
2. Ahmed b. Abdullah Hucustâni İsyanı	42
3. Fars Seferi	43
4. Hucistâni'nin Ölümü ve Rafi b. Herseme	44
5. Halife ile İlişkiler	46
6. Amr'ın Rafi b. Herseme ile Mücadelesi	50
7. Mâverâünnnehr için Hâkimiyet Mücadelesi	51
8. Amr'ın Tutsaklığı ve Ölümü	56

III. BÖLÜM

ÇÖKÜŞ DÖNEMİ

A. 902-914 (287-300) YILLARI ARASI DÖNEM

1. Tahir b. Muhammed Dönemi (287-296 / 900-908).....	59
2. Leys b. Ali Dönemi (296-298 / 908-910).....	61
3. Muhammed b. Ali Dönemi (298-298 / 910-911).....	63
4. Amr b. Yakub Dönemi (299-300 / 912-913)	65

B. 923-1003 (311-393) YILLARI ARASI DÖNEM

1. Ebu Cafer Ahmed Dönemi (311-352 / 923-963).....	66
--	----

2. Ebu Ahmed Halef Dönemi (352-393 / 963-1003)	68
3. Gazneliler ile İlişkiler ve Devletin Sonu	71
SONUÇ	75
KAYNAKÇA	76
EKLER	88

KISALTMALAR

a.g.e. : Adı geçen eser

a.g.m. : Adı geçen makale

Bkz: Bakınız

C.: Cilt

ev: Çeviren

DTCF: Dil Tarih Coğrafiya Fakültesi

Hzr. : Hazırlayan

İSAM : İslâm Araştırmaları Merkezi

MEB : Milli Eğitim Bakanlığı

Nşr. : Neşreden (Yayınlayan)

vb. : ve benzeri

s.: Sayfa

S.: Sayı

GİRİŞ

A. KAYNAKLAR

Araştırma konumuz olan Saffârî Devleti tarihi hakkında kaynaklarda yer alan bilgilerin kısıtlı ve bölük-pörçük olması araştırmayı yaparken bir hayli zorlanmamıza sebep oldu. Saffârî Devleti hakkında en geniş ve detaylı bilgilere yazarı belli olmayan *Tarih-i Sistan* adlı eserde ulaşılabilir. Bu araştırmada eserin hem farsça¹ hem de İngilizce² tercümesinden yararlanıldı. Eser, adından da anlaşılacağı üzere Sistan tarihini kaydederken bunun yanında Saffârîlerin Sistan dışındaki faaliyetlerine de yer vermiştir. Eserde araştırmamızın konusu açısından orijinal bilgiler yer almaktadır. Saffârî devletinin kurucusu Yakub b. el-Leys'in şeceresi ve Hâricîler ile ilişkileri bu eserden aktarıldı. Ayrıca Saffârîlerin 923 yılından sonraki faaliyetleri için de sık sık bu kaynağa başvuruldu.

Taberi'nin *Tarih el-Rusul ve'l müllük*³ adlı eseri, Yakub b. el-Leys'in ilk seferleri, Tahiroğulları ile ilişkileri ve Amr b. el-Leys dönemi hakkında verdiği bilgiler sebebiyle çalışmamız açısından önemlidir.

Gerdizi'nin *Zeyn-ül Ahbar* adlı eseri de çalışmamızda sıkça başvurduğumuz diğer önemli kaynaklardan biridir. Bu eserin TTK Kütüphanesindeki Türkçe tercümesinden yararlanıldı. Eserde Saffârî Devleti'nin kurucusu Yakub b. el-Leys'in şeceresi, devleti kurmadan önceki yaşantısı, ilk faaliyetleri, Abbâsî Halifesi ile savaşı ve Halef b. Ahmed dönemi Gazneliler ile ilişkileri detaylı bir şekilde anlatmıştır.⁴

İbn Miskeveyh'in *Tecâribi'l- Ümem*, adlı eseri, özellikle Leys b. Ali dönemi hakkında verdiği bilgiler sebebiyle önemlidir. Bu eserin TTK Tercümeler bölümünde yer alan Türkçe tercümesinden faydalandık.⁵

¹ *Tarih-i Sistan*, Tahran 445-765, Zuvvar Yayınevi.

² *The Tarikh-e Sistan*, Translated by: Milton Gold, Istituto Italiano Per Il Medio Ed Estremo Oriente, Roma 1976.

³ Taberi, *The History of al-Taberi (Tarikh al- Rusul wa'l mulük)*, Volume: 35-37, translated and annotated by: David Waines, State University of New York Press.

⁴ Gerdizi, *Zeyn-ül Ahbar*, TTK Tercümeler Bölümü.

⁵ İbn Miskeveyh, *Tecâribi'l- Ümem*, TTK Tercümeler Bölümü.

İbnü'l Esîr, *El-Kamil Fi't-Tarih* adlı eseri araştırmamızda çok önemli bir yer teşkil etmiştir. Araştırmayı yaparken birçok konuda bu eserden faydalandık. Genel olarak da verdiği bilgiler diğer kaynaklar ile tutarlıydı. Sadece Amr b. el-Leys ve İsmail b. Ahmed arasında vuku bulan savaşta, İbnü'l Esîr rivayetine göre savaş başlamadan önce yapılan mektuplaşmaların içeriği hakkında verdiği bilgiler diğer kaynaklar ile örtüşmüyordu. Bunu da çalışmanın içinde belirttik. İslâm tarihi açısından eşsiz kabul edilen eserin Ahmet Ağırakça tarafından yapılan Türkçe tercümesinden yararlanıldı.⁶

Mesudi'nin *Müruc-uz Zeheb* adlı eseri de bilhassa Yakub b. el-Leys'in Abbâsî Halifesi ile olan savaşında verdiği ayrıntılı bilgiler sebebiyle çalışmamız açısından çok önemlidir. Çalışmamızda TTK Kütüphanesinde yer alan Türkçe tercümesinden istifade edildi. Halife ile savaş konusunda diğer kaynaklarda bulunmayan bilgiler tafsilatlı bir şekilde aktarılmaktadır.⁷

Nerşahi'nin yazmış olduğu *Tarih-i Buhara* adlı eser, Sâ mânîler tarihi hakkında çok önemli bir eserdir. Çalışmamızın özellikle Saffârî-Sâ mânî ilişkileri hakkında çok detaylı bilgiler bulunmaktadır. Çalışmamızda eserin İngilizce⁸ tercümesi kullanıldı. Ayrıca eserin Abdullah Duman tarafından yapılan inceleme ve tercümesi⁹ ile Erkan Göksu tarafından yapılan çevirisi de göz önünde bulunduruldu.¹⁰

İbn Kesir'in *El-Bidaye ve'n-Nihaye* adlı eseri de özellikle Yakub b. el-Leys'in halife ile olan savaşında verdiği bilgiler sebebiyle araştırmamızda önemli bir yer tuttu. Eserin Mehmet Keskin tarafından yapılan Türkçe tercümesi bu konuda bize yardımcı oldu.¹¹

Nizâmü'l-Mülk'ün eseri *Siyâset-name*'de özellikle Amr b. el-Leys ve İsmail b. Ahmed arasında yaşanan savaş ve bu savaşta Abbâsî Halifesinin izlediği politika

⁶ İbnü'l Esîr, *El-Kamil Fi't-Tarih*, çev: Ahmet Ağırakça, Cilt: VII-IX, Bahar Yayınları, İstanbul 1986.

⁷ Mesudi, *Müruc-uz Zeheb*, TTK Tercümeler Bölümü.

⁸ Nerşahi, *Tarih-i Buhara*, Translated: Richard N. Frye, The Mediaeval Academy of America Cambridge, Massachusetts 1954.

⁹ Abdullah Duman, *Nerşahi'nin Tarih-u Buharası (İnceleme ve Tercüme)*, Ayışığı Kitapları, İstanbul 2013.

¹⁰ Nerşahi, *Tarih-i Buhara*, Farsçadan tercüme ve notlar: Erkan Göksu, TTK Yayınları, Ankara 2013.

¹¹ İbn Kesir, *El-Bidaye ve'n-Nihaye Büyük İslâm Tarihi*, Cilt: XI, çev: Mehmet Keskin, Çağrı Yayınları, İstanbul 1994.

hakkında verdiği bilgiler son derece önemlidir. Eserin Mehmet Altay Köymen tarafından yapılan Türkçe çalışmasından yararlanıldı.¹²

Araştırma Eserler

Saffârîler tarihi hakkında ülkemizde yapılan en detaylı çalışma Celal Tackerimi'ye ait *Saffârîler Tarihi* adlı basılmamış doktora tezidir. Oldukça mufassal bir çalışmadır ancak Saffârîler konusunda detayda bazı boşlukların olduğu görüldü. Ayrıca bazı farklı sonuçlara ulaşıldı. Tackerimi çalışmasında Saffârîlerin Muhammed b. Ali dönemi (298/910) bitişiyle devletin sona erdiğini ileri sürmüştür. Ancak tezimizde devletin 913 yılında Sistan hâkimiyetini kaybetmesiyle beraber on yıllık bir buhran dönemi yaşandığını, bu on yıllık dönemde yönetim merkezleri Zerenc'te hâkimiyetin Sâmânîler ve daha sonra Abbâsî Halifesine geçtiğini ve 923 yılı ile birlikte yeniden Saffârî soyundan olan Ebu Cafer Ahmed'in bölgeyi ele geçirdiğini dahası da devletin 1003 yılına kadar devam ettiğini, 1003 yılında Gazneliler'in onlara son verdiğini gördük. Bu yönü ile 910 ile 1003 yılları arasındaki Saffârî tarihine ele aldığımız çalışmanın ışık tutması umut edilmektedir.¹³

Saffârîler tarihi hakkında dünyada en çok araştırma yapıp eser veren bilim adamı Cliffurd Edmund Bosworth'tur diyebiliriz. Özellikle *The History of the Saffârîds of Sistan and the Maliks of Nimruz (247/861 to 949/1542-3)* adlı eserinde Bosworth, Saffârîler tarihini bir bütün olarak inceleyip yazmıştır. Araştırmamızda onun eserlerinden bir hayli yararlanıldı.¹⁴

Saim Yılmaz'ın "Halife Mu'tazîd Döneminde (279-289/892-902) Abbâsî-Saffârî İlişkileri" adlı makalesi Abbâsî Halifeliği penceresinden Abbâsî-Saffârî ilişkilerini

¹² Nizâmü'l-Mülk, *Siyâset-nâme*, Hazırlayan: Mehmet Altay Köymen, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2013.

¹³ Celal Tackerimi, *Saffârîler Tarihi*, Ankara Üniversitesi Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi Doktora Tezi, Ankara 1971.

¹⁴ Clifford Edmund Bosworth, *The History of the Saffarids of Sistan and the Maliks of Nimruz (247/861 to 949/1542-3)*, New York 1994.

anlatmıştır. Amr b. el-Leys dönemi Saffârîlerin Halife Mu'tazîd ile ilişkileri bu çalışmada detaylı bir şekilde anlatılmıştır.¹⁵

Barthold'un "Saffârîler Tarihi Hakkında"adlı çalışması, Saffârî tarihi hakkında bilgi veren kaynaklar tanıtılmıştır. Araştırmacılara yol göstermesi açısından önemlidir.¹⁶

B. SAFFÂRİLERDEN ÖNCE BÖLGEDE SİYASİ DURUM

1. İlk İslâm Fetihlerinden Abbâsîler Dönemine Kadar

Saffârîler'in hâkim olduğu bölge olan Sistan, günümüzde bir kısmı İran, bir kısmı da Afganistan sınırları içinde yer alan tarihi bir bölgedir. Orta Farsça'da "sakaların ülkesi" anlamındaki sakastân kelimesinden gelen Sistan, Arapçada Sicistan şeklinde isimlendirilmektedir. Sistan'ın doğu sınırı zaman zaman Kahnedar'a kadar uzanmıştır. İdari merkezi Zerenc olan bölge, düzlük bir araziye sahiptir. En yakın dağ Farah civarındadır. Bölgede; Cam, Bahezer, Pelengan, İrefşah dağları vardır. Ayrıca Hirmend, Ferehverdi ve Havas nehirleri de bölge bulunan su kaynaklarıdır.¹⁷

Sistan bölgesi; sırasıyla Pers, Part, Sasani devletlerine bağlanmış ve İran'ın doğu sınırını oluşturmuştur. 632 senesinde Hz. Muhammed'in ölümünden sonra Ridde olayları ile kısa bir sarsıntı geçiren İslâm Devleti, 633 yılında bu isyanların bastırılmasıyla huzura kavuşmuştu. Arabistan yarımadasında birliğin sağlanmasıyla İslâm orduları sınır ötesi fetihlere başladılar. Özellikle Hz. Ömer döneminde fetih süreci büyük bir ivme kazanarak Arabistan yarımadasının yanı başında bulunan İran topraklarının fethi için savaşlar yapılmaya başlandı. İran, her taraftan Müslüman Arapların istilasına uğradı.¹⁸ Bu kapsamda Sasaniler ile yapılan savaşlardan son olarak Nihavend zaferi İran topraklarının tamamının fethedilmesi için Müslüman

¹⁵ Saim Yılmaz, "Halife Mu'tazîd Döneminde (279-289/892-902) Abbâsi-Saffârî ilişkileri", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 9, 2004.

¹⁶ Barthold, V.V. "Saffârîler Tarihi Hakkında" *Bellekten*, C. VII, Sayı: 26, Ankara 1943.

¹⁷ Osman Gazi Özgüdenli, "Sîstan", *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt:37, İstanbul 2009, s. 274-75. ; Tackerimi, *a.g.e.*, s. 23.

¹⁸ İbn Haldun, *İbn Haldun Tarihi*, Cilt: I, TTK Tercüme Bölümü, s. 306-307.

Araplara büyük bir kolaylık sağladı. Bu zafer ile bütün İran toprakları, Horasan ve Mâverâünnehr topraklarının fethi için İslâm ordularının önü açılmış oluyordu.¹⁹

İslâm fetihleri sırasında Arap ordularının önünden kaçan son Sasani Hükümdarı III. Yazdicerd, Kirman'dan Sistan'a gitmiş, ancak burada tutunamayıp Horasan'a geçmek zorunda kalmıştı. Yazdicerd en sonunda servet ve hazinelerine göz koyan yakın adamları tarafından öldürüldü.²⁰ Sistan'ın idari merkezi Zerenc 23 (644)'te Asım b. Amr ve Abdullah b. Umeyr kumandasındaki İslâm orduları tarafından kuşatıldı.²¹ Ancak kuşatma yüklü bir haraç karşılığında kaldırıldı. Abdurrahman b. Semüre'nin 29 (649-50) yılında Büst'ü ele geçirmesinin ardından bölgenin diğer önemli yerleşim merkezleri ertesi yıl Rebî b. Ziyad el-Harisi kumandasındaki ordu tarafından fethedildi. Zerenc hâkimi olan Perviz'in 2.000 köle vermesi karşılığında eman verildi.²² Zerenc halkı iki yıl sonra Araplar'a baş kaldırıncı, Basra umumi valisi Abdullah b. Amir tarafından Sistan'a vali tayin edilen Abdurrahman b. Semüre şehre girdi.²³ Perviz bu defa 2 milyon dirhem haraç ve 2.000 köle vermek şartıyla Abdurrahman ile anlaştı. Bölge halkı Abdurrahman'ın azledilmesinin ardından yine isyan etti. Daha sonra yeniden Sistan valiliğine tayin edilen Abdurrahman b. Semüre bölgedeki İslâm hâkimiyetini Kâbil'e kadar yaydı.²⁴

¹⁹ Bahriye Üçok, *İslâm Tarihi Emevîler Abbasîler*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Sevinç Matbaası, Ankara 1968, s. 3. ; Aydın Usta, *Türklerin İslâmlaşma Serüveni (Sâmânîler Devleti 874-1005)*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2007, s. 40. ; Maurice Lombard, *İlk Zafer Yıllarında İslâm*, çev: Nezih Uzel, Zafer Matbaası, İstanbul 1983, s. 38. ; Akif Rençber, İslâm Fetfinden Irak Selçuklularının Yıkılışına kadar Kazvin'in Siyasi Tarihi", *İnsan ve Toplum Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 2012, Cilt :1, Sayı: 1, s. 229.

²⁰ Esko Naskalı, "Sasaniler" *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, s. 176. ; Zekeriya Kitapçı, *Yeni İslâm Tarihi ve Türkler*, Cilt: I-II, Damla Ofset Matbaacılık, 3. Baskı, Konya 1994, s. 234. ; Bahriye Üçok, *a.g.e.*, s. 2. ; Ömer Soner Huncan, "Ortaçağ İran'ını Anlamak: Firdevsi, Nizâmü'l-Mülk, Sabbâh ve Hayyam", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 2016/77, s. 79

²¹ Mahmut Kelpetin, *Hulefâ-yi Râşidin Dönemi Tarihi Seyf b. Ömer ve Tarihciliği*, Siyer Yayınları, İstanbul 2012, s. 215.

²² Özgüdenli, "Sistan", s. 274-75.

²³ Halife b. Hayyât, *Tarihu Halife b. Hayyât (Halife b. Hayyât Tarihi)*, çev: Abdulkadir Bakır, Bizim Büro Basımevi, Ankara 2001, s. 86.

²⁴ Belazuri, *Fütuhu'l Buldan*, çev: Mustafa Fayda, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987, s. 572-75. ; İbn Haldun, *a.g.e.*, III, s. 12. ; Osman Aydın, "Zerenc" *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt 44, İstanbul 2013, s. 282.

78 (697)'de Hâricîler'in isyanını bastırmasının ardından Horasan ve Sistan'ı da hâkimiyeti altına alan Haccâc b. Yusuf es-Sekafi²⁵, Mühelleb b. Ebû Sufre'yi Horasan'a, Ubeydullah b. Ebû Bekre'yi Sistan'a vali tayin etti. Ebû Bekre bölgeden perişan vaziyette geri dönünce Abdurrahman b. Muhammed b. Eş'as' Basra ve Kûfeli'lerden oluşan bir orduyu Sistan'a gönderdi (80/699). Bölgenin büyük bir kısmını fetheden Eş'as, daha sonra Haccâc ile anlaşmazlığa düşüp isyan etti ve Haccâc karşısında mağlup oldu.²⁶

Emevilerin fethedilen yerlerde İslâmiyeti kabul eden Arap olmayan unsurlara (mevali) karşı idari, iktisadi ve sosyal bakımdan ikinci sınıf vatandaş muamelesi göstermesi ve Arap kabileleri arasında ardı arkası kesilmeyen mücadeleleri önleyememesi ve hatta bizzat bu mücadelenin içine girmiş olması onların zayıflamasına sebep oldu. Abbâsîler bu şartları kendi lehlerine ustaca kullanmasını bilerek hilafet makamını ele geçirdiler.²⁷

2. Abbâsîler Dönemi

Saffâriler kurulmadan önce onların hâkim olduğu coğrafyada Abbâsî Devletinin onayıyla Tahiroğulları hüküm sürmekteydi. Ancak Tahiroğullarının bölgede mutlak bir hâkimiyeti yoktu. Bölgede sık sık isyanlar baş gösteriyordu. Özellikle Sistan bölgesinde dini ve siyasi bir topluluk olan Hâricîler burada sorun teşkil ediyordu. Hâricîlerin yanı sıra bir diğer önemli güç de Ayyârlar idi.

²⁵ Zalim lakabıyla meşhur Emevi valisi.

²⁶ İbnü'l Esir, *a.g.e.*, IV, s. 420-21. ; İsmail Yiğit, "Emeviler", *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt: 11, İstanbul 1995, s. 91. ; İrfan Aycan, "Haccâc b. Yûsuf es-Sekafi", *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt: 14, İstanbul 1996, s. 427-428. ; Mehmet Dalkılıç, "Buhara'nın İslâmlaşmasında Kuteybe b. Müslim'in Rolü", *Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 23, Güz 2012, s. 150.

²⁷ Abdülhüseyn Zerrinkub, *Karname-i İslâm –İslâm Medeniyeti Mucizesi-*, çev: Abuzer Dişkaya, Ağaç Kitabevi Yayınları, İstanbul 2009, s. 32. ; Hakkı Dursun Yıldız, "Abbâsîler", *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, s. 31-32. ; Şaban Öz, *İslâm Tarihi*, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya 2013, s. 126-27. ; Hunkan, a.g.m., s. 80-81.

a. Tahiroğulları

Hanedanın atalarından Ruzeyk, mevlası olduğu Ebû Muhammed Talha b. Abdullah el-Huzai ile birlikte 56 (676) yılında Horasan'a gelmiş, burada Herat haraç amilliği ve Sistan valiliği yapan Ebû Muhammed'in yanında yetişmiştir. Ruzeyk'in oğulları Talha ve Mus'ab, Abbâsî devletinin kuruluş aşamasında önemli hizmetler görmüşlerdir. Mus'ab Buşenc valiliği yapmış, daha sonra bu görevi oğlu Hüseyin yürütmüştür. Onun oğlu ve hanedanın kurucusu Tahir b. Hüseyin, Harunreşid döneminde Horasan valisi Me'mun'a bağlı olarak Rey valiliğine tayin edildi.²⁸ Halife Emin'in kardeşi Me'mun'u veliahtlıktan azletme girişimiyle başlayan iç mücadele Me'mun tarafında yer alan Tahir b. Hüseyin, Emin'in ordularını yenilgiye uğratarak Me'mun'un halife olmasında önemli bir rol oynadı.²⁹

Yaptığı hizmetlere mükâfat olarak 205 (820) yılında Me'mun'dan Bağdat'ın doğusundaki İslâm ülkelerinin çoğunun valiliğine tayin edildi. Böylece İran'da yarı bağımsız bir idare kurulup, bağımsız devletler kurulmasının temeli atılmış oldu.³⁰

Tahiriler Horasan'a girdikten sonra mevkilerini kuvvetlendirmek ve daha fazla bağımsızlık elde edebilmek için halkın gönlünü kazanmaya çalıştılar. Ancak idareleri altında sık sık isyanlar baş gösteriyordu. En ufak bir fırsatta düşmanlarının halifeyi Horasan'a gitmek ve onların hâkimiyetine son vermek için kışkırtacaklarını bildikleri için halife ile daima iyi ilişkiler içerisinde bulundular. Bu aileye karşı gelen herkes halife tarafında Bâtınlıkla itham ediliyordu.³¹ Ancak halifenin desteğini bu kadar çok almalarına rağmen çok uzun süre bu coğrafyaya hâkim olamadılar. Saffârî'lerin Tahiroğulları ile ilişkilerini ileriki bölümlerde değerlendireceğiz.

²⁸ Hasan Kurt, "Tahir b. Hüseyin", *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt: 39, İstanbul 2010, s. 399.

²⁹ V.V. Barthold, *Moğol İstilasına kadar Türkistan*, Hazırlayan: Hakkı Dursun Yıldız, Kervan Yayınları, İstanbul 1981, s. 272. ; Hasan Kurt, "Tâhirîler", *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt: 39, İstanbul 2010, s. 403. ; Zuhuri Danışman, *Büyük İslâm Tarihi*, Cilt: 5, Özyayın Matbaası, İstanbul 1971, s. 219.

³⁰ V. V. Barthold, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, çev. ve ekler Mehmet Fuat Köprülü, Alfa Basım Yayım, İstanbul 2014, s. 190.

³¹ Tackerimi, *a.g.e.* , s. 71.

b. Hâricîler

Saffârî Devleti kurulmadan önce onların hâkim olacağı coğrafyada önemli bir güç de Hâricîler idi. Hâricîlerin bölgedeki faaliyetlerine değinmeden önce isimlerinin ne anlama geldiğini ve neden bu ismi aldıklarını inceleyecek olursak; Hâricî “ çıkmak itaatten ayrılıp isyan etmek” anlamındaki hurûc kökünden “ayrılan, isyan eden” manasında bir sıfat olan haric kelimesine nisbet ekinin ilave edilmesiyle meydana gelmiş bir terim olup, topluluk ismi için hâriciyye ve havâric kullanılır.³²

Bu isim yani Hâricîler, Sıffin Savaşı ve hakemlik meselesinden dolayı Hz. Ali’ye karşı gelen İslâm topluluğuna denir.³³ Savaşın sonra 12 bin kişi Ali’den ayrılıp onunla beraber Kufe’ye girmedi. Bunlar hüküm sadece Allah’a aittir parolasıyla çekildiler. Bunlar Harûrî ve daha yaygın olarak Hâricî’ler olarak anılırlar.³⁴ Irak’ta dağılan Hâricîler, halifelerin şiddetli baskıları karşısında anayurtlarını terk etmek zorunda kalarak uzak bölgelere göç ettiler. Emeviler devrinde Hâricîlerin Sistan’a sığındıkları ve bu bölgenin halkı arasında kuvvetlendikleri görülür.³⁵ Sistan ve çevresi, Arapların eline geçtikten sonra sert karakter yapısına sahip bölge halkı arasında Hâricîlik mezhebi büyük ilgi görmüştür.³⁶ Hâricîlerin Sistan’a yerleştikleri sırada İran’da ve özellikle Sistan ve Fars’ta hoşnutsuzluk olup Arap halifelerine karşı geliniyordu. İslâm tarihinde bunlara da Hariçi denmiştir. Bunlar halifelerin baskısıyla göç etmiş Hâricîlerle iş birliği yapmaya başlamışlardı. Haccac b. Yusuf’un gösterdiği şiddet Hâricîlerin İran’ın doğu bölgelerine sığınmalarına sebep oldu. Böylece Kirman ve Sistan bölgeleri Hâricîlerin kontrolüne geçti. Hâricîler gizlice teşkilatlanarak halifenin kuklası olan valilerle zaman zaman mücadele ediyorlardı.³⁷

³² Ethem Ruhi Fiğlalı, “Hâricîler”, *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt: 16, İstanbul 1997, s. 169.

³³ Taberi, *Tarih-i Taberi Tercemesi*, Cilt: III, Elif Ofset Tesisleri, İstanbul 1983, s. 199-200. ; Suphi es-Salih, *İslâm Mezhepleri ve Müesseseleri (Doğuşu-Gelişmesi)*, çev: İbrahim Sarıms, Bir Yayıncılık, İstanbul 1983, s. 101.

³⁴ Julius Wellhausen, *İslâmiyetin İlk Devrinde Dini-Siyasi Muhalefet Partileri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, çev: Fikret Işılatan, Ankara 1989, s. 3. ; Sabri Hizmetli, *İslâm Tarihi –İlk Dönem-*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2006, s. 450. Reinhart Pieter Anne Dozy, *İslâm Tarihi*, çev: Vedat Atilla, Gri Yayınevi, İstanbul 2006, s. 180.

³⁵ Cem Zorlu, *Abbâsîlere Yönelik Dini ve Siyasi İsyanlar*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2001, s. 194.

³⁶ Hasan Kurt, *Türk-İslâm Dönemine Geçişte Tahiroğulları*, Araştırma Yayınları, Ankara 2002, s. 64.

³⁷ Tackerimi, *a.g.e.*, s. 26.

795 yılında Hamza b. Erdek el-Hâricî'nin başlattığı önemli Hâricî isyanı Sistan'da gerçekleşti. Dihkan³⁸ soyundan gelen asil bir İran'lı olan Hamza, asi faaliyetlerine Sistan'ın başkenti Zerenc'te başladı. Hamza, Sistan köylülerinin mali şikâyetlerine cevap vererek Abbâsî halifeliğinin koymuş olduğu haraç ve diğer vergileri başarılı bir şekilde ödememelerini sağladığı gibi bölgedeki birkaç vergi toplayıcısını da öldürdü. Bununla da kalmayarak 828 yılındaki ölümüne kadar yandaşlarından büyük bir ordu kurarak Abbâsî karşıtı baskınlar yaptırdı.³⁹

IX. yüzyılın ortalarına kadar Sistan'da çok güçlü bir konumda olan Hâricîler zamanla bu kuvvetlerini kaybettiler. Salih b. Nasr, Yakub b. el-Leys'in yardımıyla Zerenc şehrinde Hâricîlere saldırdı. Orasını ele geçirdikten sonra hizmetlerine karşılık Büst'ün kumandanlığını Yakub'a verdi.⁴⁰ Bu gelişmeler hâkimiyetin bir gruptan başka bir gruba yani Hâricîlerden Ayyârlar'a geçmesine sebep oldu.⁴¹

c. Ayyârlar

Ortaçağ İslâm dünyasında herhangi bir ülkede mevcut toplum düzenini çeşitli amaçlarla bozmak isteyen, devlet otoritesine hiç önem vermeyerek sadece kendi çıkarlarına göre hareket eden bir zümre ortaya çıkmıştır. Bu topluluğun özel bir teşkilatı vardı ve Ayyârân diye anılırdı. Gönüllü Gaziler adıyla da bilinen bu zümre Arapça kaynaklarda Muttavia ya da Mutatavvia, Farsça kaynaklarda ise Ayyâr şeklinde isimlendirilmektedir.⁴²

Ayyârlar; civanmerd, doğru sözlü, yiğit, iyiliksever, merhametli, sûfiyane hayat süren bir topluluk gibi belirtilmelerine, emirlere bağlı ve diğer mezheplere karşı

³⁸ Sasaniler ile Ortaçağ'daki bazı İslâm devletlerinin idari teşkilatında köy reisi, şehir ve yöre beyi anlamına gelen bir tabirdir. Bkz. Faruk Sümer, "Dihkan", *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt: 9, İstanbul 1994, s. 289-290. ; Ömer Soner Hunkan, *Türk Hakanlığı (Karahanlılar)*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 3. Baskı, İstanbul 2011, s. 230-31.

³⁹ Farhad Daftray, "Emeviler Döneminde ve Abbâsîlerin ilk Dönemlerinde İran, Horosan ve Mâverâünnehr'deki Mezhebi ve Milliyetçi Hareketler", çev: Mehmet Atalan, *Kelam Araştırmaları*, 4:2, 2006, s. 142.

⁴⁰ Gerdizi, *Zeyn-ül Ahbar*, TTK Tercüme Bölümü, s. 10.

⁴¹ Tackerimi, *a.g.e.*, s. 29.

⁴² Hasan Kurt, *a.g.e.*, s. 97.

Sünniliğin yanında gösterilmelerine rağmen menfi icraatları yüzünden tarihe daha ziyade yağmacı ve soyguncu bir sınıf olarak geçmişlerdir. Çoğunluğu şehirlerdeki işsiz güçsüz kimselerin, topraksız köylülerle ordudan ayrılmış askerlerin oluşturduğu Ayyârlar, güçlü iktidarlar zamanında geri plana çekilip adeta ortadan kayboldukları halde, yönetimin zayıf olduğu dönemlerde sorumsuzca hareketleriyle ülkeleri için problem teşkil etmişlerdir. Özellikle VIII-XII. Yüzyıllar arasında İran, Türkistan ve Irak'ın belli başlı şehirlerinde zaman zaman büyük karışıklıklara ve yağmalara sebep olmuşlardır.⁴³

Ayyârların teşkilatları en çok Sistan'da taraftar buldu. Teşkilatlarının giderlerini temin etmek için kervanların koruyuculuğu görevini yaptılar. Bu koruma görevi için ücret vermeyen kervanlardan zorla para aldıkları için bunlara yol kesici de denmiştir.⁴⁴

Ayyârlar hükümet tarafından tanınmış bir teşkilata sahipti. Bu teşkilatın komutanlarının protokolde de yerleri vardı. Devlet yöneticileri onlardan yararlanırken belli bir ölçüde risk de almış oluyorlardı. Elllerinde silah ve her türlü askeri güç bulunmasına rağmen devlete kısmen kendilerini bağımlı hisseden bu insanlar zaman zaman isyan edebilmekteydi.⁴⁵

Saffârilerin kurucusu Yakub b. el-Leys bu teşkilata dâhil olup zamanla güçlenerek bölgede önemli bir devlet kurmuştur. Yakup'un bu gruptaki faaliyetlerini ileriki bölümlerde değerlendireceğiz.

⁴³ Abdülkadir Özcan, "Ayyâr", *DiA*, Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt: 4, İstanbul 1991, s. 296.

⁴⁴ Tackerimi, *a.g.e.*, s. 30.

⁴⁵ Hasan Kurt, *a.g.e.*, s. 98.

I. BÖLÜM

SAFFÂRÎ DEVLETİNİN KURULUŞU

1. Saffârî Hanedanı

Saffârî Devleti'nin kurucusu Yakub b. el-Leys, Zerenc'e bir günlük yürüyüş mesafesinde ve Zerenc'den Büst'e giden yolun kuzeyinde bulunan Karnin köyünde doğmuştur.⁴⁶ Yakub'un babası el-Leys, Sistan bakırcılarının başı idi. Nitekim hanedanın ismi de buradan gelmektedir. El-Leys'in dört oğlu vardı. Yakup, Amr, Tahir ve Ali adlarında. El-Leys, oğulları ile Karnin'den Zerenc'e geldi. Burada da yine bakırcılıkla uğraştı. Onun dükkânı ayyârlar ve gençler çarşısındaydı. Yakub da babası gibi burada bakırcılıkla meşgul oldu. Bu husustaki bilgileri Gerdizi vermektedir. Ona göre Yakub, çırak olarak bir bakırcının yanında çalışmaya başladı. Aylık ücreti 15 dirhem idi.⁴⁷ Aynı müellif Yakub hakkında aynen şöyle demektedir. *“Onun olgunluğunun sebebi; sahip olduğu ve kazandıkları ile ilgili cömertliğiydi. Kazancını halkla yerdı ve gariplerin saygısını kazandı. Çalıştığı yerde meslektaşlarına iyi bir örnekti”*.⁴⁸

Hanedanın soyu hakkında en güvenilir bilgiyi ise Tarih-i Sistan adlı eser vermektedir. Hanedan, kendilerinin Sasani soyundan geldiğini iddia eder. Tarih-i Sistan'a göre bu ailenin şeceresi şöyledir: Yakub'un babası el-Leys, onun babası Hatim, Hatim'in babası Keyhüsrev, onun babası Kubad, onun babası Hüsrev Perviz ve onunda babası Env Şirvan idi. Böylece soyları Piştâdi sultanlarından Tohmuras Divbent'e dayanıyordu⁴⁹ Başlangıçta halk ve çevre ülkeler Yakub'un bu şeceresine

⁴⁶ Erdoğan Merçil, “Saffârîler”, *“Doğustan Günümüze Büyük İslâm Tarihi”*, Editör: Hakkı Dursun Yıldız, Cilt: 5, Çağ Yayınları, İstanbul 1992, s. 27.

⁴⁷ Gerdizi, *a.g.e.*, s. 9. ; Clifford Edmund Bosworth, *The History of the Saffarids of Sistan and the Maliks of Nimruz (247/861 to 949/1542-3)*, New York 1994, s. 72. ; Barthold, V.V. “Saffâriler Tarihi Hakkında” *Bellekten*, C. VII, Sayı: 26, Ankara 1943, s. 325. ; Tackerimi, *a.g.e.*, s. 34.

⁴⁸ Gerdizi, *a.g.e.*, s. 10.

⁴⁹ *The Tarikh-e Sistan*, s. 159-160. ; Tackerimi, s. 35.

inanmadığı gibi alayla karşıladılar. Ama onun başarıları sebebiyle sonradan genel bir kabul gördü.

2. Saffârîlerin ilk Faaliyetleri ve Devletin Kuruluşu

Gerdizi'ye göre Yakub evvela bakırcılık, sonrada Ayyârlık, hırsızlık ve yol kesicilik yapmıştır. Daha sonra ilk olarak Büst şehrinin askeri kumandanı ve nihayet Sistan emiri olmuştur. Şu halde efendisi Salih b. Nasr'ın hizmetine girmeden önce, Yakub'un hayatı bir eşkıya sürüsünün başı olarak ayyârlıkla geçmiştir.⁵⁰

Yakub ve arkadaşları 232 (846-847) yılında, bu sırada Sistan'da Tahiriler'e karşı isyan etmiş olan Salih b. Nasr'a katıldılar.⁵¹ Salih, Benû Kinane adlı Arap kabilesine mensup olup, Büst şehrinde bir Ayyâr grubunun başında Hâricîler'e karşı yaptığı mücadeleyi Tahiriler aleyhinde bir isyana dönüştürmüştü. Salih, Yakub'un yardımıyla Büst şehrini ele geçirdi. Artık Büst ona itaat ediyor ve vergi veriyordu (238/852).⁵²

Tahirilerin Sistan Valisi İbrahim el-Hüseyin el-Kusî, oğlu Muhammed'i Büst ve Zemindaver bölgesine gönderdi. Muhammed, Büst'e hâkim olmayı başardı ancak Salih ve adamları çöl yolundan Sistan'a geldi. İbrahim, Salih ile yaptığı savaşı kaybederek şehirden ayrılmak zorunda kaldı. Daha sonra Hâricî reisi Ammar b. Yasir ile birleşerek Zerenc'i tekrar ele geçirmek istedi. Salih beraberinde takriben dört bin kişi olduğu halde onlarla mücadeleye hazırlandı ve Yakub'u elinde Abbâsîler'i temsil eden siyah bir bayrakla şehrin Der-i Akar, diğer adamlarını da başka kapılara gönderdi. Şehir halkı zulümlerinden bıktıkları beyaz bayraklı Hâricîler yerine, siyah bayraklı Salih'e yardım etmeye karar verdi. İki taraf arasındaki çetin bir savaştan sonra Ammar b. Yasir ve İbrahim b.el-Hüseyin yenilgiye uğrayarak kaçtılar (Mayıs

⁵⁰ Gerdizi, *a.g.e.*, s. 10. ; Barthold, *Saffârîler Tarihi Hakkında.*, s. 325-326.

⁵¹ Clifford Edmund Bosworth, *The Cambridge History of İnan*, "The Tahirids and Saffarids", Volume 4, Edited by R. N. Frye, Cambridge University Press, New York 1975, s. 109.

⁵² Abbas İkbâl, Aştıyani, *Tarih-i Mufasssal-ı İnan: ez sadr-ı İslâm ta İntiraz-ı Kaçariyye*, Kitabhane-i Hayyam, İnan, s. 190. ; Merçil, "Saffârîler", s. 417-418.

854). Salih'in durumu bu galibiyetle daha da kuvvetlendi.⁵³ Yakub ise Hâricîlerin peşinden at sürdü. Bu arada Muhammed b. İbrahim el-Kusi aldığı bir davet üzerine Büst'ten Zerenc üzerine yürüdü. Yakub onunla savaşmak için şehirden çıkarken, Salih de tuzak kurmuştu. Neticede savaşı kaybeden Muhammed, Sistan köylerinden Haysun'da olan babası İbrahim'in yanına kaçıyordu.

Bu sırada Ayyârlar ve Yakub'un arkadaşları Salih'in Büst'lü olduğunu bahane ederek Yakub'un etrafında toplandılar ve bütün ganimetlerin Salih'e geçmesine karşı çıktılar. Büst'lüler de Salih'in etrafında toplandılar. Salih b. Nasr, Yakub ve arkadaşlarının bu isyankâr durumunu öğrenince Büst'deki naibi Malik b. Merdûye'ye haber göndererek yardım istedi. Büst'den gelen yardımcı kuvvetle birleşen Salih, Yakub ile savaştı. İki eski dost arasındaki savaşı kaybeden Salih olmuş ve bir bölük askeri ile kaçmak zorunda kalmıştır.⁵⁴ Fakat Yakub onun peşini bırakmadı. Sistan köylerinden Nogan'da iki taraf tekrar karşılaştılar. Bu savaşta da Salih kaçarak gizlenmeye mecbur kalırken, Yakub'un ise Tahir isimli kardeşi ölmüştür. (26 Cemaziyelâhir 244/9 Ekim 858). Tahir'in mezarı Kermeti'dedir⁵⁵

Sistan ordusu Salih'in kaçmasıyla Dirhem b. Nasr'a bîat etti. Yakub ise onun ordu kumandanı olarak kaldı. Bir müddet sonra Dirhem, Yakub'un cesaretini itaatsizliğini ve halk tarafından sevilmesini kıskanarak onu öldürmek için tuzak hazırladı. Bu durumu anlayan Yakub, Dirhem'in kuvvetlerini mağlup etmeyi ve onu da esir almayı başardı. Dirhem'in bir müddet sonra Yakub ile anlaşarak serbest bırakıldığı ve onun sadık bir taraftarı olduğu anlaşılıyor. Sistan halkı ve ordusu 25 Muharrem 247 (10 Nisan 861) tarihinde Yakub'a emir olarak bîat etti.⁵⁶ Bu tarih Saffârî Devleti'nin kuruluşu olarak kabul edilir.

Dirhem b. Nasr sahneden uzaklaşınca Yakub'un yıldızı daha da parladı. Yakub iktidarını Sistan'da tam olarak sağlayabilmek için Hâricîler sorununu çözmesi gerektiğinin farkındaydı. Bu maksatla da Hâricîler'le uzun yıllardır iyi ilişkileri olan

⁵³ Barthold, *Türkistan*, s. 276.

⁵⁴ Tackerimi, *a.ge.*, s. 36-38.

⁵⁵ Merçil, "*Saffârîler*", s. 418-419. ; Tackerimi, *a.ge.*, s. 39.

⁵⁶ The Tarikh-e Sistan, s. 159. ; Barthold, *Türkistan*, s. 276. ; Bosworth, *The Saffârîd of Sistan*, s. 75. ; İhsan Ahmedi Nayini, "*Peyam-ı Baharistan*", *Saffârîyan ve Zub-ı Sikke der Nayin*, Cilt: 3, Sayı: 5, Güz 1391 Hicri-Kameri, s. 91. ; Merçil, "*Saffârîler*", s. 419.

Ezher b. Yahya ile görüştü. Yapılan görüşmeler sonunda Yakub istediğini elde etti ve Hâricîler'i yanına çekerek reislerine hediyeler takdim etti. *Tarih-i Sistan*'da bu görüşmenin detayları mevcuttur. Eserde aynen geçen ifadeler şöyle: Yakub, Ezher'e dedi ki: Sizden (Hâricîlerden) her kim Serhenk ise onu Emir yaparım. Her kim Süvari ise onu Serhenk yaparım. Her kim ki piyade ise onu Süvari yaparım. Sizden her kimde yetenek ve kudret görürsem o yetenek ve kudreti arttırırım.⁵⁷ Böylece Yakub Hâricîler'i kendi tarafına çekmeyi başardı.

Bu sırada Yakub'un eski düşmanı Salih b. Nasr, Abbâsî Halifesi Mustain'in emriyle Sistan'a saldırmak için hazırlanmıştı. Bunu haber alan Yakub, kardeşi Amr'ı yerine naib olarak Sistan'da bırakarak kendisi Büst'e doğru hareket etti. Büst yakınlarında ikisi arasında çetin savaşlar oldu. Bu savaşlar Salih'in yenilip kaçması ve Büst'ün Yakub'un eline geçmesiyle sonuçlandı. Salih bu yenilgiden sonra kısa bir yoldan Sistan'a gidip Der-i Akar kapısına vardı.⁵⁸ Sistan halkı Salih'in ordusunun sesini Yakub'un ordusunun sesine benzetti. Fakat gerçeği anladıklarında artık çok geçti. Sonuç olarak Sistan'lıları hazırlıksız yakalayan Salih, Amr ve onun yakınları Aziz b. Abdullah ve Davut'u yakalayıp hapse attı. Yakub olanları öğrenince Sistan'a döndü ve sokak savaşları sonunda Salih yine kaçmak zorunda kaldı. Yakub, Salih'in bütün mallarını, silahlarını ordudaki bütün levazımları ele geçirdi. Yakub; Amr, Aziz ve Davut'u kurtardı. Bu zafer ve kardeşi hayatta olduğu için Allah'a şükretti. Dervişlere büyüklüğünü göstermek için Elli bin dirhem verdi.⁵⁹

3. Kâbil Seferi

Salih, Yakub'a karşı verdiği mücadeleden yine mağlup ayrılınca bu defa Kâbil Şahı Zunbil'in yanına kaçtı. Kâbil Şahı Buda dininden idi. Bölgede Müslümanlar ve Hindular yaşamaktaydı. Kâbil Şahlarının hâkim olduğu coğrafya, batıdan Sistan

⁵⁷ *Tarih-i Sistan*, s. 205.

⁵⁸ Merçil, "Saffârîler", s. 419.

⁵⁹ *Tarih-i Sistan*, s. 204.

sınırına kadar uzanırdı. Ülkeleri dağlık bir bölgede olduğu için Arab orduları buraya hâkim olamamıştı.⁶⁰

Yakub'un bu bölgeye sefer düzenlemesi için birçok sebebi vardı. Yıllardır savaştığı rakibi Salih b. Nasr bu bölgeye kaçmıştı. Salih b. Nasr sorunuyla tekrar uğraşmak istemeyen Yakub, bölgeye sefer düzenleyip bu sorunu kesin olarak bitirmek niyetindeydi. Hâkim olduğu Sistan'ın doğusunda güçlü bir hükümet istememesi de bu seferin sebeplerindendir. Ayrıca o güne kadar güçlü İslâm ordularının dahi hâkim olamadığı Kâbil Şahlarına karşı olası bir başarı Yakub'un İslâm dünyasında saygınlığını arttıracaktı. Bu sebeplerden ötürü Yakub bölgeye sefer düzenledi.

Zunbil'in ordusu sayıca Saffârî ordusundan fazla idi. Yakub, meydan savaşıyla başarılı olamayacağını bildiği için hile ile düşmanı ortadan kaldırmaya karar vermişti. Zunbil'e, yaptığından pişman olduğunu söyleyip kendisine itaat etmek istediğini bildirdi. Zunbil bu sözlere inanıp ordusundan 200-300 süvari ile bir tarafa çekildi. Yakub küçük bir grupla özür dilemek bahanesiyle onun yanına gidip aniden Zunbil'e saldırdı ve onu öldürmeyi başardı. Sonra da Zunbil'in ordusuna hücum edip 6000 kişiyi öldürdü, kafalarını Sistan'a gönderdi. Zunbil'in oğlu Firuz da yakalanarak esir edildi.⁶¹ Salih b. Nasr ise yine kurtulup kaçmayı başarmıştı. Yakub, Şahin b. Revşan adındaki bir kumandanına bir miktar süvari ile onu takip ettirdi. Nihayet Şahin, amansız bir takipten sonra Salih'i yakalayarak Yakub'un huzuruna getirdi. Salih b. Nasr muhtemelen gördüğü işkencelerin tesiri ile çok yaşamamış, Sistan'a gelişinden kısa bir süre sonra 17 Muharrem 251 (18 Şubat 865) tarihinde ölmüştü.⁶² Yakub, Zunbil'in yeğeni Salih b. el-Hacer'i Saffârîlerin valisi olarak Ruhhac'a, kendi ailesinden Halef b. Leys'i ise Büst'e tayin etti.

4. Hâricîler ile Mücadele

Yakub, Salih b. Nasr ve Zunbil'i bertaraf ettikten sonra Hâricîlerin de varlığına son vermeye girişti. Ammar b. Yasir ona saldırmak için hazırlanıyordu. Ancak

⁶⁰ Tackerimi, *a.g.e.*, s. 45.

⁶¹ Gerdizi, *a.g.e.*, s. 10. ; Merçil, "Saffârîler", s. 420.

⁶² Bosworth, "The Tahirids and Saffarids", s. 109.

Yakub ona fırsat vermedi. Sistan yakınlarında Nişk'de ona hücum etti. Yakub bu savaştan da galip ayrılmayı başardı ve Ammar b. Yasir'i öldürdü.⁶³ Yakub, Ammar'ın başını Sistan'a getirdi ve şehrin Taam adlı kale kapısına, vücudunu da Akkar'a astı.⁶⁴

Yakub böylelikle iç düzeni sağlamak için de önemli bir hamle yapmış oluyordu. Bu başarı ile Hâricîler'in Yakub'a karşı koyacak bir gücü kalmamıştı. Ammar Hâricî'nin öldürülmesi ve beraberindekilerin kaçması Hâricîler için ciddi bir kayıptı. Tarih-i Sistan'dan anlaşılacağı üzere Yakub'un Hâricîler'e karşı mücadelesi ve başarısı yerli halk arasında memnuniyetle karşılanmış, zamanın şairleri bunu eserlerinde dile getirmiştir.⁶⁵

Hâricîler, Yakub için güçlü bir düşman olmuşlardır. Yakub en önemli savaşlarını onlara karşı yapmıştır. Bu savaşlardan birinde yaralandığı da bilinir.⁶⁶ Onları ortadan kaldırmadan Sistan'da tam anlamıyla bir hâkimiyetten söz edemezdi. Yakub'un onlara karşı mücadelesi ve başarıları komşu hükümetlerin de dikkatini çekmişti.

5. Salih b. Hacer İsyanı

Yakub, Kâbil Şah'ı Zunbil'i yendikten sonra onun yeğeni Salih b. Hacer'i Ruhhac'a vali tayin etmişti. Ancak kısa bir süre sonra Salih b. Hacer'in isyan ettiği anlaşılıyor. Yakub, Kuhtiz kalesinde bulunan Salih b. Hacer'in etrafını kuşattı. Salih b. Hacer Yakub'un bu işten vazgeçmeyeceğini ve sağ yakalandığı takdirde başına gelecekleri bildiği için canına kıydı. Ordusu cesedini kaleden aşağı atıp Yakub'tan aman dilediler. Yakub onları affetti ve güvenilir bir adamını muhafız olarak bırakarak Zerenc'e döndü.⁶⁷

⁶³ İbn Havkal, *Kitâbü Sûreti'l-Arz*, "Müslüman Coğrafyacıların Gözüyle Türkler", Derleyen ve Türkçeye çev: Yusuf Ziya Yörükkan, Gelenek Yayınları, İstanbul 2004, s. 135.

⁶⁴ *Tarih-i Sistan*, s. 207.

⁶⁵ *Tarih-i Sistan*, Gös. Yer.

⁶⁶ Tackerimi, *a.g.e.*, s. 49.

⁶⁷ *Tarih-i Sistan*, s. 207-208.

Bundan sonra Yakub'un hâkimiyeti komşuları tarafından resmen tanındı. Bunlardan bazıları Yakub'un metbuluğunu kabul ederek hediyeler yolladılar. Bunların başlıcaları: Multan, Tebseyn, Zabulistan, Send ve Mekran idiler. Yakub, Salih b. Hacer olayını çözdükten sonra Sistan'da da işleri düzene koydu. Büst ve Davir bölgelerinde imar faaliyetlerinde bulundu.⁶⁸

6. Herat ve Buşenc'in Zabtı

Yakub, Sistan ve Afganistan'ın bir kısmını ele geçirdikten sonra topraklarını genişletmeye çalıştı. Nitekim bu maksatla Horosan'ın kapısı sayılabilecek olan Herat'a yürüdü. Bu sırada Herat'ı Tahirilerin valisi olan Muhammed b. Evs el-Enbârî yönetiyordu.

Herat sağlam kalesi olan sahip bir şehirdi. Kale bir tepenin üzerine inşa edilmişti. Şehrin ortasında Heri Çayı akardı. Herat-Sistan arası 80 fersahtı. Yakub'un Herat üzerine yürüdüğü haberini alan Muhammed b. Evs, kendisini müdafaa için hazırlandı. Bütün halk kalede toplanıp şehirlerini müdafaaya başladı. Fakat kuşatmanın uzun sürmesi ve içerdeki erzağın bitmesi Muhammed b. Evs'i teslim olmaya zorladı. Yakub 253 (867)'de Herat'ı fethetmeyi başardı.⁶⁹ Yakub Herat'ı o kadar beğendi ki diğer şehirleri dolaşmaya çıktığı zaman dönüp Herat'a gelir, burada dinlenirdi.⁷⁰

Horosan Başkumandanı İbrahim b. İlyas, Yakub'la karşılaşmak için Buşenc'e gitti. Buşenc; Herat yakınlarında sağlam kalesi olan bir şehirdi. Yakub, kardeşi Ali b. el-Leys'i Herat'ta bırakarak Buşenc'e gitti. İbrahim b. İlyas'la yaptığı savaşta onu yendi ve Buşenc'e de hâkim oldu.⁷¹ İbrahim Nişabur'a gidip olayı Muhammed b. Tahir'e anlattı. *Tarih-i Sistan*'da bu görüşmenin detaylarını öğreniyoruz. Buna göre İlyas Tahir'e “*Yakub'un askerleri annelerinden harp için doğmuşlar. Hepsi onun için bir oluyorlar ve onun emrindeler. Ölümünden korkmuyorlar. Yaptıkları tek iş harp*

⁶⁸ *Tarih-i Sistan*, s. 208.

⁶⁹ İbnü'l Esîr, *a.g.e.*, VII, s. 156. ; Tackerimi, *a.g.e.*, s. 50. ; Merçil, “*Saffârîler*”, s. 421.

⁷⁰ Recep Uslu, *Herat Tarihi*, İstanbul 1997, s. 24.

⁷¹ İbn Haldun, *a.g.e.*, III, s. 564.

etmek. Kılıç vurmaktan başka birşey bilmiyorlar. Onunla savaşmaktansa anlaşmak daha doğrudur” dedi.⁷²

Muhammed b. Tahir, uyarıları dikkate alıp Yakub ile anlaşmak zorunda kaldı. Osman b. Affan ile Yakub’a bir mektup ve hediyeler gönderdi. Muhammed b. Tahir bu mektupla Sistan, Kâbil, Kirman ve Fars’ın hâkimiyetini ona verdiğini bildirdi.⁷³ Diğer taraftan Yakub ta Kirman ordusunun kendisinin yokluğundan yararlanıp Sistan’a saldırmasından korkuyordu. Bu sebeple Kirman’dan sonra Nişabur’u fethetmek için Muhammed b. Tahir’in teklifini kabul etti.

Yakub’un Kirman’a hareket etmesinden sonra Muhammed b. Tahir, Emir Kasım adlı bir kumandanı Sistan’ı almak için gönderdi. Fakat Yakub’un Ceğlan adlı kumandanı Kasım’ı yendi ve onu öldürdü. Kasım’ın ordusundan birçok kişi esir alındı. Halife Yakub’a gönderdiği mektupla esirlerin bırakılmasını istedi. Yakub, Halifenin isteğini kabul ederek savaşta ele geçirdiği ganimetlerden gümüş tapınak gibi değerli bazı hediyeleri de halifeye gönderdi.⁷⁴ Yakub bu olaydan sonra şehrin içtimai işlerini düzenlemeye çalıştı.

7. Şehirdeki Sosyal Düzenlemeler

Yakub, Herat’ı fethettikten ve Muhammed b. Tahir’den Herat, Sistan, Kirman ve Fars’ın hâkimiyet fermanını aldıktan sonra Sistan’a döndü. Bu sırada Kâbil, Kahnedar, Herat, Sistan ve Büst’e tamamen hâkim olduğu için Doğu ve Kuzey tarafını güven altına almış bulunuyordu. Horasan, Kirman ve Fars’ı işgal etmeden önce Sistan’da bazı düzenlemelerde bulundu. Bunların başında Zerenc’in devlet merkezi yapılması gelir. Ayrıca bu şehirde Cuma namazını yeniden ihdas etti. Uzun süredir Cuma namazı ve hutbe okunması Sistan’ın toplumsal düzensizlikleri sebebiyle yapılmıyordu. Din adamları hutbeyi kimin adına okuyacaklarını

⁷² *Tarih-i Sistan*, s. 208-209.

⁷³ *Tarih-i Sistan*, s. 209.

⁷⁴ Carl Brockelmann, *İslâm Ulusları ve Devletleri Tarihi*, çev: Neşet Çağatay, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992, s. 111. ; Tackerimi, *a.g.e.*, s. 53.

bilmiyorlardı.⁷⁵ Yakub Sistan'da huzur ve güven ortamını tesis ettikten sonra şehrin büyük din adamı Osman b. Affan'a mektup göndererek ona imamlık vazifesini tevcih etti. Hutbenin kendi adına okutulmasını istedi.⁷⁶ Cuma namazının yeniden kılınması şehirde doğal düzenin sağlandığı kanısını uyandırdı. Uzun süredir Sistan'lıların ihtiyaç duyduğu huzur ve güven ortamı Yakub b. el-Leys döneminde sağlanmış oldu.

⁷⁵ Tackerimi. *a.g.e.*, s. 54.

⁷⁶ Tackerimi, *a.g.e.*, s. 55.

İKİNCİ BÖLÜM

GELİŞME

A. YAKUB B. LEYS DÖNEMİ

1. Kirman'ın Zabtı

Muhammed b. Tahir, Yakub'un Herat'ı ele geçirmesinden sonra Nişabur'a gelmemesi için Sistan, Herat, Kirman ve Fars'ın idaresine ait fermanı hediyelerle Yakub'a göndermiş, Yakub ta bunu kabul ederek Sistan'a dönmüştü. Ancak söz konusu bölgelerde Tahirilerin hâkimiyeti yoktu. Fars hâkimi Ali b. Hüseyin b. Şebel halifeye gönderdiği mektupta Tahirilerin Yakub'a karşı düştüğü zor durumu anlatarak Kirman'ın idaresini istiyordu. Ali b. Şebel'de Yakub gibi sözde bir bağlılıkla Abbâsî halifesi el-Mutez'e itaat ediyordu. Bunun farkında olan el-Mutez hem Ali b. Şebel'e hem de Yakub'a mektup göndererek Kirman'ı kendisinin idaresine verdiğini bildiriyordu. Halife, iki hasmı birbirine düşürmek için böyle davrandı. Birini diğerine musallat edip onlardan birini tamamen bertaraf ettikten sonra sadece biriyle karşı karşıya kalmış olacaktı.⁷⁷

Yakub 254 (Aralık 868)'de Kirman'a doğru hareket etti. Bem yakınlarında İsmail b. Musa'nın Yakub ile savaşmaya hazırlandığı duyuldu. İsmail b. Musa; Yakub'a yenilen Hâricîler'in reislerinden olup, Bem'e giderek ordaki Hâricîler'in başına geçmişti. Bem'in fethi Kirman'ın kaderini tayin edecekti. Çünkü Bem, Kirman'ın kilidi mahiyetinde olup, dağ başında sağlam bir kalesi vardı. Kaleye sahip olan Kirman'ın bütün Doğu ve Güneydoğusunu kontrol edebiliyordu.⁷⁸

Yakub ile İsmail b. Musa arasında şiddetli bir savaş başladı. Bu savaşın ehemmiyetinin farkında olan Yakub ve ordusu var güçleriyle savaşarak İsmail b. Musa'yı esir edip yanındakileri ya öldürdü ya da esir etti.⁷⁹

⁷⁷ İbnü'l Esîr, *a.g.e.*, VII, s. 161.

⁷⁸ Tackerimi, *a.g.e.*, s. 57.

⁷⁹ *Tarih-i Sistan*, s. 213.

Yakub'un Bem'de olduğu haberini alan Ali b. Hüseyin b. Şebel, yanındaki Ahmet b. Leys-i Kürdi ile Şiraz'a doğru yollandılar. Bunu haber alan Yakub, kardeşi Ali b. el-Leys'i Şiraz'a gönderdi. Ali, Ahmet b. Leys-i Kürdi ile Darab Gerd'de karşılaştı. Bu karşılaşmada Ali b. el-Leys yenildi. Yakub bu haberi öğrenince hemen Kirman'a hareket etti. Bunu işiten Ali b. Hüseyin'de Tavk b. el-Muğallis'i beş bin Kürt ile Yakub'a karşı gönderdi.⁸⁰ Tavk b. el-Muğallis Yakub'tan önce Kirman'a varıp istila etmiş, Yakub ise Kirman'a bir günlük mesafeye kadar gelip orada konaklamıştı. İki ay boyunca orada durduğu halde Tavk'ın üzerine yürümemiş, Tavk'ta onun orada olduğunu bildiği halde cesaret edip saldırmamıştı. Durum böyleyken Yakub Sistan'a doğru hareket ettiğini ilan ederek iki günlük bir mesafeye doğru ilerlemişti. Saffâri ordusunun döndüğünü haber alan Tavk b. el-Muğallis'te yemeğe içmeğe ve eğlencelere dalmış bulunmaktaydı.⁸¹

Tavk'ın eğlenceye daldığı haberini alan Yakub, birden geri dönmüş ve iki günlük yolu bir günde almıştı. Savaş için hazırlıksız yakalayan Yakub, Tavk ve adamlarını bir anda kuşatıvermişti. Tavk'ın adamları kendilerini korumak üzere harekete geçince onları tamamen sarmış bulunan Yakub, düşmanın kaçacağını tahmin ederek adamlarına onlara yol vermelerini emretti. Kuşatma çemberi açılınca birden kaçmaya başlamışlar Yakub da Tavk b. el-Muğallis'i esir etti.⁸²

Ali b. Hüseyin, Tavk b. el-Muğallis'i Kirman'a gönderdiği zaman galibiyetten emin olacak ki yanına sandıklar dolusu prangalar vermiş ve Yakub'un adamlarından ele geçireceklerini bunlarla bağlamasını söylemişti. Ele geçirilen bazı sandıklarda da bilezikler bulunuyordu. Bunları da savaşta zarara uğramış olan kendi adamlarına vermesini istemişti. Yakub, Tavk'ın karargâhını ele geçirdiği zaman bu sandıkları görmüş ve bunların niçin olduğunu sormuş. Tavk olup bitenleri ona anlatınca Yakub bu bilezikleri adamlarına dağıtmış, prangalar ve zincirleride alıp Ali b. Hüseyin'in

⁸⁰ Tackerimi, *a.g.e.*, s. 59.

⁸¹ İbnü'l Esîr, *a.g.e.*, VII, s. 161. ; Merçil, "Saffârîler", s. 422.

⁸² Taberi, *a.g.e.*, XXXV, s. 156. ; İbnü'l Esîr, *a.g.e.*, VII, s. 162. ; İbn Haldun, *a.g.e.*, III, s. 564. ; Aştıyani, *a.g.e.*, s. 193. ; Ahmed Ali Han Vezir-i Kirman, *Tarih-i Kirman*, Tahran Kitabevi, Şemsi 1354 Tahran, s. 237.

adamlarına takarak onları bağlamıştı. Bundan sonra Yakub Kirman'a girerek buraya hâkim oldu.⁸³

Bu zaferden sonra Yakub Mart 865'te Fars'a yollandı. Bu sırada Ali b. Hüseyin, Yakub'a mektup yazarak Tavk b. el-Muğallis'in kendisinin haberi olmadan savaştığını söyleyerek, Kirman'ı isterse kendisine terk edeceğini, fakat Fars'ı ancak halifenin isteği ile verebileceğini bildirdi. Ayrıca mektubunda onun Şiraz'a gelmesinin Müslümanlıkla bağdaşmayacağını bildirdi.

Yakub verdiği cevapta halifenin mektubunu ancak şehre girdikten sonra göstereceğini, herhangi bir çarpışmaya meydan vermeden şehri teslim etmesini, bunu yapmadığı takdirde meselenin kılıçla halledileceğini bildirdi.⁸⁴

Ciroft halkı da Ahmet b. Leys-i Kürdi'nin kışkırtmalarıyla Yakub'un Şiraz'a hareketi sırasında ona karşı direndiler. Yakub kale kumandanını yakalayıp Bem kalesine hapsedtirdi. Burayı da ele geçirdi.⁸⁵

2. Birinci Fars Seferi

Yakub'un feth ettiği yerleri elinde tutabilmesi için Fars'ı da alması gerekiyordu. Aldığı yerlerle yetinip Sistan'a dönseydi, Ali b. Hüseyin'in daha güçlü bir şekilde ona saldırması mümkün idi. Ali b. Hüseyin Fars'ta oturduğu sırada Yakub'un Tavk b. el-Muğallis'e karşı elde ettiği zaferi ve ona yaptıklarını haber alınca üzerine geleceğini anlayarak bölgenin başkenti Şiraz'a gitmişti. Yakub ordusunu hazırlayıp Şiraz'a yürüdü. Ali b. Hüseyin'de askerlerini toplayarak Şiraz geçidine gidip karargâhını orada kurmuştu. Bu geçidin bir tarafı aşılmaz dağlarla çevrili iken diğer tarafında da geçilmez bir nehir vardı. Ali b. Hüseyin bu geçidin başında konaklamıştı. Bu geçitten insanlar ancak tek tek ve sırayla geçebiliyordu. Burası kara

⁸³ İbnü'l Esîr, gös. yer.

⁸⁴ Tackerimi, *a.g.e.*, s. 59.

⁸⁵ Tackerimi, *a.g.e.*, s. 60.

tarafına bitişikti. Ali b. Hüseyin “ İşte bu şekilde Yakub artık bizim yanımıza kesinlikle gelmeğe güç yetiremez” demişti.⁸⁶

Yakub bu dar geçide gelinceye kadar yoluna devam etmiş ve geçidin bir mil uzağına karargâh kurduktan sonra adamlarından biri ile birlikte gelip bu geçidin durumunu incelemişti. Bir taraftan geçidi seyrederken nehrin diğer yakasında Ali b. Hüseyin’in adamları da durmadan ona küfür edip durdukları halde o hiç sesini çıkarmamış ve adamlarının yanına geri dönmüştü. Ertesi gün öğle vaktinde adamlarıyla birlikte hareket ederek bu dar geçidin Kirman tarafındaki ucuna kadar gelmiş, adamlarına orada konaklayarak ağırlıklarını indirmelerini emretmişti. Yakub’un askerleri bineklerinden inip ağırlıklarını koymuş ve atlarına çıplak olarak binmişlerdi. Sonra Yakub yanında bulunan bir köpeği tutup suya bırakmış, köpek de nehrin bir ucundan öbür ucuna duran Ali b. Hüseyin’in askerlerine doğru yüzmeye başlamıştı. Bu manzarayı seyredip duran Ali b. Hüseyin ve adamları atlarına binmişler, Yakub’un yaptıklarına bakarak gülüyorlardı.⁸⁷

Bundan sonra Yakub adamlarıyla birlikte köpeği izleyerek atlarını suya sürmüş ve ellerindeki mızraklarla düşmanlarına karşı yürümeye başlamışlardı. Ali b. Hüseyin Yakub’un nehrin büyük bir kısmını geçtiğini görünce ne yapacağını şaşırmış ve aldığı tedbirlerin işe yaramaz olduğunu görmüştü. Böylelikle Yakub’un adamları Ali b. Hüseyin’in askerlerini arka taraftan kuşatmışlardı. Yakub’un öncü kuvvetleri nehirden çıkınca Ali’nin adamları buldukları Şiraz şehrine doğru kaçmaya başlamışlardı. O sırada Yakub’un askerleri nehirden tamamen çıkmış, Ali b. Hüseyin’in adamları ise onlarla dar geçit arasında sıkışmış kalmış, bir kurtuluş yolu bulamayınca da hezimete uğramışlardı. Ali’nin askerleri kölelerden ve Kürtlerden oluşuyordu ve sayıları on beş bin civarındaydı. Onun beş bin askeri bu savaşta ölmüştü.⁸⁸ Ali b. Hüseyin de tökezleyen atından düşünce esir alınmış ve Yakub’un yanına getirilmişti. Yakub onu derhal prangalara vurarak bütün askerlerini ve

⁸⁶ İbnü’l Esîr, *a.g.e.*, VII, s. 162.

⁸⁷ İbnü’l Esîr, *a.g.e.*, VII, s. 163. Bosworth, “The Tahirids and Saffarids”, s. 112-113.

⁸⁸ İbn Haldun, *a.g.e.*, III, s. 564.

ordugâhını ele geçirmiş, bulunduğu yerden hareket ederek gece vakti Şiraz'a varmıştı. (20 Nisan 869)⁸⁹

Yakub bu sefer sonucunda 10 bin kase para, 4 milyon dirhem ve mücevherler ele geçirdi. Bunlardan her askere 300 dirhem verildi. Kirman'a vardığında Tavk b. el-Muğallis ve Ali b. Hüseyin'i rengârenk elbiselerle halkın önünde dolaştırdı. Kirman'da biraz kaldıktan sonra Sistan'a doğru yola çıktı. ⁹⁰ Halife ile arasını iyi tutmak isteyen Yakub, birçok değerli at, şahin, misk ve başka hediyeler de gönderdi.⁹¹

Yakub'un geri dönmesinden sonra Fars'ın tekrar Abbâsî Devleti idaresi altına girdiğini görüyoruz. Halife el-Mu'temid (870-892) Fars'a Hars b. Sima'yı tayin etti. Fakat aynı yıl içinde Hars'ı mağlup eden eski Fars valilerinden Muhammed b. Vasıl el-Hanzeli bu bölgede iktidarı ele geçirmiş ve Halife'yi tanımamıştı. Öte taraftan el-Mu'temid'in 257 (871) tarihinde kardeşi el-Muvaffak'ın idaresine bıraktığı bölgeler arasında Fars ve Ahvaz da vardı. Kısa bir süre içinde bu bölgelerde Abbâsî hâkimiyeti yeniden tesis edildi. Nitekim Halife el-Mu'temid 261 (874-5) yılında Fars'ı Türk komutanlarından Musa b. Boğa el-Kebir'in idaresine bıraktı. Musa b. Boğa da yirmi bir yaşında bir genç olan Abdurrahman b. Mufelleh'i Fars ve Ahvaz valisi tayin etti ve beraberinde kumandanlardan Taştëmür ile Muhammed b. Vasıl'ı uzaklaştırması için bu bölgeye gönderdi. Ancak iki taraf arasındaki savaşı Muhammed b. Vasıl kazanmış, Taştëmür ölmüş ve Abdurrahman da esir olmuştu. Halife, Muhammed'den Abdurrahman'ı serbest bırakmasını istedi. O Bunu yerine getirmediği gibi Abdurrahman'ı da öldürttü. Muhammed b. Vasıl ayrıca Ahvaz'a da hâkim olmuştu.⁹²

3. Yakub'un Firuz ile Mücadelesi

Yakub, Fars seferi ile uğraşırken Büst şehrinde haps edilmiş olan Zunbil'in Firuz isimli oğlu Yakub'un yokluğundan faydalanarak 255 (869) yılında kaçmayı

⁸⁹ İbnü'l Esîr, gös. yer. ; Bosworth, "The Tahirids and Saffarids", s. 113

⁹⁰ Aştıyani, *a.g.e.*, s. 194. ; Tackerimi, *a.g.e.*, s. 62-63.

⁹¹ Taberi, *a.g.e.*, XXXV, s. 161.

⁹² Merçil, "Saffâriler", s. 422. ; Bosworth, "The Tahirids an Saffarids", s. 113.

başarmıştı. Firuz, Kâbil’de eski hanedan taraftarlarını ve etrafına bazı Türk toplulukları da alarak Ruhhac’ı zapt etmeyi başardı.⁹³ Onun bu hareketleri Yakub’u Zerenc’ten harekete geçirdi. Firuz onun gelişini öğrenince Kâbil’e kaçtı. Yakub, Hasab (Çasab) mevkiine ulaştığı zaman yağın karlar yolu kapatmıştı bu yüzden Sistan’a dönmek zorunda kaldı. O, geri dönüş sırasında Halaçlar ve Türklere rastlamış, onlardan birçok kişi öldürdüğü gibi bir kısmını esir almış ve sürülerini de ele geçirmiştir.⁹⁴

Firuz ise onun dönüşünden faydalanarak bu sefer Zabulistan’a hâkim oldu. Yakub 256 (870) yılı yazında Tahirilerden Hüseyin b. Abdullah’ı da yanına alarak tekrar onu takibe çıktı ve bu seferi sırasında Gazne’yi alarak bu şehri tahrib etti.⁹⁵ Daha sonra Zabulistan’ı ele geçirdi ve Gerdiz’e ilerledi. Gerdiz Emiri Ebû Mansur Eflah b. Muhammed b. Hakan ile savaşarak onu her yıl on bin dinar vermek üzere haraca bağladı.⁹⁶ Yakub bu seferinde Budistlerin tapınaklarını tahrib etti. Özellikle Bamiyan’daki Budist tapınağından ele geçirdiği altın ve gümüş putları Sistan’a getirdi. Bunların bir kısmını Halife el-Mu’temid’e gönderecekti. Yakub 14 Şevval 256 (14 Eylül 870) tarihinde Sistan’a döndü. Sefer için ona iştirak eden Hüseyin b. Abdullah’a Herat şehrinin idaresini verdi.⁹⁷

4. İkinci Fars Seferi

Yakub, Fars seferine çıkmadan önce Sistan’da işlerini düzene sokmak istedi. Hamdan b. Abdullah-ı Nersiban-ı kendisine muavin olarak seçti. Fazlı b. Yusuf’u da ordu kumandanlığını atadı. İsmail b. İbrahim’i mali işlere, Ebu Davut Bami’yi de hutbe ve namaz işlerine tayin ettikten sonra Kirman’a gitti. Bu sırada Fars’a Muhammed b. Vasıl hâkimdi. Muhammed b. Vasıl savaşla Yakub’u yenemeyeceğini bildiği için hile yolunu seçti. Yakub’a elçi göndererek antlaşmak istediğini söyledi.

⁹³ *The Tarikh-e Sistan*, s. 170.

⁹⁴ Merçil, “Saffârîler”, s. 423. ; Enver Konukçu, “Halaç”, *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt: 15, İstanbul 1997, s. 229.

⁹⁵ *The Tarikh-e Sistan*, s. 170-171.

⁹⁶ Gerdizi, *a.g.e.*, s. 10.

⁹⁷ Merçil, “Saffârîler”, s. 424.

Yakub antlaşma şartlarını bildirmek için elçi gönderince bu elçileri hapse atarak Yakub'un savaş hazırlığı yapmadığını düşünerek Yakub'un ordusuna saldırıp hezimete uğratmayı düşünüyordu. Ancak Beyza yakınlarına varınca ordusunun çoğu sıcak havadan dolayı açlık ve susuzluktan öldü. Yakub bu haberi öğrenince bu fırsatı kaçırmadı ve Muhammed b. Vasil'a saldırdı. Zaten dağılmaya yüz tutmuş olan Vasil'ın ordusu ilk saldırıda hezimete uğradı. Yakalanan Muhammed b. Vasil Yakub'a biat etti.⁹⁸ Yakub, halife ile arasının açılmasından endişe duyduğu için Fars'ın idaresini ona verdi. Ayrıca Halife el-Mu'temid'e bir elçi ile Kâbil'den aldığı putları gönderdi. Halife gelen hediyelere memnun kalmış, kardeşi ve veliahdı Muvaffak başkanlığında bir elçi heyetini Yakub'a göndermişti. Bu elçi heyeti onu batı bölgelerinden uzaklaştırmak için Belh, Toharistan, Kirman, Sistan ve Sind eyaletlerinin fermanını getiriyordu. Yakub bundan çok memnun kalmış, bu elçi heyetine hil'atlar ve hediyeler vererek iyi davranmıştı.⁹⁹

Bundan sonra üçüncü defa Kâbil'de başkaldırmış olan Zunbil'in oğlu Firuz'u yakalamak için harekete geçti. Bu maksatla 258 (871)'de Zabulistan'a gitti. Fakat Firuz Nay Laman kalesine sığındı. Yakub kaleye kadar ilerleyerek Firuz ile savaşa başladı. Neticede kaleden çıkmak zorunda kalan Firuz, Yakub'un eline esir düştü.¹⁰⁰

5. Belh ve Herat Seferi

Yakub, Zabulistan'ı fethedip Firuz'u esir ettikten sonra 258 (871 Haziran) tarihinde Belh'e doğru hareket etti. Belh o sırada Merv, Nişabur ve Herat'la birlikte Horasan'ın dört büyük şehrinden biri idi.¹⁰¹ Yakub'un gelmekte olduğunu haber alan şehrin hâkimi Davud b. Abbas kaçmak zorunda kalmış halk da kaleye sığınmıştı.¹⁰² Böylece Yakub güçlük çekmeden şehre girdi. Davud b. Abbas'ın yapmış olduğu

⁹⁸ Aştiyani, *a.g.e.*, s. 199. ; Tackerimi, *a.g.e.*, s. 66-67.

⁹⁹ İbn Kesir, *El-Bidaye ve'n- Nihaye Büyük İslâm Tarihi*, Cilt: XI, çev: Mehmet Keskin, Çağrı Yayınları, İstanbul 1994, s. 66.

¹⁰⁰ Merçil, "Saffâriler", s. 424-425. ; Tackerimi, *a.g.e.*, s. 67.

¹⁰¹ Le Strange, *Şark Halifelerinin Memleketleri*, çev: Mübin Manyas, TTK Tercüme Bölümü, s. 1.

¹⁰² Tahsin Yazıcı, "Belh", *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt: 5, İstanbul 1992, s. 410.

Nevşad Sarayı ve binaları yıktı.¹⁰³ Muhammed b. Beşir'i Belh'te bırakıp Herat'a gitti.¹⁰⁴

Bu sırada Herat valisi Abdullah b. Muhammed b. Salih¹⁰⁵ idi. Abdullah b. Muhammed, Sistan'da Yakub'un hizmetindeyken aralarında bir sorun çıkmış ve yaptıkları savaşta Yakub'u yaralamıştı. Ancak kardeşleriyle birlikte kaçmayı başarıp Muhammed b. Tahir'e sığınmıştı.¹⁰⁶ Yakub Herat'a gelip ikinci kez şehre hâkim olmayı başardı. Muhammed b. Salih kardeşleriyle Nişabur'a kaçıp Muhammed b. Tahir'e sığındı.

Herat'ın kuzeydoğusunda Keruh şehrinde bulunan Abdurrahim¹⁰⁷ adındaki bir Hâricî reisi kendini halife ilan etmişti. Herat, İsfizar ve Horasan'dan onun etrafına on bine yakın Hâricî toplanmıştı. O bu adamlarıyla çevrede çapul faaliyetlerde bulunuyordu. Horasan sipehsaları ve büyükleri onun karşısında aciz kalmışlardı. Neticede Yakub onun üzerine yürümek zorunda kaldı. Abdurrahim ona karşı koyamayacağını anlayarak dağlık bölgeye kaçtı.¹⁰⁸ Yakub kar ve soğuğa rağmen onun peşini bırakmayarak savaştı. Abdurrahim muhasarada çok bunaldığı için kendi ileri gelen adamlarından Mehdi Muhsin, Mehmed b. Nule, Ahmed b. Mucip ve Tahir b. Hafs gibi kişilerle Yakub'tan aman diledi.¹⁰⁹ Yakub da onu affederek İsfizar ve çevresindeki yerlerin idaresini ona verdi, kendisinde Herat'ta kaldı.

Ancak bir yıl geçmeden Hâricîler Abdurrahim'i öldürerek yerine İbrahim b. Ahsar'ı geçirdiler. İbrahim, bütün Hâricîlerin Yakub'a itaat ettiğini göstermek amacıyla birçok hediyelerle onun yanına geldi. Yakub İbrahim'e iyi bir kabul gösterip Sefsar'ın idaresine ait menşuru ona verdi. Ayrıca Hâricîleri kendi tarafına çekmek için, askerlerinin çoğunun ve emirlerinin hepsinin Hâricî olduğunu söyleyerek aynı ruh ve ülküyü taşıdıkları için onlara zarar vermeyeceğini bildirdi.¹¹⁰ Ayrıca onlara Ceyşul-Şurat ismini verdi. Böylece Hâricîlerin katılmasıyla Saffâri

¹⁰³ Erdoğan Merçil, "Bânîcûrîler", *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt: 5, İstanbul 1992, s. 59.

¹⁰⁴ Tackerimi, *a.g.e.*, s. 68.

¹⁰⁵ İbnü'l Esîr bu kişinin ismini Abdullah es-Siczî olarak ifade eder. Bkz. İbnü'l Esîr, *a.g.e.*, s. 218.

¹⁰⁶ Gerdizi, *a.g.e.*, s. 10.

¹⁰⁷ Gerdizi, bu kişinin ismini Abdurrahman olarak ifade eder. Bkz. Gerdizi *a.g.e.*, s. 10.

¹⁰⁸ *The Tarikh-e Sistan*, s. 172-173.

¹⁰⁹ Gerdizi, *a.g.e.*, s. 10.

¹¹⁰ *The Tarikh-e Sistan*, s. 173. ; Tackerimi, *a.g.e.*, s. 69.

ordusu daha da güçlenmiş oluyordu. Yakub 16 Cemaziyelevvel 259 (20 Mart 873) tarihinde Sistan'a döndü.¹¹¹

6. Nişabur'un Zabtı

Horasan'da Tahiroğulları'nın hâkimiyetine son vermek isteyen Yakub, Herat'tan kardeşleriyle Muhammed b. Tahir'in yanına sığınan Abdullah b. Muhammed b. Salih olayıyla bu fırsatı yakalamıştı. Herat'ın fethinde belirttiğimiz gibi Abdullah b. Muhammed b. Salih, Sistan'da Yakub'u yaralayıp Herat'a gitmiş, Yakub'un Herat'a gelmesiyle de Nişabur'a Muhammed b. Tahir'e sığınmıştı. Bu olay Yakub'un Nişabur'a yürüyüşü için bir bahane oldu.

Yakub, Muhammed b. Tahir'den Abdullah b. Muhammed b. Salih'i kendisine teslim etmesini istedi. Ancak Muhammed b. Tahir onun bu isteğini geri çevirdi.¹¹² Yakub, Nişabur'a yaklaşınca isteğini yinelemek için tekrar bir elçi gönderdi. Fakat isteği yine red edildi. Aslında Muhammed b. Tahir'in Yakub'un isteğini geri çevirecek gücü yoktu. Muhammed b. Tahir'in başarısız bir siyasi tablo çizdiğini gören önde gelen adamlarından ve ailesinden bazı kimseler, Yakub ile yazışmalarda bulunmuştu. Yazışmalarda Muhammed b. Tahir'in çok güçsüz bir durumda olduğunu ve Nişabur'u kolaylıkla alabileceğini ona bildirmişlerdi. Bu kişiler, Yakub Nişabur'a iyice yaklaşınca kadar da Muhammed b. Tahir'i korkulacak bir durum olmadığına inandırarak onun savunma hazırlığı içine girmesini engellemeye çalışmışlardı. Muhammed b. Tahir onların sözüne itibar ederek dediklerini yapmıştı. Hatta komutanları ve yakınlarının büyük bir bölümü Yakub'u Nişabur'a girişinde karşılamış ve ona bağlılıklarını bildirmişlerdi.¹¹³ Bu nedenle Muhammed b. Tahir, Yakub ile uzlaşma yollarını aradı. Yakub'a elçiler vasıtasıyla, "Eğer Emirül Mümininin ahdümenşuru ile geldiyse bunu göster ki ben sana vilayeti teslim edeyim, yoksa geri dön" dedi. Elçi yanına geldiği zaman Yakub, seccadenin altından

¹¹¹ Bosworth, "The Tahirids and Saffarids", s. 110. ; Merçil, "Saffârîler", s. 425-426.

¹¹² Erdoğan Merçil, "Tahiriler", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, Cilt: 5, Editör: Hakkı Dursun Yıldız, Çağ Yayınları, İstanbul 1992, s. 413.

¹¹³ Taberi, *a.g.e.*, XXXVI, s. 157. ; Hasan Kurt, *a.g.e.*, s. 114-15.

bir kılıç çıkarıp elçiye göstererek: “Benim aht ve livam budur” dedi.¹¹⁴ Böylece Muhammed b. Tahir’e artık halifenin onayının kendisini kurtarmayacağını bildirdi. Yakub’un geldiğini haber alan Abdullah b. Muhammed de, kardeşleriyle birlikte Taberistan’a Hasan b. Zeyd’e sığındı.¹¹⁵

Yakub, 4 Şevval 259/3 Eylül 873 günü hiç savaşmadan Nişabur’a girdi. Kardeşi Amr b. el-Leys’i Muhammed b. Tahir’e göndererek onu getirmesini istemiş, Amr’da Muhammed b. Tahir’i ve sayıları yüz atmışa varan tüm yakınlarını esir aldı.¹¹⁶ Yakub, karşısına getirilen Muhammed b. Tahir’i devlet işlerini aksatmasından dolayı azarladı. Bütün hazinelerine el koydu. Yakub, bu hazine sayesinde 2 bin askerini kılıç, kalkan, altın ve gümüş topuzlarla donattı.¹¹⁷

Yakub’un Nişabur’a gelmesinde Muhammed b. Tahir’in akrabaları ve komutanlarının yardımı olmuştu. Çoğu daha Muhammed yakalanmadan Yakub’a biat etmişti. Sadece İbrahim b. Ahmed gelip Yakub’a biat etmemişti. Yakub Nişabur’a gelince onu da çağırttı. Kendisine “Benim bütün bendelerim bana geldiler, sen niçin gelmedin” dedi. İbrahim cevaben “Allah Emir’e yardım etsin, benim seninle bir tanışıklığım yok ki huzuruna geleyim yahut sana bir mektup yazayım ve Emir Muhammed’den bir şikâyetim de yok ki ondan itiraz edeyim, kendi velinimetime ihanet etmeyi muvafık görmedim” dedi. Bu sözler Yakub’un hoşuna gitti, kendisine muhabbet gösterdi. Yakın bendeleri arasına koydu. “Bende! senin gibi olmak lazımdır” dedi.¹¹⁸

¹¹⁴ Gerdizi, *a.g.e.*, s. 11.

¹¹⁵ Hasan Kurt, *a.g.e.*, s. 116.

¹¹⁶ İbnü’l Esîr, *a.g.e.*, VII, s. 218-19. ; İbn İsfendiyar, *a.g.e.*, s. 181. ; Barthold, *Türkistan*, s. 276. ; T. W. Haig, “Saffâriler”, *MEB İA*, Milli Eğitim Basımevi, s. 59. ; Clifford Edmund Bosworth, *Doğustan Günümüze İslâm Devletleri Tarihi (Devletler, Prenslıklar, Hanedanlıklar Kronoloji ve Soy kütüğü El Kitabı)*, Kaknüs Yayınları, çev: Hande Canlı, İstanbul 2005, s. 241. ; Hasan Kurt, *a.g.e.*, s. 115. Aydın Usta, *a.g.e.*, s. 82. ; Osman Gazi Özgüdenli, “Nîşâbur”, *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt: 33, İstanbul 2007, s. 149. ; Hüseyin Algül, *İslâm Tarihi*, Cilt: 3, Gonca Yayınevi, İstanbul 1987, s. 341. ; Dominique Sourdel, “The Abbâsîd Caliphate”, *The Cambridge History of İslam*, Volume 1/A, Edited by: P. M. Holt, ANN K. S. Lambton, Berbard Lewis, Cambridge University Press, New York, s. 129. ; Ali Aktan, “Mutemid Alellah”, *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, s. 388. ; Osman Çetin, “Horasan”, *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt: 15, İstanbul 1998, s. 237.

¹¹⁷ Clifford Edmund Bosworth, “Saffârî İmparatorluğunun Yapısı ve Yönetimi”, çev: Hüseyin Doğan, *e-malakat Mezhep Araştırmaları*, VI/1 Bahar 2013, s. 132. ; Merçil, “Saffâriler”, s. 426.

¹¹⁸ Gerdizi, *a.g.e.*, s. 11.

Muhammed b. Tahir'in yakalandığını duyan bazı taraftarları, Sistan'dan gelen Yakub'un Hâricî olup, Halife tarafından verilmiş bir menşuru olmadığını yayıyorlardı. Yakub, Halifeden korkmadığını, istediği takdirde Nişabur halkını buyruğu altına sokabileceğini göstermek için ertesi gün Emir'ül Mümin'in menşurunu şehrin büyüklerine göstereceğini bildirdi. Ordusundan 2 bin kişiye sarayın yanında altın ve gümüş kalkanlarla nöbet bekletti. Halkı topladığında, Yakub yerini alınca adamlarına Emir'ül Mümin'in menşurunun getirilmesini emretti. Getirilen tomarın içinden parlak bir kılıç çıktı. Yakub, kimseyi öldürmek niyetinde olmadığını belirterek "Siz menşurun olmadığını söylediğiniz için gösterdim" dedi. Bağdat'ta Halifeyi yerinde oturtanın kılıçtan başka bir şey olmadığını ve kendisinin de onun gücüne dayandığını, her ikisinin de dayandıkları gücün bu olduğunu söyledi.¹¹⁹ Bu olaydan sonra halka bir nutuk vererek "Tanrı kullarına adaleti getirip kötü insanları ortadan kaldırmak için geldim. Tanrı'nın da şimdiye kadar bana yardım etmesine sebep budur, bu işlere karışmayın ve işinize bakın" dedi.¹²⁰ Yakub bu şekilde Horasan'a tamamen hâkim olup, buradaki Tahiroğulları hâkimiyetine son verdi. Nişabur'a Üzeyir b. es-Sirrî adlı bir vali atadı.

7. Hasan b. Zeyd ile Mücadele

Abbâsîler döneminde Taberistan, coğrafi konumu sebebiyle muhalif grupların sığınağı olmuştu. Buraya sığınanlar arasında Hz. Ali soyundan bazı kimseler de vardı. Abbâsîler'e itaat etmemekte direnen Taberistan-Deylem halkının Ehl-i Beyt mensuplarına kucak açması, buraya gelenlerin sayısını bir hayli arttırdı. Taberistan-Deylem arasındaki Rûyân bölgesine yerleşen Zeydiler, bölgede inançlarını yaymaya başladılar. Abbâsî Halifesi Mustain Billâh (862-866) Taberistan-Deylem arazilerinde içinde bulunduğu bölgelerin idaresini Tahiroğullarından Muhammed b. Abdullah b. Tahir'e vermişti. Bu durum bölge halkını Tahiri yönetimine karşı isyan etmesine sebep oldu. Hasan b. Zeyd el-Alevi bölgedeki Ehl-i Beyt

¹¹⁹ The Tarikh-e Sistan, s. 176.

¹²⁰ The Tarikh-e Sistan, s. 177. ; Tackerimi, *a.g.e.*, s. 75-76.

mensuplarının yanısıra Deylem, Kelâr, Şâlûs ve Rûyân halkının biatını alıp Taberistan ve Deylem Zeydileri (Aleviyye) adıyla bir devlet kurdu (250/864).¹²¹

Yukarıda belirttiğimiz gibi Yakub'un Nişabur üzerine geldiğini haber alan Abdullah b. Muhammed ve kardeşleri Taberistan'a Hasan b. Zeyd'e sığınmıştı. Yakub, Cürcan'a giderek kendisine karşı yapılacak bir ittifakı önlemek istiyordu. Zira Abdullah b. Muhammed'in Hasan b. Zeyd ile ordu kurarak Yakub'a saldıracağı haberleri geliyordu. Ayrıca halifenin en büyük muhalifi Hasan b. Zeyd'i yendiği takdirde, Nişabur seferi sebebiyle halife ile bozulan ilişkilerini yeniden düzelterek umuyordu.

Yakub önce Hasan b. Zeyd'e mektup yazıp, Abdullah'ın kardeşleriyle birlikte kendisine teslim edilmesini istedi. Hasan b. Zeyd gönderdiği cevapta iade etmeyeceğini bildirdi. Bunun üzerine Yakub Cürcan'a gitti.¹²² Neticede Hasan b. Zeyd kalabalık ordusuyla Saffâri ordusuna saldırdı. Sâri'de meydana gelen savaşta Yakub, ordusundan kaçanları öldüreceğini söyleyerek 500 süvari ile savaşa girdi ve düşmanı hezimete uğrattı. Hasan b. Zeyd ve Abdullah b. Muhammed Yakub'un önünden kaçmak zorunda kaldılar. Hasan, Deylem bölgesine çekildi. Abdullah ise kardeşleri Fazl ve Ahmed ile Rey hâkimi es-Selani'ye sığındılar.¹²³

Yakub, İbrahim b. Müslim Horasanî'yi bölgede bırakarak döndü. Ancak bölgeden uzaklaşınca, halk Horasanî'ye karşı ayaklanıp onu öldürdüler. Bunu haber alan Yakub tekrar Rûyân'a döndü. Ancak Amül'e girdiği zaman (260/874) şiddetli yağmurlar ve meydana gelen büyük bir deprem nedeniyle büyük zaiyatlar vererek geri çekilmek zorunda kaldı. Bölgeden çekilirken halkın onun adamı Horasanî'yi öldürmesine kızan Yakub, 2 yıllık vergiyi de aldı.¹²⁴

Abdullah'ın da Rey valisine sığınması üzerine Yakub, Rey Valisi es-Selani'ye bir mektup yazarak kaçakçıları yanına göndermesini, aksi takdirde sonunun Muhammed b. Tahir ve Hasan b. Zeyd gibi olacağını bildirdi. Rey valisi, Yakub'un tehdidi

¹²¹ Hasan Yaşaroğlu, "Zeydiyye", *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt: 44, İstanbul 2013, s. 324.

¹²² Gerdizi, *a.g.e.*, s. 12.

¹²³ Mesudi, *a.g.e.*, s. 21. ; İbn Haldun, *a.g.e.*, III, s. 592. ; Merçil, "Saffârîler", s. 426.

¹²⁴ İbn İsfendiyar, *a.g.e.*, s. 181-82. ; Osman Gazi Özgüdenli, "Taberistan", *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt: 39, İstanbul 2010, s. 322. ; Tackerimi, *a.g.e.*, s. 78-80. ; Yaşaroğlu, *a.g.m.*, s. 324-35.

karşısında korktu ve mültecileri ona gönderdi. Yakub onları Nişabur'a getirdi ve Şadtah'da uzun süredir peşinden koştuğu Abdullah ve kardeşlerini çiviyle duvara çakarak öldürdü.¹²⁵ Öte taraftan Yakub'un Tabersitan'dan ayrıldığını duyan Hasan b. Zeyd tekrar bölgeye gelerek buraya hâkim oldu.¹²⁶

8. Abbâsî Halifesi ile İlişkiler

Yakub Taberistan'da iken İran'ın çeşitli bölgelerindeki valiler halifeye mektup göndererek Yakub'u şikâyet etmişlerdi. Bunlardan biri de Rey valisi idi. Bunun üzerine halife daha çok baskılara dayanamadı ve Yakub'un Bağdat'taki adamlarını haps etti ve mallarını sattırdı. Ayrıca halife, Ebidullah b. Abdullah b. Tahir b. Hüseyin'e menşur göndererek Horasan, Rey, Taberistan ve Cürcan halkını toplayıp "Biz bundan önce Sistan Valiliğini Yakub b. el-Leys'e vermiştik. Ancak şimdi onun asiliğini gördüğümüz için lânet edilmesini emrediyoruz." Yazılı mektubu okumasını istedi. Bu mektubun kopyalarını çıkartıp İran'ın bütün vilayetlerine gönderdi.¹²⁷

Yakub, halifenin gönderdiği mektuplar ve onu Batnilikle suçlaması yüzünden Sistan'da dahi ciddi bir muhalefetle karşılaşınca, el-Mutemid'in rızasını alarak onunla münasebetlerini düzeltmenin gerekli olduğunu anladı. Nişabur'u alışının sebeplerinin bulunduğunu belirtmek üzere Hilafet merkezi Samarra'ya elçiler gönderdi. Elçiler Halife'nin kardeşi Ebu Ahmed el-Muvaffak ve Vezir Ubeydullah b. Yahya ile görüştüler. Yakub'un elçileri Horasan'da Tahiroğullarının otoritelerinin zayıfladığını, bu yüzden Zeydi'lerin Taberistan'a hâkim olduklarını, başıbozuk kimselerin halkı bunalttığını ve Horasanlıların Tahiri yönetiminden memnun olmadıkları için Saffârîler'i davet ettiklerini bildirdiler.¹²⁸ Ayrıca daha önce Hâricîler tarafından Herat'ta öldürülen Abdurrahim-i Hâricî'nin başını başka hediyelerle getirmişlerdi. Abdurrahim, doğrudan doğruya halifeye karşı ayaklanmış ve devleti otuz yıl uğraştırmıştı. Yakub, bunun başını göndermekle bir taraftan Halifenin

¹²⁵ Taberi, *a.g.e.*, XXXVI, s. 161. ; Gerdizi, *a.g.e.*, s. 12. ; İbnü'l Esîr, *a.g.e.*, VII, s. 223-24. ; Bosworth, "The Tahirids and Saffarids", s. 115. ; Merçil, "Saffârîler", s. 426.

¹²⁶ İbn İsfendiyar, *a.g.e.*, s. 182.

¹²⁷ Tackerimi, *a.g.e.*, s. 82.

¹²⁸ Hasan Kurt, *a.g.e.*, s. 116.

Horasan'da Tahiroğullarının çöküşünden duyduğu rahatsızlığı gidermek, diğer taraftan da Halifenin halkı onun aleyhinde kışkırtmasından vaz geçirmek istiyordu. Yakub'un gönderdikleri Bağdat'a varınca Abdurrahim'in başı Bağdat'ta dolaştırılıp, hilafet iddiasında bulunan herkesin sonunun böyle olacağı ilan ediliyordu.¹²⁹

Halife, Yakub'un bu davranışı karşısında elçilere iltifatta bulunduktan sonra, Yakub'a onlar aracılığıyla ileri sürdüğü gerekçelerin Nişabur'u alması için yeterli olmadığını ve idaresindeki bölgelerle yetinmesi gerektiğini belirterek buradan çıkmasını istedi. Yakub'un açıkça halifenin kararlarını çiğneyerek Nişabur'da Tahiriler idaresine son vermesine rağmen, halifenin daha sert bir cevap vermemesinin sebebi; o sırada Abbâsîlerin diğer topraklarında meydana gelen gelişmelerdir. Bu esnada halifenin Fars'taki valisi Muhammed b. Vasıl'ın ayaklanıp, Bağdat'tan Abdurrahman b. Müflis ve Taş Temür'ün kumandasında gelen orduyu yenerek Abdurrahman'ı esir edip Taş Temür'ü öldürmüştü. Halife, bu yüzden Yakub ile de aynı anda yapılacak bir savaşın doğru olmayacağını düşünüyordu.¹³⁰

9. Üçüncü Fars Seferi

Yakub her zaman Fars'ı tamamiyle idaresi altına almayı düşünüyordu. Bu maksatla 17 Şaban 261 (27 Mayıs 875) tarihinde Fars'a III. seferini yamak için yola çıktı. Sistan'da kendi yerine Ezher b. Yahya'yı bırakırken, Muhammed b. Tahir'i de yanında götürüyordu. Bu sırada Fars'a yine Muhammed b. Vasıl hâkim idi. Yakub, Taş Temür'ün öldürülmesi ve Abdurrahman b. Müflis'in esir edilmesini göz önüne alarak, halifenin desteğini sağlamak ve düşmanlarını ortadan kaldırmak için Fars seferine karar vermişti. Bu sırada Yakub'un kumandanlarından Muhammed b. Zeydu, Yakub tarafından görevinden azledilince Fars'a Muhammed b. Vasıl'ın yanına gitmiş ve Vasıl'ı Yakub'a karşı savaş için kışkırtıyordu.¹³¹

¹²⁹ *The Tarikh-e Sistan*, s. 178.

¹³⁰ Tackerimi, *a.g.e.*, s. 86.

¹³¹ *The Tarikh-e Sistan*, s. 179.

Muhammed b. Vasıl, Yakub ile savaşmak için Ahvaz'dan Nevbendencan'a geldi. Buradan dayısı Ebû Bilal Mirdâs'ı elçi olarak Yakub'a gönderdi. Yakub bu elçiyi kandırılmış, elçi geldiği zaman ordusundan pek az kimseyi yanında bırakmıştı. Bunu yaparak savaş için gelmediğini göstermek istemiş, Muhammed b. Vasıl'ın dostluğuna ihtiyacı olduğunu söylemişti. Elçi döndüğü vakit gördüklerini Vasıl'a anlattı. Yakub'un işinin bitirmenin tam zamanı olduğunu düşünen Vasıl, harekete geçerek Yakub ile el-Beyza denilen yerde karşılaştı. *Tarih-i Sistan*'a göre bu savaşta Muhammed b. Vasıl'ın 30 bin kişilik süvarisine karşılık Saffâri ordusunda on beş bin süvari vardı.¹³² Böyle bir sayısal üstünlüğe rağmen iki taraf arasındaki şiddetli savaşı Yakub kazanmış, Muhammed b. Vasıl ise ağır kayıplar vererek kaçmıştır. Yakub bu galibiyetten sonra Ramhürmüz'e geldi. Böylece Fars bölgesi Yakub'un hâkimiyeti altına giriyordu.¹³³

Yakub'un bu galibiyeti halife için sevindirici bir olaydı. Çünkü muhaliflerinden biri ortadan kalkmıştı. Halife, İsmail b. İshak'ı hediyelerle Yakub'u karşılamaya gönderdi. Ayrıca Yakub'un hapisanede olan bütün adamlarını serbest bıraktı. İsmail b. İshak, halifenin memnuniyetini Yakub'a bildirdikten sonra bir mektupla halifenin yanına döndü.¹³⁴

Bu sırada halifenin kardeşi Muvaffak, Bağdat'ta ki bütün Horasan tüccarını ve yolcularını toplayıp, halifenin Horasan, Taberistan, Kirman, Gurgan, Fars, Sind, Hint ve Bağdat Sahib-i Şurtalığı¹³⁵'nin Yakub'a verildiğine dair menşuru okudu.¹³⁶

Muhammed b. Vasıl ise Raşidi adlı bir Kürt kumandanı tarafından yakalanarak Yakub'un yanına getirildi. Yakub onun mallarına el koydu ve onu hapse attırdı. Ancak bu sırada meydana gelen bir gelişme Yakub'u derinden üzmüştür.

¹³² *The Tarikh-e Sistan*, s. 180.

¹³³ Merçil, "Saffâriler", s. 427.

¹³⁴ İbnü'l Esîr, *a.g.e.*, s. 241. ; Tackerimi, *a.g.e.*, s. 90-92.

¹³⁵ Bu ünvan günümüz Emniyet Müdürü'nü ifade eder. Bu görevi yapan kişi Bağdat'ta Halife ve Vezirden sonra en yetkili üçüncü kişidir. Görevi; Bağdat'ta ortaya çıkan her türlü güvenlik sorunuyla ve devletin uygun görmediği fikir hareketlerinin kontrol altına almaktır. Detaylı bilgi için bkz. Corci Zeydan, *İslâm Uygarlığı Tarihi Tarihu't Temeddüni'l İslâmi*, Cilt: 1, çev: Necdet Gök, İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s. 315. ; Hasan Kurt, *a.g.e.*, s. 117-159.

¹³⁶ *The Tarikh-e Sistan*, s. 180-81. ; İbnü'l Esîr, gös. yer.

Muhtemelen Vasıl'ın hazinelerini paylaşmak hususunda anlaşamayan Yakub ve kardeşi Amr'ın arası açıldı. Amr, oğlu Muhammed'i alarak Yakub'tan ayrıldı.¹³⁷

10. Yakub'un Halife ile Savaşı ve Ölümü

Yakub, Muhammed b. Vasıl işini çözdükten¹³⁸ ve halifeden söz konusu vilayetlerin menşurunu aldıktan sonra Sistan'a dönmesi gerekirken, Bağdat'a doğru hareket etti. Halife bu sırada meydana gelen Zenci İsyanı ile meşguldü. Hz. Ali'nin soyundan geldiğini iddia eden Ali b. Muhammed'in başlattığı bu isyan Basra, Güney Irak ve Huzistan eyaletlerinde etkili olmuştu. Yakub, Abbâsîlerin bu isyanla uğraşmasını fırsat bilerek harekete geçti. Ancak halife Yakub'un geldiğini haber alınca Zenci isyanı için düzenleyeceği seferini erteleyip Saffârî tehlikesi için tedbir almaya başladı. Halife, Yakub'un ilerlemesinden tedirgin olmuş ve Yakub'a elçi gönderip “Senin Bağdat'ta işin yok; Kuhistan, Irak ve Horasan'ı muhafaza etmen daha doğrudur; oralarda bir karışıklık çıkmamasını sağla ve geri dön” dedi.¹³⁹ Ancak bir müddet sonra Yakub'un elçileri gelip şöyle dediler: “O, yazacağı mektubun işe yaramayacağını inanmakta, bundan dolayı bizzat kendisi halifenin kapısına gelmek istemektedir.” Bu haberden sonra Yakub, Asker Mükrem'den hareket ederek yola koyulmuş daha sonra Ebu's-Sac¹⁴⁰ da ona katılmıştır. Yakub, Ebu's-Sac'ı iyi karşılamış ve onu kendisine yaklaştırmıştı.¹⁴¹

¹³⁷ *The Tarikh-e Sistan*, s. 182.

¹³⁸ Bu esnada *Tarih-i Sistan*'a göre; Türkistan, Hint, Habeşistan, Şam, Yemen, Bizans ve Çin İmparatorluğundan birçok hediye ve mektuplarla elçiler gelerek Yakub'a Melik-i Dünya unvanı vererek ona biat ettiklerini bildirdiler. Bkz. *The Tarikh-e Sistan*, s. 183. Ancak bu bilgiye başka kaynaklarda rastlanmamıştır. Böyle bir olayın olması için Yakub'un söz konusu bütün ülkelerde ses getirecek bir başarıya imza atması gerekirdi. Ancak Muhammed b. Vasıl'ı yenip Fars'a hâkim olması örnek verdiğimiz türden bir hadise değildir.

¹³⁹ *Nizâmü'l-Mülk*, a.g.e., s. 11.

¹⁴⁰ Ebu's-Sac'ın, Türk olduğuna dair kaynaklarda açık bir bilgiye rastlanmaz. Ancak onun hakkında bilgi veren çağdaş tarihçiler, kaynak göstermemelerine rağmen, onun Türk asıllı olduğunu tereddütsüz kabul eder. Abbâsî Halifeliği'ne hizmet eden Ebu's-Sac, Ahvaz Valiliğinden azl edildiği için Yakub b. Leys ile birlik olmuştur. Halife ile yapılacak olan Deyr-Akul savaşında Yakub'un yanında yer almış, Ancak savaşta aktif bir rol alıp almadığına dair kaynaklarda bir bilgiye rastlanmamıştır. Detaylı bilgi için bkz. Hakkı Dursun Yıldız, “Sacoğulları”, *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt: 4, Yeni Türkiye Yayınları, s. 417-425.

¹⁴¹ İbnü'l Esîr, a.g.e., VII, s. 241.

El-Mu'temid, Yakub'un mektubunu haber alınca askerleriyle birlikte Samerra'dan hareket ederek Samerra'nın Kaim adlı yerinde ordugâh kurdu. Kendine halef olarak Samerra'da oğlu Müfevviz'i bıraktı ve Bağdat'a hareket etti.¹⁴² Kardeşi Muvaffak'ı da Yakub'u karşılamak üzere gönderdi. Diğer taraftan Yakub, Asker Mükrem'den hareketle Vasıt'a gelip 23 Cemaziyelahir 262/24 Mart 876 günü şehre girdi. El-Mutemid, ordunun başkumandanlığını Muvaffak'a vererek Vezir'i Ubeydullah b. Yahya ile ordudan ayrılmıştı.¹⁴³ Bu arada Mesrur el-Belhi çıkmış olduğu seferden dönerken Abbâsî ordusuna katıldı. Yakub, Vasıt'tan harekete geçti ve Muvaffak'ın başında bulunduğu ordu ile Bağdat-Medain arasında Deyru'l Akûl denilen yerde karşılaştı. Bu savaşta halifeyi temsilen bulunan Muvaffak, askerlerinin sağ kol komutanlığına Musa b. Boğa'ya, sol kol komutanlığına da Mesrûr el-Belhi'yi tayin ederek kendisi de merkezde yer aldı.¹⁴⁴

Her iki ordu karşı karşıya geldiklerinde savaş Yakub'un lehine devam ederken, savaşı kazanmak için sadece dini liderliğinin yetmeyeceğini anlayan Muvaffak, başındaki serpuşunu(başta giyilen şey, sarık) atmış ve "Bana Haşimoğulları delikanlısı derler!" demiş ve savaş meydanına atılmıştır. Onun savaşta yer alması askerlerinin de inancını arttırmış ve Saffâri ordusunun üzerine hücumla geçmişlerdi. Bu çarpışma esnasında Yakub'un adamlarından Hasan ed-Dirhemi'nde aralarında bulunduğu bir grup tamamen öldürülmüş, Yakub da boğazından ve ellerinden üç ok yarası almıştı. Savaş o günün ikinci vaktine kadar devam etti. Savaş anında Saffâri askerleri halife ile savaştıklarını görünce savaştan bezmiş ve vazgeçmiş bir hale düşmüşlerdi. Yakub her ne kadar çarpışma esnasında direnmiş ve yerini korumuşsa da askerleri aynı direnci gösterememişti. Askerleri savaş alanını terk etmeye başlayınca Muvaffak'ın askerleri onları takibe koyulmuş ve ordugâhtaki on bin kadar at ve katıra el koymuş, ganimet olarak ele geçirmişlerdi.¹⁴⁵ İbn Kesir'in rivayetine göre, Yakub'un ordusunda üzerinde iki haç bulunan bayraklar görülmüştür.¹⁴⁶

¹⁴² Mesudi, *a.g.e.*, s. 18-19.

¹⁴³ Hakkı Dursun Yıldız, *İslâmiyet ve Türkler*, Kamer Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2000, s. 197.

¹⁴⁴ İbnû'l Esîr, *a.g.e.*, VII, s. 242.

¹⁴⁵ İbnü'l Esîr, gös. yer.

¹⁴⁶ İbn Kesir, *a.g.e.*, Cilt: 11, s. 78.

Yakub'un yenilip kaçması üzerine, ordugâhında prangalara ve zincirlere vurulmuş bulunan Muhammed b. Tahir de esaretten kurtulmuştu. Muvaffak, Muhammed b. Tahir'i çeşitli hil'atlerle mükâfatlandırarak eski görevlerine yine onu tayin edecekti.¹⁴⁷

Mesudî, savaşı başka bir şekilde nakletmiştir. Mesudî'de yer alan rivayete göre; Yakub'un bu yenilmesine Sib adını taşıyan ırmağın sedleri yıkılarak suların Saffâriler ordusunun üzerine akıtılması sebep olmuştur. Su sahrayı basmış ve atların batarak gezememesi yüzünden Saffâri ordusu zor anlar yaşamıştır. Savaş esnasında Yakub'un eliyle Abbâsî ordusundan birçok asker öldürülmüş ve esir edilmişti. Türk kavminden Muhammed b. Utamış süngülenmiş, Yakub onu bir hademe sanmış idi. Yakub askerlerine "Askerleri arasında bu hademe gibisini görmedim" demişti.¹⁴⁸

Savaşın sonucunu tayin eden başka bir gelişme de, Abbâsî ordusundan Nusayr adlı bir askerinin Saffârî ordugâhında bulunan deve, katır, eşek ve atların üzerine alev gibi maddeler attı. Ordugâhtaki hayvanlar ürküp kaçtılar. Saffârî askerleri, ordugâhlarından gelen sesleri işittiklerinde telaşa kapıldılar. Bu telaş, onların bozguna uğramasına sebep oldu.¹⁴⁹ Rivayete göre Yakub bu seferine çıkarken aşağıdaki beyitleri okuyordu. O, Mutemid'in ve onun yanındaki azatlıların dini zayıf ve ihmal ettiklerini söyleyerek Irak üzerine yürümüştü.

*"Horasan ile Fars illerini idaremdede topladım. Irak'a sahip olmaktan da ümidi kesmiş değilim. Çünkü dinin hükümleri zayıf olmuş ve ihmal edilmiş. Eski harabelerin izleri ve nişaneleri gibi olmuştur. Tanrının yardımı ile kutlu ve zafer kazanacağım bir sefere çıktım. Hidayet bayrakları sahibi (Tanrıdan başkasının) muhafazasına muhtaç değildir."*¹⁵⁰

Yakub, bu mağlubiyetten sonra Huzistan'a doğru gidip Cündeysâbûr'da karargâh kurmuştu. O sırada Basralı Alevi Zencilerin lideri Yakub'a bir mektup yazarak Bağdat'a tekrar yürümesini ve bu sefer kendisine yardım edeceğini bildirmişti. Ancak Yakub kâtibine ona Kâfirûn suresini yazmasını emretmişti. "Ey kâfirler, ben

¹⁴⁷ İbn Kesir, gös. yer. ; İbnû'l Esîr, gös. yer.

¹⁴⁸ Mesudi, a.g.e., s. 18.

¹⁴⁹ Mesudi, a.g.e., 18-19.

¹⁵⁰ Mesudi, a.g.e., s. 19.

sizin taptıklarınıza tapmam. Sizde benim ibadet ettiğime tapmayacaksınız.” Bu sureyi mektup halinde yazarak Alevilerin reisine göndermişti.¹⁵¹ Yakub, burada olduğu sırada kardeşi Amr’ın geri dönüşü onu çok mutlu etti.¹⁵²

Bu sırada Halife el-Mu’temid, Muhammed Vasıl’a bir mektup yazarak onu Fars illerine tayin ettiğini bildirmişti. Hâlbuki o, Yakub tarafından hapse atılmıştı. Ancak onun kurtulmayı başardığı anlaşılıyor. Zira Vasıl, askerleriyle birlikte topladığı orduyu alıp Fars’a gitmiş ve buraya hâkim olmuştu. Bunu öğrenen Yakub, adamlarından İbn Aziz b. es-Sirri’yi büyük bir ordu ile Fars bölgesine göndermiş ve orayı tekrar hâkimiyeti altına almıştı.¹⁵³

Yakub, burada mağlubiyetin yaralarını sararak tekrar Bağdat’a hareket etmeyi düşünüyordu. Halife, Deyru’l Akûl galibiyetine rağmen hâlâ ondan çekiniyordu. Elçi ile Yakub’a gönderdiği mektubunda “Bize malum oldu ki sen temiz kalpli bir adamsın. Muhaliflerin sözleri ile aldatıldın, giriştiğin işin akıbetine bakmadın. Şimdi biliyorum ki uyandın. Bu yaptığına pişman olmuşsundur. Şimdi Irak ve Horasan Emirliği’ne senden daha layık kimse yoktur. Başka bir kişiyi sana tercih etmeyeceğim. Zira senin hizmet hakkın çoktur. Seni o hizmetlerin için bağışladım. Senin de hatanı anlaman, oradan mümkün olduğunca çabuk kalkıp Irak ve Horasan’a dönmen, vilayet idaresi ile meşgul olman lazımdır. Nitekim ben de bu mektubun arkasından rıza hil’atını gönderiyorum” dedi.¹⁵⁴ Yakub’un halifenin elçisine verdiği cevap ordusuna güvenini ortaya koyuyordu. Yakub kılıç, biraz kuru ekmek ve soğan getirip elçiye: “ Halifeye ancak ben ölürsem birbirimizden kurtulacağımızı, yoksa zafer bana ait olana kadar savaşacağımı, yenilirse de bu kuru ekmek ve soğanla geçinip hâkimliği terk edeceğimi bildirin” dedi.¹⁵⁵ Yakub, askerlerini topladı ve büyük bir ordu ile tekrar Bağdat’a doğru yöneldi. Ancak çok geçmeden Yakub’un kulunç hastalığı yüzünden ölüm haberi duyuldu. Onun ölümü 9 Şevval 265 (5

¹⁵¹ İbnü’l Esîr, *a.g.e.*, VII, s. 242.

¹⁵² *Tarikh-e Sistan*, s. 184.

¹⁵³ İbnü’l Esîr, *a.g.e.*, VII, s. 242-43. ;

¹⁵⁴ Nizâmü’l-Mülk, *a.g.e.*, s. 13.

¹⁵⁵ İbnü’l Esîr, *a.g.e.*, VII, s. 271. ; Nizâmü’l-Mülk, *a.g.e.*, s. 13.

Haziran 879) Cündeysâbûr'da oldu.¹⁵⁶ Şimdiye kadar yapılan araştırmalara rağmen Yakub'un mezarının yeri kesin bir şekilde tayin edilememiştir.¹⁵⁷

11. Yakub'un Şahsiyeti

Saffâri Devletinin kurucusu Yakub b. el-Leys; önceden Ayyâr olmasına rağmen dindar, cesur, disiplinli, adil, dürüst, alçakgönüllü, akıllı ve ileri görüşlü bir şahsiyet olarak parladı.¹⁵⁸ Döneminde kazanılan başarılar onun şahsi meziyetlerinin etkisiyle olmuştur. Onun özelliklerinin başında başarılı bir asker olması gelir. Emri altındaki bütün askerler ona mutlak bir suretle itaat ederdi. Yakub hiçbir zaman ordusunun gevşemesine meydan vermemiş ve devamlı bir şekilde bu orduyu disiplin altında tutmuştur. Aşağıda zikredeceğimiz olay onun askeri şahsiyeti hakkında bilgi vermektedir. Sistan'da henüz iktidara gelmeden önce akrabalarından birinin ona evlenmesini tavsiye etmesine karşılık, kılıcını kınından çekerek "Benim istediğim gelin dünya hükümdarlığıdır, onu bu kılıç kalkanla elde edeceğime inanıyorum" demişti.¹⁵⁹

Yakub'un başarılı bir kumandan olmasının yanı sıra sosyal adaletçi tarafını anlatan birçok olay vardır. Rivayete göre; Yakub bir gün köşkünde otururken penceresinden, sokağın başında üzgün bir şekilde oturan ihtiyar bir adam görüp yanına çağırır ve derdinin ne olduğunu sorar. İhtiyar adam, her gece evine Yakub'un kumandanlarından birinin geldiğini ve kızına tecavüz ettiğini söyler. Yakub, "O kumandan geldiğinde köşkün önünde geceleri bekleteceğim askeri size götür" der. İki gece sonra ihtiyar gelip bekleyen askeri alarak evine götürür. Asker, kumandanı orada öldürür ve ihtiyardan bir bardak su ile biraz ekmek ister. İhtiyar istenenleri getirdiğinde askerin Yakub'un kendisi olduğunu anlar. Yakub durumu açıklayarak

¹⁵⁶ İbnü'l Esîr, gös. yer. ; Gerdizi'ye göre ise ölüm tarihi 14 Şevval 265'tir. Bkz. Gerdizi, *a.g.e.*, s. 12. ; Recep Uslu, "Cündişâpûr", *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, s. 118.

¹⁵⁷ Tackerimi, *a.g.e.*, s. 99.

¹⁵⁸ Gerdizi, *a.g.e.*, s. 9. ; İbn İsfendiyar, *a.g.e.*, s. 180. ; Erdoğan Merçil, "SAFFÂR, Yakub b. Leys", *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt: 35, İstanbul 2008, s. 463.

¹⁵⁹ Tackerimi, *a.g.e.*, s. 108-109.

“şikâyete gelindiğinde suçluyu cezalandırmadan su içmemeye ve yemek yememeye yemin ettiğini” söyler.¹⁶⁰

Azimli ve gayet akıllı olan Yakub, “Kiminle kırk gün müddetle bir arada olur da huyunu öğrenmezsen kırk yılda öğrenemezsin” derdi.¹⁶¹ Son yıllarda alınan askeri başarısızlıklara rağmen, ölümünden sonra hazinesinde 4 milyon dinar ve 50 milyon dirhem bulundu. Ayrıca 5 bin deve ve ile 10 bin eşeğe sahipti. Tutumlu bir asker hayatı yaşayan Yakub, daima pamuklu elbiseler giyer, toprak üzerine oturur ve başını kalkanına dayayarak uyurdu. Ancak bazı merasimlerde ve özellikle elçileri kabul ederken hassa askerlerini etrafına toplardı. Bunlar en iyi askerler arasından seçilerek biner kişilik iki kıt’aya ayrılırlardı. Birinci kıt’adaki askerler ellerinde altın, ikinciler ise gümüş güzler tutarlardı.¹⁶²

Mütevazı yaşamıyla dikkat çeken Yakub, iktidarı hususunda çok kıskanç olup çok yakınlarına bile söz hakkı tanımazdı. Devlet adamlığı hususunda onun en önemli eksiği ise fethettiği yerlerde düzenli bir teşkilat kuramamış olmasıdır. Bundan dolayı kudretinin zirvesinde olduğu zamanda bile fethetmiş olduğu yerlerde hâkimiyetine karşı ayaklanmalar çıkmıştır. Ancak buna rağmen Yakub’un çok kuvvetli bir şahsiyet olduğu muhakkaktır.¹⁶³

B. AMR B. EL-LEYS DÖNEMİ (265-287 / 879-902)

1. Amr b. el-Leys’in ilk Faaliyetler

Yakub’un Abbâsîler karşısında aldığı ağır mağlubiyet ve ani ölümü Saffâri devletinin geleceğinin tartışılmasına yol açmıştı. İktidara kimin geçeceği konusu kesinlik kazanmamıştı. Yakub ölmeden önce vasiyet olarak yerine kardeşi Amr’ın geçmesini istemiş ve hazine defterlerini ona vermişti.¹⁶⁴ Ancak küçük kardeşi Ali önce bu vasiyeti kabul etmedi. Çünkü Amr Sistan’dan yeni dönmüş ve belki de

¹⁶⁰ Tackerimi, *a.g.e.*, s. 109-110.

¹⁶¹ İbnü’l Esîr, *a.g.e.*, VII, s. 271.

¹⁶² Barthold, *Türkistan*, s. 279.

¹⁶³ Tackerimi, *a.g.e.*, s. 111.

¹⁶⁴ Nizâmü’l-Mülk, *a.g.e.*, s. 13.

devletin geleceğini belirleyen halife ile savaşta onları yalnız bırakmıştı. Bu sebeple Ali'nin emirleri askerler arasında daha geçerliydi. Ali buna güvenerek Amr'ın emirliğini tanımak istemiyordu. Ancak Amr'ın Ali'den büyük olması ve ordu içerisinde dostlarının bulunması onu avantajlı konuma getiriyordu. Nitekim Yakub'un ölümünden sonra 265 (879)'de Amr Fars'a geldi ve güçlük çıkmadan ordunun başına geçti.¹⁶⁵

Amr halifeyi karşısına alarak bir siyaset güdemeyeceğinin farkındaydı. Bu düşünce ile Halife el-Mu'temid'e bir mektup yazarak itaatini bildirdi. Halife bu mektuptan çok memnun kalarak Amr'a Horasan, Fars, Kirman, İsfahan, Gürgan, Sistan ve Sind vilayetlerinin idaresi ile Bağdat Sahib-i Şurtalığını veriyordu.¹⁶⁶ Buna karşılık Amr her yıl Bağdat'a yirmi milyon dinar gönderecekti. Halife, Amr'a kaftan, sancak ve benzeri valilik nişanelerini de göndermişti. Amr bunları üç gün boyunca evine dikti ve çok sevinmişti.¹⁶⁷ Amr bundan sonra Tahiriler ile de arayı düzeltmek için Tahirilerden Ubeydullah b. Abdullah'ı kendi temsilcisi olarak Bağdat Sahib-i Şurtalığına tayin etti ve hil'at gönderdi (Safer 266/ Eylül-Ekim 879). Ayrıca Haremeyn (Mekke ve Medine)'in idaresini ise Ebu's-Sac'a verdi.¹⁶⁸

Böylece halife ile ilişkilerini düzelter Amr, Muhammed b. Leys b. Ruh'u Fars'ta bırakarak Sistan'a doğru yola koyuldu. Sistan'a hareketi sırasında kardeşi Ali emirliği bıraktığına pişman olmuş ve Amr'ın aleyhinde sözler söylemeye başlamıştı. Amr kardeşini tutuklayarak Sistan'a hareket etti.¹⁶⁹ Öte taraftan Ebu's-Sac Bağdat'a gitmek için müsaade isteyerek ayrılmış, fakat Cündeysâbûr'da ölmüştü. Mekke'yi idare için yerine oğlu Muhammed el-Afşin tayin edildi.¹⁷⁰

¹⁶⁵ *The Tarikh-e Sistan*, s. 185. ; Merçil, "Saffâriler", s. 430. ; Tackerimi, *a.g.e.*, s. 112.

¹⁶⁶ Taberi, *a.g.e.*, XXXVI, s. 205. ; İbnü'l Esîr, *a.g.e.*, VII, s. 272. ; İbn Kesir, *a.g.e.*, XI, s. 83.

¹⁶⁷ İbn Kesir, *a.g.e.*, XI, s. 126.

¹⁶⁸ *The Tarikh-e Sistan*, gös. yer. ; Barthold, *Türkistan*, s. 280. ; Merçil, "Saffâriler" s. 431. ; Bosworth, *The Tahirids and Saffarids*, s. 116-17. ; Saim Yılmaz, "Halife Mu'tazid Döneminde (279-289/892-902) Abbâsi-Saffârî ilişkileri", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 9, 2004, s. 81.

¹⁶⁹ *The Tarikh-e Sistan*, s. 186.

¹⁷⁰ Hakkı Dursun Yıldız, "Sâcoğulları", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, Cilt: 6, Çağ Yayınları, İstanbul 1987, s. 87. ; İbrahim Kafesoğlu, *Müslüman-Türk Devletleri (Osmanlılar Hariç)*, İSAR Vakfı Yayınları, İstanbul 1999, s. 62. ; Ali İpek, "Sacoğulları", *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt: 35, İstanbul 2008, s. 364. ; Tackerimi, *a.g.e.*, s. 113. ; Merçil gös. yer.

2. Ahmed b. Abdullah Hucustâni İsyanı

Yakub'un halife ile mücadelesi ve ölümünden Amr'ın tahta geçip Zerenc'e dönüşü arasında geçen zaman boyunca Saffâri devleti ciddi bir güç kaybına uğramıştı. Daha önce Yakub'tan korkup itaat edenler bir bir isyana hazırlandılar. Bunlardan birincisi Ahmed b. Abdullah Hucustâni idi. Hucustâni önce Tahirilerin, Yakub Nişabur'u ele geçirdiği sırada da onun hizmetine girmişti.¹⁷¹ Yakub 261 (874-75) yılında Fars'a hareket etmeden önce Hucustâni'yi Horasan'daki işlerin takibiyle görevlendirmişti. Ancak Hucustâni, Yakub'un Fars'a hareketini fırsat bilerek isyan etti. Yüz kişilik bir askeri birlikle Nişabur ve çevresini ele geçirdi ve Saffâri Valisi Aziz b. es-Sirrî'yi şehirden uzaklaştırarak, 262 yılı başında (875 sonu) halkı Tahirilere itaate davet etti.¹⁷² Daha sonra da yine Saffâriilerin idaresinde bulunan Herat'a hücum etmek için harekete geçti. Fakat onun yokluğunda Ebu Talha b. Şerkub Nişabur'u ele geçirdi. Ebu Talha hutbeyi Tahiriler adına okutmuştu. Ancak onun yönetiminden memnun olmayan Nişabur halkı Hucustâni'yi davet ederek onun buraya hâkim olmasını sağlamıştı.¹⁷³

Amr Zerenc'e döndükten sonra düşmanlara karşı birlik olunması gerektiğini düşünerek kardeşi Ali'yi serbest bırakarak ona birçok mal verdi. Amr daha sonra damadı Muhammed b. el-Hüseyn ed-Dirhemi'yi kendi yerine vekil bırakarak Nişabur'a hareket etti (22 Ramazan 266/6 Mayıs 880).¹⁷⁴ Saffâri ordusunun sağ kanadına oğlu Muhammed, sol kanadına ise kardeşi Ali kumanda ediyordu. Amr Nişabur'a geldi ve burada Hucustâni ile savaşa girişti. Diğer taraftan kardeşi Ali gizlice Hucustâni'ye mektup göndererek onunla beraber olduğunu bildirdi. İki taraf arasındaki savaş, Ali'nin çekimser kalması sebebiyle Saffâri ordusunun mağlubiyetiyle sonuçlandı (6 Zilhicce 266/18 Temmuz 880). Amr bu yenilgiden sonra Ali'nin kendi aleyhine hareketini anladı ve kardeşini tekrar tutuklatmak zorunda kalarak Herat'a doğru çekildi. Hucustâni ise kazandığı zaferden sonra Amr'ı takib ederek onu Herat'ta kaleye çekilmeye mecbur bıraktı. Ancak Herat'ı ele

¹⁷¹ Ebul Fazl Hatibi, "Ahmed b. Abdullah", *Dairetü'l Muarîf-i Bozorg-ı İslâmi*, Cilt: 6, Tahran 1373, s. 730.

¹⁷² Kurt, *a.g.e.*, s. 164.

¹⁷³ İbnü'l Esîr, *a.g.e.*, VII, s. 273. ; Merçil, "Saffârîler" s. 431-32.

¹⁷⁴ *The Tarikh-e Sistan*, s. 187.

geçiremeyeceğini anlayan Hucustâni, Sistan'a yöneldi.¹⁷⁵ 19 Rebiulahir 267/27 Kasım 880 tarihinde Sistan'a gelerek Zerenc şehrini kuşattı. Zerenc Valisi Muhammed ed-Dirhemi kale kapılarını kapatarak Beytülmal'dan askerlere hediye bağışında bulundu. Askerler bütün güçleri ile savaşarak Hucustâni'nin Sistan kalesini feth etmesine engel oldular. Burayı da alamayacağını anlayan Hucustâni askerlerine şehrin yağma edilmesini emretti. Ancak Zerenc halkı galeyana gelerek onun askerlerinden birçoğunu öldürdü.¹⁷⁶ Bu sırada Hucustâni, Saffâriilerin adamlarından Fazıl b. Yusuf'un Nişabur'a kendi annesi ve hazinesini almak için gittiğini ve şehirde Saffâriiler lehine gelişmeler olduğunu öğrendiği zaman kuşatmayı kaldırarak Zerenc'den ayrıldı (5 Aralık 880).¹⁷⁷

Amr Herat'ta olduğu sırada onu memnun eden gelişmeler de oldu. Saffâriilere meydan okumuş olanlardan sabık Kuhistan hâkimi Muhammed b. Zeyduye ile bir ara Nişabur'a hâkim olan Ebu Talha Herat'a Amr'ın yanına gelerek itaatlerini bildirdiler. Amr onlara hil'atler verdi. Ayrıca Ebu Talha'yı Horasan Sipehsâlârı¹⁷⁸ tayin etti. Amr daha sonra Zerenc'e döndü (267 yılı Zilkade ayı ortası/17 Haziran 881)¹⁷⁹

3. Fars Seferi

Daha önce de belirttiğimiz gibi Yakub'un ölümünden sonra Saffâri devletine itaat eden emirler isyana kalkışmıştı. Bunlardan biri de Fars Valisi Muhammed b. Leys idi. Amr Zerenc'de iken Halifenin Veziri Said b. Mahled'den gelen mektupla Muhammed'in halifeye göndermesi gereken yıllık haracı göndermediğini öğrendi.¹⁸⁰ Amr, vezire bir mektup göndererek Hucistani'nin durumunu ve isyanlar yüzünden zor durumda olduğunu, ayrıca Muhammed b. Leys'in Hucistani ile ittifak yaptığını bildirdi. Halife de vergi gelmediği için Amr'a kızılıyordu. Durumu düzeltmek zorunda

¹⁷⁵ Gerdizi, *a.g.e.*, s. 12.

¹⁷⁶ *The Tarikh-e Sistan*, s. 188.

¹⁷⁷ *The Tarikh-e Sistan*, gös. yer. ; Merçil, "Saffâriler", s. 432. ; Tackerimi, *a.g.e.*, s. 114-15.

¹⁷⁸ Sipehsâlâr; Farsça sipeh (ordu) ve sâlâr (komutan) kelimelerinden meydana gelmiş bir ünvandır. Lügatlardaki Türkçe karşılığı "başkomutan" demektir. Bkz. Erdoğan Merçil, "Sipehsâlâr: I. Sâmnîler", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt: XXVI, Sayı: 1, Temmuz 2011, s. 139-150.

¹⁷⁹ *The Tarikh-e Sistan*, gös. yer. ; Merçil, "Saffâriler", gös. yer. ; Tackerimi, *a.g.e.*, s. 115.

¹⁸⁰ Abdülkerim Özaydın, "Amr b. Leys", *DİA*, Cilt: 3, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991, s. 86.

olan Amr, oğlu Muhammed'i Sistan'da bırakarak 6 Muharrem 268 /6 Ağustos 881 tarihinde Fars seferine çıktı. Muhammed b. Leys kaçtı ise de yakalanarak esir alındı. Amr daha sonra Şiraz'a girdi. Bir müddet burada kalarak isyancıları cezalandırdı.¹⁸¹ İşleri yoluna koyarak Muvaffak'a 300 bin dinar para, 50 ölçek misk, 50 ölçek anber, 200 ölçek öd ağacı, bin dinar kıymetinde gümüş, çeşitli elbiseler ve çok sayıda köle gönderdi.¹⁸²

Muvaffak, Amr'ın bu hareketinden hoşlandı ve bir elçi göndererek onun emirliğini yeniden tasdik etti. Muvaffak, Amr'ın da Yakub gibi Bağdat'a yürümesinden korkuyordu. Bunu önlemek için ona "Hint ve Türk ülkelerinden hangisini zabtedersen senin olsun. Şimdi Fars, Irakeyn, Şam ve Yemen'in işi düzelmiştir. Gazileri kâfirler ülkesine (Diyar-ı Küfr) gönder" şeklinde bir mektup yolladı. Amr buna itaat ederek Zerenc'e döndü (10 Cemaziyelahir 270/15 Aralık 883)¹⁸³

4. Hucistâni'nin Ölümü ve Rafi b. Herseme

Hucistâni bir yıla yakın süreyle Taberistan ve Horasan'da çevreye akınlar yapmaktaydı. Saffârilerin Horasan Sipehsaları Ebu Talha Serahs şehri önüne geldi. Burada aralarında vuku bulan savaşta Ebu Talha yenilerek Zerenc'e dönmek zorunda kaldı. Amr'ın oğlu Muhammed, Ebu Talha'ya para vererek ve diğer eksiklerini tedarik ederek onu tekrar Hucistani ile savaşmak üzere yola çıkarmak istedi. Ancak Ebu Talha'nın hareketinden önce Hucistani'nin sarhoşken gulamlarından ikisi tarafından öldürüldüğü haberi geldi. Onun adamları ise diğer bir isyankâr Rafi b. Herseme etrafında toplandılar.¹⁸⁴ Hucistâni'nin ölümü, özellikle Nişabur şehri için Tahiri yönetiminin bir anlamda yeniden başlaması demektir. Çünkü Rafi b. Herseme

¹⁸¹ *Tarikh-e Sistan*, s. 188. ; Merçil, "Saffârîler", s. 433.

¹⁸² İbn Kesir, *a.g.e.*, XI, s. 88.

¹⁸³ Bosworth, "The Tahirids and Saffarids", s. 118-19. ; Merçil, "Saffârîler" gös. yer.

¹⁸⁴ İbnü'l Esîr, *a.g.e.*, s. 308. ; İbn Haldun, *a.g.e.*, III, s. 594. ; Bosworth, "The Tahirids and Saffarids", s. 118. ; Merçil, "Saffârîler", gös. yer.

idareyi ele almıştı ve eskiden komutanlarından olduğu Tahiri hanedanının son Horasan Valisi Muhammed b. Tahir adına yöneticilik yapmaya başlamıştı.¹⁸⁵

Hucistani'nin ölüm haberini Fars'ta alan Amr, oğlu Muhammed'e mektup göndererek Ebu Talha'yı Herseme üzerine yollamasını, Fazl b. Yusuf'u da Herat'a vali olarak göndermesini bildirdi. Herat şehir halkına da bir mektup yazarak Fazl b. Yusuf'a itaat edilmesini ve yardımcı olunmasını emretti. Bu haberi duyan Rafi b. Herseme, Muhammed el-Muhtedi'yi Fazl b. Yusuf'a karşı savaşmaya gönderdi. Muhtedi'nin Herat'a gelmesi üzerine halk Fazl'ı öldürmek istedi. Herat halkından destek göremeyen Fazl, Zerenc'e dönmek zorunda kaldı.¹⁸⁶

Ebu Talha ile Herseme arasında gerçekleşen diğer mücadelede ise Herseme, Ebu Talha'yı Nişabur'da kuşatma altına alarak şehre yiyecek gelmesini engellemiş ve bu yüzden şehirde şiddetli bir kıtlık meydana gelmişti.¹⁸⁷ Bunun üzerine Ebu Talha Nişabur'u terk ederek Toharistan'a çekildi.¹⁸⁸ Herseme, Herat ve Nişabur'da tekrar Tahiriler adına hutbe okuttu. Ayrıca Amr'ın Fars'ta olmasından yararlanarak Sistan'ı ele geçirmek istedi ve buraya akınlar yaptı. Ancak başarılı olamayacağını anlayarak tekrar Herat'a döndü.¹⁸⁹

Amr Fars'tan döndükten sonra Rafi b. Herseme sorunu yüzünden Sistan'da çok durmadı. Yerine yine oğlu Muhammed'i bırakarak Herat'a Herseme'nin üzerine yürüdü. Herat kalesine çekilen Herseme'yi kuşattı. Fakat Herseme, Amr'a karşı koyamayacağını anlayarak Herat'tan geri çekildi Şevval 270/Nisan 884). Herseme'nin yenilgi haberi Nişabur'da duyulduğu zaman buranın valisi Mehdi b. Muhlis, Amr adına hutbeyi okuttu.¹⁹⁰

Rafi b. Herseme Herat'tan çekildiği zaman Amr'a kendisine itaat edeceğini bildiren bir mektup göndermişti. Fakat bu sırada Toharistan'dan dönmekte olan Ebu

¹⁸⁵ İsmail Pirlanta, *Fethinden Sâmâniler Dönemi Sonuna kadar Nişabur*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı İslâm Tarihi Bilim Dalı Doktora Tezi, Ankara 2010, s. 238.

¹⁸⁶ *The Tarikh-e Sistan*, s. 189. ; Tackerimi, *a.g.e.*, s. 116.

¹⁸⁷ İbnü'l Esîr, gös. yer.

¹⁸⁸ *The Tarikh-e Sistan*, gös. yer.

¹⁸⁹ Bosworth, *The Saffarids of Sistan*, s. 200. ; Tackerimi, *a.g.e.*, s. 117.

¹⁹⁰ Tackerimi, *a.g.e.*, s. 118.

Talha, Herseme ile yolda karşılaştı ve onunla Amr'a karşı ittifak için anlaştılar. Birlikte Merv şehrine geldiler. Burada Herseme şehirde, Ebu Talha ise şehrin dışında konaklamıştı. Rafi b. Herseme, Ebu Talha'ya güvenmenin cezasını çekmekte gecikmedi. Anlaşmalarından birkaç gün sonra Ebu Talha bir gece baskınıyla Herseme'nin adamlarının çoğunu öldürerek Merv'e hâkim oldu. O da Tahirilerden Muhammed b. Tahir adına hutbeyi okuttu. Ebu Talha'nın kendi aleyhinde ayaklandığını duyan Amr, Merv'e giderek Ebu Talha ile savaştı. Bu savaşta mağlup olup 7 bin adamını kaybeden Ebu Talha gece yarısı şehirden kaçmak zorunda kaldı. Merv'den dönen Amr, Nişabur'a gitmiş olan Rafi b. Herseme üzerine yürüdü. Yapılan savaşta Herseme yenilerek kaçmak zorunda kaldı (1 Şevval 271/22 Mayıs 885). Amr birkaç gün orada kaldıktan sonra Zerenc'e döndü.¹⁹¹

5. Amr'ın Halife ile İlişkileri

Amr Sistan'a döndüğü zaman Bağdat'ta durumun istediği şekilde olmadığı haberini aldı. Muvaffak, Vasıt'taki karargâhta bulunan Vezir Said b. Mahled'i Amr'la savaşmak üzere harekete geçmesini emretmişti (21 Şaban 271/11 Şubat 885).¹⁹² Ayrıca Horasan ileri gelenlerine Amr'ı tel'in etmeleri emrinde bulunarak onu azlettiğini yerine Muhammed b. Tahir'i seçtiğini bildirdi.¹⁹³ Muhammed b. Tahir ise Bağdat'ta kalmaya devam ederek yerine Maveraünnehr'e Nasr b. Ahmed Sâ mânî'yi, Horasan'a Rafi b. Herseme'yi, Fars ve Kirman'a ise Saffârîlerin sabık komutanlarından Ahmed b. Abdülaziz'i tayin ediyordu. Halifenin Amr'ı azletmesinin sebebi ise Amr'ın halifeye göndereceği parayı geciktirmesi ve Vezir Said b. Mahled'in Amr'ı halifenin yanında kötülemesiydi.¹⁹⁴

Saffârîlerin Fars'taki naibi Nasr Ahmed gelişmeleri Amr'a bildirdi. Amr adamlarından Ali Hasan b. Dirhem kumandasında bir kuvveti Nasr'a yardımcı

¹⁹¹ *The Tarikh-e Sistan*, s. 192. ; Bosworth, *The Saffarids of Sistan*, s. 201. ; Merçil, "Saffârîler", s. 434. Kurt, *a.g.e.*, s. 168. ; Tackerimi, *a.g.e.*, s. 118-19.

¹⁹² Taberi, *a.g.e.*, XXXVII, s. 147. ; Bosworth, *The Saffarids of Sistan*, s. 204. ; Saim Yılmaz, *Mutazid ve Müktefi Döneminde (279-295/829-908) Abbâsîler*, Kayıhan Yayınları, İstanbul 2006, s. 98.

¹⁹³ Cüzcanî, *a.g.e.*, s. 23-24. ; Barthold, *Türkistan*, s. 280.

¹⁹⁴ Merçil, "Saffârîler", s. 434-35.

olması için Fars'a gönderdi. Saffâri ordusunun sayısı 15 bin kadardı. Ancak yine de Ahmed b. Abdülaziz, Nasr'ı mağlup ederek Fars'a hâkim olmayı başardı (10 Rebiülevvel 271/5 Eylül 884)¹⁹⁵ Vezir Said b. Mahled'de bu bölgeye gelmiş ve Şiraz'a yerleşmişti. Bu sırada Ebu Talha eski rakibi Rafi b. Herseme'nin Horasan'a tayinini öğrendiği zaman Amr'dan aman dileyerek affını istemiş ve Sistan'a gelmişti. Amr onu Horasan cephesinde Herseme'ye karşı gönderdi. Kendisi de oğlu Muhammed'i öncü olarak gönderdikten sonra Fars bölgesine yürüdü (1 Muharrem 272/18 Haziran 885).¹⁹⁶

Vezir Said b. Mahled, Amr'ın harekâtını haber aldığı zaman Türk b. el-Abbas kumandasında 18 bin kişilik bir orduyu ona karşı sevk etti. Ayrıca Saffâri ailesinden Halef b. el-Leys b. Farkad, Amr'a güvenmiş ve 2 bin kişilik bir süvari birliği ile halife tarafından Saffârilere karşı yapılacak olan bu savaşa gönderildi. Fakat Halef b. el-Leys daha sonra pişman olarak Türk b. el-Abbas'ın ordugâhına gece baskını yaptı. Bu baskın neticesinde Türk b. el-Abbas'ın ordusu bozguna uğradı. Halef bu savaşta ele geçirdiği ganimetlerle ve 2 bin atlı, bin yaya askeriyle Saffâri ordusuna katıldı.¹⁹⁷ Bu mağlubiyete rağmen Said b. Mahled kumandasındaki halifenin ordusu Amr'a karşı harekete geçti. Her iki ordu arasında sabahtan öğleye kadar devam eden savaş halifenin kuvvetleri kazandı. Amr'ın bu savaşta üç bin kadar askeri esir düşerken, kendisi de Kirman'a kaçmak zorunda kalıyordu. Bu başarı Muvaffak'ın oğlu Mutezid'in Fars'ı tamamen ele geçirmesine imkân sağladı.¹⁹⁸

Mücadelenin bir diğer cephesi de Horasan'da idi. Amr, Ebu Talha'yı Herseme'nin üzerine göndermişti. Herseme kendisini onunla savaşacak güçte görmediği için Maverâünnehr'e kaçarak Sâ mânîlerden Nasr b. Ahmed'den yardım istemiş ve beklediği olumlu cevabı alarak geri dönmüştü. Sâ mânî ve Herseme'nin ortak kuvvetlerine karşı koyamayacağını anlayan Ebu Talha kaçarak Sistan'a döndü. Rafi ise tekrar Horasan'a hâkim oluyordu. Amr'ın Sistan'daki vekilleri durumu kendisine bildirince Amr, Ebu Talha'nin yanına gelmesini bildirdi. Talha'nin yardımıyla durumu kuvvetlenen Amr tekrar Fars bölgesine yürüdü. Bu sırada Vezir Said b.

¹⁹⁵ İbnü'l Esîr, *a.g.e.*, s. 349.

¹⁹⁶ *The Tarikh-e Sistan*, s. 193. ; Merçil, "Saffârîler", s. 435.

¹⁹⁷ *The Tarikh-e Sistan*, gös. yer. ; Bosworth, *The Saffarids of Sistan*, s. 205.

¹⁹⁸ Merçil, "Saffârîler" gös. yer.

Mahled ile halifenin oğlu Mutezid arasında anlaşmazlık çıkmış, Muvaffak'da oğlunu geri çağırmişti. Bu anlaşmazlık Amr'ın işine yaramış ve Şiraz'a hareketi Sad b. Mahled'in Irak'a kaçmasına sebep olmuştur. Böylece Amr tekrar Fars bölgesine hâkim olmayı başardı.¹⁹⁹

Muvaffak, Amr'ın bu başarısından endişe duymuş, yıllık haracı ve oğlu Muhammed'i rehine olarak Bağdat'a gönderirse onun emirlik fermanını yeniden onaylayacağını bildirmişti. Amr görünüşte onun bu teklifini kabul etti. Ancak amacı bu fırsattan yararlanarak Muvaffak'ı ortadan kaldırmaktı. Bu maksatla da önce oğlu Muhammed'i ardından da Ebu Talha'yı kalabalık bir orduyla Şiraz yakınlarından Bercan tarafına doğru gönderdi.²⁰⁰ Muvaffak bu haberi aldığı zaman 150 bin kişilik kalabalık bir orduyla harekete geçti.²⁰¹ Muhammed bu kalabalık ordu karşısında dönmek zorunda kalırken, Ebu Talha da yine Amr' a ihanet etmiş ve yanındaki kuvvetlerle Muvaffak'a katılmıştı. Ancak bir süre sonra Ebu Talha tekrar Amr'ın yanına dönmeye karar vermiş, bundan haberdar olan Muvaffak onu yakalatarak bütün mallarını elinden almıştı. Muvaffak'ın takibi neticesinde Saffâri ordusu Kirman'dan çöl yoluyla Sistan'a geçmek zorunda kaldı. Bu sırada Amr'ı derinden üzen bir hadise oldu. Amr'ın oğlu Muhammed hastalanarak öldü (18 Cemaziyevvel 274/10 Ekim 887). Muvaffak da Kirman ve Sistan'ı Amr'ın elinden alamayıp geri döndü.²⁰²

Bu sırada Suriye ve Mısır'da Ahmed b. Tolun²⁰³'un isyanı ile ortaya çıkan karışıklık karşısında Muvaffak, Amr ile de uğraşmak istemediği için onunla antlaşma yollarını aradı. Bu maksatla Ahmed b. Ebu'l Esbah adlı elçiyi Amr'a yolladı. Amr 7 Safer 275 (21 Haziran 888) tarihinde Sistan'a gelen bu elçiye çok hürmet etti. Halifenin Kirman, Fars ve Horasan'ı 10 milyon dirhem karşılığında Amr'a iktâ ettiğini bildirdi.²⁰⁴ Ayrıca Tahirilerden Ubeydullah b. Abdullah yeniden Amr'ın

¹⁹⁹ *The Tarikh-e Sistan*, s. 194. ; Merçil, "Saffârîler", s. 436.

²⁰⁰ Bosworth, *The Saffarids of Sistan*, s. 206.

²⁰¹ *The Tarikh-e Sistan*, gös. yer.

²⁰² İbnü'l Esîr, *a.g.e.*, VII, s. 357. ; Bosworth, "The Tahirids and Saffarids", s. 119. ; Merçil, "Saffârîler", gös. yer.

²⁰³ Detaylı bilgi için bkz. Hakkı Dursun Yıldız, "Ahmed b. Tolun" *DİA*, Cilt: 2, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1989, s. 141-143.

²⁰⁴ *The Tarikh-e Sistan*, s. 195. ; Bosworth, *The Saffarids of Sistan*, s. 207.

vekili olarak Bağdat Sahib-i Şurtalıği'na tayin edildi. Amr, kardeşi Yakub'un kölesi Halaç Türklerinden Sebük Er (Sübük-eri) adındaki adamını elçi olarak Ahmed ile Bağdat'a gönderdi. Sebük Er Bağdat'a Zilkade 275 (Mart-Nisan 889) tarihinde ulaşmıştı. Muvaffak, Amr'ın isminin mimberlerde okunmasını ve hutbede halife ile birlikte zikrolunmasını kabul etti. Rivayete göre, bu Amr'dan önce hiç kimseye yapılmamıştı.²⁰⁵

Amr bir müddet Sistan'da kaldıktan sonra Rebiulâhir 276 (Ağustos 889) tarihinde Fars'a gitti. Bu sırada Bem kalesinde hapsedilmiş olan kardeşi Ali, oğulları Muaddal ve Leys ile kaçmayı başararak (Ramazan 276/Ocak 890) kendi taraftarlarından oluşan büyük bir toplulukla Sistan'ı ele geçirmek için harekete geçti. Fakat Ali başarı gösteremeyerek Horasan'a Rafi b. Herseme'nin yanına gitmek zorunda kaldı.²⁰⁶ Bu sırada Halife yine Amr'ın ismini hutbeden çıkarmış ve onu lanetleyerek Musa b. Müflih kumandasında bir orduyu onun üzerine göndermişti. İstahr yakınlarında gerçekleşen savaşta Amr bu orduyu hezimetle uğratarak Beyza'ya kadar takib etti ve Şiraz'a döndü (1 Muharrem 277/25 Nisan 890).²⁰⁷ Öte taraftan sabık Fars ve Kirman valisi Ahmed b. Abdülaziz, Muvaffak'tan Amr ile savaşmak için izin almıştı. Ancak o da Amr'a mağlup oldu. Amr buradan Ahvaz'a giderken kendi adamı Bilal b. Ezher'i tekrar Fars'a gönderdi.²⁰⁸ Halifenin onun ismini hutbeden çıkarmasına karşılık Amr'da onun ismini hutbeden çıkarması için emir verdi. Amr artık resmen halifeye isyan etmişti ve niyeti Bağdat'a yürümekti. Halifenin Veziri İsmail b. Bülbül ona vaatlerle dolu mektup göndererek Bağdat'a yürümesini önledi. Amr, Ahvaz'dan geri döndü.²⁰⁹ Muvaffak²¹⁰ ise ona karşı bir savaş hazırlığı yaparken Safer 278 (Haziran 891) yılında, bir müddet sonra da Halife Mutemid 18 Receb 279 (14 Ekim 892) yılında öldüler. Böylece yeni Abbâsî Halifesi Mutezid oldu.²¹¹ Yeni halife, İsmail b. İshak el-Kadı'yı elçilik göreviyle barış yapması için Amr'a gönderdi.

²⁰⁵ Bosworth, *The Saffarids of Sistan*, s. 208. ; Merçil, "Saffârîler", gös. yer.

²⁰⁶ İbnü'l Esîr, *a.g.e.*, VII, s. 363. ; *The Tarikh-e Sistan*, s. 196.

²⁰⁷ İbn Kesir, *a.g.e.*, XI, s. 98.

²⁰⁸ *The Tarikh-e Sistan*, s. 197.

²⁰⁹ Saim Yılmaz, *a.g.m.*, s. 83. ; Tackerimi, *a.g.e.*, s. 121. ; Merçil, "Saffârîler", s. 437.

²¹⁰ Halife el-Mu'temid'in kardeşi ve ikinci sırada veliahtı olan Muvaffak, kardeşinin halifeliği döneminde gerçekte devlet idaresi ile ilgili tüm yetkileri eline geçirmiş bulunmaktaydı. Bkz. Saim Yılmaz, *a.g.m.* s. 81.

²¹¹ İbnü'l Esîr, *a.g.e.*, VII, s. 380. ; Bosworth, *The Saffarids of Sistan*, s. 212. ; Ali Aktan, "Mutazid Billah" *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, s. 383.

Amr'ın istekleri kabul edilerek hutbede ismi okunduğu gibi Sahib-i Şurta görevi ve Fars, Kirman, Horasan, Zabulistan, Sistan, Kâbil, bölgelerinin idaresi de ona verildi. Ayrıca ona Rafi b. Herseme ile savaşması bildirildi.²¹² Mutezid'in böyle bir karar almasında Rafi b. Herseme'nin kısa sürede Nişabur, Herat, Cürcan, Taberistan, Rey gibi birçok yeri ele geçirerek hâkimiyet alanını genişletmesiydi. Başlangıçta merkezi yönetimin atamış olduğu bir vali iken, geçen yıllar onu bölgede ciddi bir güç haline getirmişti. Diğer bir ifadeyle Herseme, artık bölgede merkezi yönetimin amaçlarına hizmet eden bir unsur olmaktan daha ziyade, kendi hesabına çalışan yeni bir lider olmaya başlamıştı. Bu durum da Abbâsî halifeliğini rahatsız etmişti.²¹³

6. Amr'ın Rafi b. Herseme ile Mücadelesi

Halife Mutezid, Herseme'yi azledip Amr'ı Horasan'a tayin ederken Amr'a da ona karşı savaşmasını bildirmişti. Ayrıca Ahmed b. Abdülaziz'e de mektup yazarak Herseme'ye karşı gönderip onu Rey'den çıkarmasını emretmişti. Ahmed b. Abdülaziz, Herseme ile karşılaşmış ve onu mağlup ederek Rey'den çıkarmıştı. Herseme oradan Cürcan'a gitmiş ancak bu arada Ahmed b. Abdülaziz'in ölüm haberini alınca tekrar Rey'e gelmiş ve burada Abdülaziz'in iki oğluyla savaşarak onları mağlup etmeyi başarmıştı. Diğer taraftan Amr, 280 yılı Cemaziyelevvel (893 Temmuz-Ağustos) ayında Nişabur'a gelerek buraya hâkim oldu. Herseme, Amr'ın geldiğini öğrendiği zaman o da Gürgen'a kaçmıştı.²¹⁴

Bu sırada Amr'ın emirlerini dinlemeyen kumandanlarından Mansur b. Muhammed b. Nasr, Herseme'nin yanına kaçarak onu Amr'a karşı harekete geçmeye teşvik etti. Mansur'un gelişiyle durumu güçlenen Herseme, Nişabur'a gelerek Amr'ı kuşattı (283 Rebiulâhir/Mayıs-Haziran 896). Onun ordusunda Ali b. Leys'in iki oğlu Muaddal ile Leys b. Ali de bulunuyordu. Babaları Ali b. Leys ise kısa bir süre önce ölmüştü. Amr, 5 bin kişilik kuvvetiyle ani bir hücumla geçmiş ve Herseme'yi mağlup

²¹² *The Tarikh-e Sistan*, s. 198. ; Tackerimi, *a.g.e.*, s. 122. ; Merçil, "Saffârîler", gös. yer. ; Saim Yılmaz, *a.g.e.*, s. 102.

²¹³ Saim Yılmaz, *a.g.e.*, s. 100-101.

²¹⁴ İbnü'l Esîr, *a.g.e.*, VII, s. 380. ; Bosworth, *The Saffarids of Sistan*, s. 216.

ederek Gürgen'a kaçmasına sebep olmuştu. Ayrıca yeğenleri Muaddal ile Leys de Amr'ın eline esir düştüler. Fakat Amr onlara çok iyi davrandı.²¹⁵ Amr derhal Herseme'yi takibe koyuldu. Herseme ise Saffâri güçlerinin Nişabur'dan ayrıldığını haber alınca ordunun geçmesi mümkün olmayan son derece sarp ve daracık geçitlerden geçerek Nişabur'a ulaştı. Amr da Serahs'tan dönüp Herseme'yi Nişabur'da kuşatma altına aldı. Bu arada Herseme'nin ileri gelen adamlarından bazıları Amr'dan aman dileyince Herseme ve yanında kalan adamları mağlup olup geri çekilmek zorunda kaldılar. Herseme, kardeşi Muhammed'i, Taberistan hakimi Muhammed b. Zeyd'e gönderip ondan yardım istemiş, ancak Zeyd daha önce söz vermesine rağmen Amr'dan çekindiği için yardımı göndermemiştir. Bu olaylardan sonra Herseme'nin adamları ve köleleri etrafından dağılmaya başladı. Herseme 283 yılı Ramazan (896 Ekim-Kasım) ayında, yanında bulunan küçük bir grupla ve az miktarda mal ve savaş aletiyle Harezm'e vardı.²¹⁶

Rıbat-ı Cebuh denilen yere ulaşınca onun orada olduğunu öğrenen halk, başlarında Harezm âmili Muhammed b. el-Harezm'i olduğu halde hücum ederek onu öldürdüler (7 Şevval 283/17 Kasım 896). Başını keserek Nişabur'da bulunan Amr'a gönderdiler. Amr da Herseme'nin başını hediyelerle Bağdat'a gönderdi. Herseme'nin kesik başı 284 yılında Bağdat'a ulaşmış ve sokaklarda dolaştırılmıştı. Onun ölümünden sonra Horasan'ın Ceyhun nehrine kadar olan kısmı tamamen Amr'ın hâkimiyetine girmişti.²¹⁷ Ayrıca Halife Mutezid, Amr'a hil'atlar ve sancaklar gönderip, onu Rey valiliğine tayin etmişti.²¹⁸

7. Mâverâünnehr için Hâkimiyet Mücadelesi

Herseme'nin başını Bağdat'a göndererek önemli bir düşmanından kurtulan Amr, böylece Horasan'ın da tartışmasız hâkimi oluyordu. Fakat onun bununla yetinmeye

²¹⁵ İbnü'l Esîr, *a.g.e.*, VII, s. 382-83. ; *The Tarikh-e Sistan*, s. 199. ; Merçil, "Saffârîler", s. 438. Tackerimi, *a.g.e.*, s. 122.

²¹⁶ İbnü'l Esîr, *a.g.e.*, VII, s. 383. ; Mirhond, *a.g.e.*, s. 541. ; Tackerimi, *a.g.e.*, s. 123. ; Saim Yılmaz, *a.g.e.*, s. 112. ; Bosworth, *The Saffarids of Sistan*, s. 222.

²¹⁷ İbnü'l Esîr, *a.g.e.*, VII, gös. yer. ; *The Tarikh-e Sistan*, s. 200. ; Cüzcanî, *a.g.e.*, s. 24. V.V. Barthold, "Amr b. Al-Lays Al Saffar", *MEB İA*, s. 414.

²¹⁸ Clifford Edmund Bosworth, "Saffarids", *The Encyclopedia of İslâm*, Volume VIII, Leiden 1995, s. 796. ; Merçil, "Saffârîler", s. 438-39.

niyeti yoktu. Her açıdan cazip olan Mâverâünnehr'i de hâkimiyeti altına almak istiyordu. Ancak bu sırada o bölgenin güçlü ve aynı zamanda halifenin de onayını alan bir yöneticisi vardı. Malife Mutezid 893 yılı baharında Mâverâünnehr valiliğine Sâ mânîlerden İsmail b. Ahmed'i tayin etmişti.²¹⁹ Öte taraftan İran'da hâkimiyetini kuvvetlendiren Amr, halifeye bir mektup göndererek Mâverâünnehr'in idaresinin kendisine verilmesini istedi.²²⁰ Bu isteğine gerekçe olarak da Mâverâünnehr'in Tahiriler idaresi zamanında Horasan Vali'sine bağlı bulunan bir yer olmasını göstermiştir.²²¹ Mutezid bu cevaba olumsuz bir yanıt vermeden ilk önce başka hediyeler göndererek Amr'ı oyalamak istedi. Asıl hediyeler ve hâkimiyet menşuru ise Ali el-Müktefî, Bedr el-Mu'tazidî ve Amr'ın adamı olan Abbâsî Veziri Ubeydullah b. Süleyman'ın kontrolünde Rey'de bekletiliyordu. Hediyeler Cafer b. Fulan el-Hacib tarafından Amr'a sunuldu. Amr asıl beklediği olan menşurun olmadığını görünce diğer gelen hediyeleri kabul etmedi. Cafer bu durumu Rey'de bulunan Abbâsî heyetine bildirdi. Bunun üzerine elçilik heyeti Nişabur'a Amr'ın yanına gelerek diğer hediyelerle birlikte Mâverâünnehr'in hâkimiyet menşurunu da Amr'a takdim etmek zorunda kaldılar.²²² Amr'a getirilen hediyeler arasında mücevherlerle işlenmiş 8 hil'at, yakut ve diğer kıymetli mücevherlerle süslenmiş 1 taç, yine koşum takımları mücevherlerle süslenmiş 11 at ve birçok eşya dolu sandıklar yer alıyordu.²²³ Gönderilen hediyeleri birbiri ardına sunan elçi son olarak valilik fermanını Amr'ın önüne koydu. Bunun üzerine Amr "Bu nedir?" diye sormuş, elçi ise "İstedğin şeydir" cevabını vermiştir. Amr "Bunu ne yapayım? Burayı İsmail b. Ahmed'in elinden yüz bin kılıç olmadan kimse alamaz!" dediğinde ise elçi "Bunu sen istedin, ne yapılması gerektiğini en iyi sen bilirsin" cevabını vermiştir.²²⁴ Bunun ardından fermanı öpen ve önüne koyan Amr, elçi heyetine yedi bin dirhem verilmesini emretmişti.²²⁵ Amr burada söyledikleriyle bu bölgeye hâkim olmak için sadece halifenin menşurunun yeterli olmayacağını kabul etmiş oluyordu. Onun yine bu menşuru ısrarla istemesinin sebebi Sâ mânîlere karşı girişeceği mücadele

²¹⁹ Barthold, *Türkistan*, s. 285.

²²⁰ Gerdizi, *a.g.e.*, s. 14.

²²¹ Pırlanta, *a.g.e.*, s. 240.

²²² Usta, *a.g.e.*, s. 93.

²²³ Gerdizi, *a.g.e.*, gös. yer.

²²⁴ Gerdizi, *a.g.e.*, s. 14-15.

²²⁵ Saim Yılmaz, *a.g.e.*, s. 116.

öncesinde bu menşurla çoğunluğu Sünnilerden oluşan Mâverâünnehr halkını etki altına almaktı.²²⁶

Amr'ın isteğini onu karşısına almamak için doğrudan reddetme şansı ve imkânı olmayan Mutezid'in, istenilen onayı vermekle birlikte karşı tarafı gizlice desteklediği görünmektedir. Cuma namazı sırasında minberlerde İsmail'i tel'in ettirip Amr'ın valiliğini halka ilan ettiren Abbâsî halifesi bir yandan da durumu gizlice Sâmanî hükümdarı İsmail'e ileterek Amr ile yapacağı mücadelede onu destekleyeceğini bildiriyordu.²²⁷ Öte taraftan Amr civarda bulunan yerel hükümdarlardan kendisine itaat edilmesini isteyerek onlara güzel vaatlerde bulundu. Cüzcan hâkimi Ahmed b. Ferîgûn, Belh ve Toharistan hâkimi Banicurilerden Ebu Davud Muhammed b. Ahmed, Amr'a itaat etmeyi kabul ettiler. Ona tabi olmayı kabul etmeyen Merv hâkimi Ali b. Hüseyin ise İsmail b. Ahmed'e sığındı. İsmail b. Ahmed'e bir mektup yazan Amr, Mâverâünnehr'in halife tarafından kendisine verildiğini ve bölgedeki diğer hükümdarların kendisine tabi olduğunu belirterek, aynı davranışı kendisinden de beklediğini söyledi. Ancak İsmail b. Ahmed halifeden aldığı desteğinde etkisiyle Amr'ın mektubuna olumlu bir yanıt vermediği gibi elçinin yanında Amr'ı aşağılayıcı sözler söyledi. İsmail Amr'ın elçisine "Senin efendin öyle cahil ki beni onlarla aynı seviyeye koydu. Onlar (Ahmed b. Ferîgûn ile Ebu Davud Muhammed b. Ahmed) benim kullarım. Benim size cevabım kılıçla olacak. Bizim aramızda sadece savaş olabilir. Dön ve Amr b. el-Leys'e savaş için gerekli olan silahları hazırlamasını söyle" dedi.²²⁸ Bu cevaptan sonra Amr, danışmanlarıyla istişare ettikten sonra ikinci bir elçilik heyetinin gönderilmesine ancak bunda daha uzlaşıcı bir tutum takip edilmesine karar verdi. Bunun üzerine Amr, Nişabur'un şeyhlerinden (yaşlılarından) bazılarının yanına kendi adamlarını da katarak İsmail'e gönderdi. Gönderilen bu ikinci mektupta Amr şu teklifte bulunuyordu. "Gerçi Müminlerin Emiri bu toprakların idaresini bana vermiştir. Ben seni bu toprakların idaresinde kendime ortak yapacağım. Benimle dost olmalı ve aramızda hiçbir sorun olmamasına dikkat

²²⁶ Usta, *a.g.e.*, s. 94.

²²⁷ Usta, *a.g.e.*, gös. yer. ; Ayrıca Nizâmü'l-Mülk'ün rivayetine göre halife daha önce de defalarca İsmail'e mektuplar gönderip Amr'a karşı savaşmasını istemiş ve bu savaşta kendisine destek olacağını bildirmişti. Bkz. Nizâmü'l-Mülk, *a.g.e.*, s. 13.

²²⁸ Nerşahi, *a.g.e.*, s. 87. ; Abdullah Duman, *a.g.e.*, s. 166-67. ; Nerşahi, *a.g.e.*, Tercüme ve Notlar: Erkan Göksu, s. 128. ; Usta, s. 94-95.

etmelisin. İkimiz arasında dostluk ve birlik olsun. Sen düşman sınırında olan Mâverâünnehr vilayetini korumalısın. Buralar senindir. Aileni ve mülkünü istemiyorum. Senin refahından, gelişmenden başka bir şey istemiyorum. Ayrıca senden başka kimseye güvenmiyorum. Sen de bana güvenmeli ve benimle anlaşmalısın. Aramızdaki dostluk güçlenmeli” dedi.²²⁹ Amr’ın bu sözlerinde ne kadar samimi olduğu şüphelidir. O bu sözleri henüz savaş hazırlıkları istediği seviyede olmayışından zaman kazanmak için söylemiş olmalıdır.²³⁰

Nişabur şeyhinin idaresinde gelen elçilik heyeti Amr’ın yazısını getirdiği zaman İsmail Ceyhun nehrinin kıyısında karargâh kurmuştu. Amr’ın hareketindeki kurnazlığı zamanında görebilmiş olan İsmail heyetin Ceyhun’u geçmesine dahi izin vermemesi üzerine, Amr askeri harekâta karar verdi.²³¹ Muhammed b. Amr el-Harezmî ve Ali b. Şervin idaresindeki bir orduyu Harizm üzerine gönderdi. Harizm, Sâ mânîlere bağlı Afrig oğulları hanedanından Harzimşah Irak b. Mansur’un idaresindeydi. Amr onları gönderirken, Sâ mânî ordusundan aman dileyip kendilerine katılacak olan olursa onlara iyi davranılması tavsiyesinde de bulundu. Amr’ın gönderdiği ordu olumsuz hava şartlarına rağmen Ceyhun nehrini geçmeyi başarmıştı. Ancak karşılarında İsmail b. Ahmed’i görünce savaş yapmaksızın geri dönmek zorunda kaldılar (29 Rebiulâhir 285/25 Mayıs 898).²³² Amr daha sonra büyük bir takviye yapmış olduğu orduyu ikinci kez Muhammed b. Beşir komutasında bölgeye sevk etti. Beşir, emrindeki kuvvetlerde nehrin karşı kıyısına geçmeden bekleyecekti. Amr gönderdiği takviyelerle bu orduyu iyice güçlendirdi. Ancak beklemedikleri bir anda yirmi bin kişilik kuvvetiyle gece vakti Ceyhun nehrini geçen İsmail bunların önüne çıktı ve harbe tutuştu. İki ordu arasında yapılan çetin savaş İsmail’in galibiyetiyle sonuçlandı (Şevval 285/Kasım 899).²³³ Muhammed b. Beşir yanında bulunan yedi bin askeriyle ölürken, Ali b. Şervim ise ölünceye kadar hapiste

²²⁹ Nerşahi, *a.g.e.*, s. 88. ; Usta, *a.g.e.*, s. 95. Duman, *a.g.e.*, s. 167.

²³⁰ Usta, gös. yer.

²³¹ Hermann Vambery, *Buhara yahut Mâverâünnehr Tarihi*, çev: Tahir Şakir Çağatay, TTK Tercümeleer Bölümü, s. 83. ; Usta, gös. yer.

²³² *The Tarikh-e Sistan*, s. 201. ; Bosworth, *The Saffarids and Sistan*, s. 227.

²³³ Nerşahi, *a.g.e.*, s. 88-89. ; *The Tarikh-e Sistan*, s. 201-202. ; Mirhond, *a.g.e.*, s. 541. ; Usta, *a.g.e.*, s. 96.

tutuldu.²³⁴ İsmail, savaşta esir edilen diğer askerlere ise hediyeler vererek evlerine gitmek üzere serbest bıraktı. Bu hareketini kendi adamlarına “Bu zavallı insanlardan ne bekliyordunuz? Onları memnun ederek evlerine gönderirseniz bir daha bize karşı harp etmezler” diye izah etti.²³⁵

Amr, Nişabur’da mağlubiyet haberini öğrenince intikam için yemin etti. İlk önce esir edilen generallerin iadesini talep etti. Bu talebi İsmail tarafından reddedilince Cüzcanî’nin rivayetine göre 70 bin kişilik bir ordu ile Nişabur’dan Belh tarafına geçti.²³⁶ Bu sırada iyice hazırlanan İsmail²³⁷, Amr b. el-Leys’in Mâverâünnehr’i ele geçirmek için geldiğini ve yöre halkını öldürerek zenginliklerini ele geçirmek, kadın ve çocukları esir etmek istediğini belirtmesi üzerine, halk esir düşmektense kahramanca ölmek daha iyidir diyerek, onun etrafında toplandı.²³⁸ Nerşahi, buna ilave olarak Türkistan ve Fergana’dan 30 bin asker, Harizm’den ise Mansur Karatekin ve Pars Beykendi’nin de Sâ mânî ordusuna yardıma geldiğini kaydeder.²³⁹ İsmail, Amr’ın gelmesini beklemeden derhal Ceyhun nehrini geçip, Saffâri ordusunun karargâh kurduğu Belh üzerine harekete geçti. Sâ mânî ordusunun üzerine geldiğini haber alan Amr ise, Belh’in çevresine hendekler kazdırarak savunma hazırlıklarına başladı. Saffâri ordusunun civarda bulunan bazı birliklerini imha eden İsmail, Belh yakınlarında Ali-âbâd köyünde karargâh kurdu. Amr, bunun üzerine şehrin o tarafındaki kapıları güçlendirerek mancınıklar hazırlattı. Ayrıca yol üzerine bir pusu hazırlattı. Ancak, İsmail ertesi gün karargâhını bulunduğu yerden kaldırarak şehrin diğer yakasındaki Ata köprüsü tarafından sürpriz bir saldırı düzenledi. Amr, bundan dolayı büyük bir şaşkınlığa uğramış ve hazırladığı mancınıkları Sâ mânî ordusunun yeni konumuna göre taşımak zorunda kalmıştı. Bu arada İsmail, Saffâri ordusundan Amr’ın baskısından bunalmış bazı kumandanları gizlice kendi tarafına çekmeyi başardı. Ayrıca burada Saffâri askerlerine hitab ederek “Biz mücahid halkı,

²³⁴ Gerdizi, *a.g.e.*, s. 15.

²³⁵ Vambery, *a.g.e.*, s. 83.

²³⁶ Cüzcanî, *a.g.e.*, s. 25.

²³⁷ Bu sırada İbnü’l Esîr’in rivayetine göre, İsmail, Amr’a bir mektup gönderip şöyle yazmıştı: “Sen uçsuz bucaksız bir hâkimiyet alanına vali tayin edildin. Benim elimde ise sadece Mâverâünnehr vardır ve ben sınır boylarında bulunuyorum. Elindekilerle yetin ve beni şu sınır boylarında kendi halime bırak.” Bkz. İbnü’l Esîr, *a.g.e.*, VII, s. 417. Ancak bu rivayet diğer kaynaklarda yer almamakta hatta aksine İsmail’in Amr’a gönderdiği mektuplarda açıkça savaş ilanından söz edilir.

²³⁸ *The Tarikh-e Sistan*, s. 203.

²³⁹ Nerşahi, *a.g.e.*, s. 89-90. ; Usta, gös. yer.

Allah'tan hiçbir şey istemiyoruz. Fakat Amr dünya adamıdır ve servet toplamaya meraklıdır” dedi. Bu konuşma sonunda Amr’ın askerlerinden bir kısmı İsmail tarafına geçtiler. Ayrıca İsmail şehre giden suyunu kapatmış, ağaçları kestirmiş ve bütün yolları temizlettikten sonra düşmana son darbeyi indirmek üzere 15 Rebiülevvel 287/19 Mart 900 Perşembe günü Belh üzerine yürüdü. Kısa bir çarpışmadan sonra Saffâri ordusu mağlup edildi.²⁴⁰

8. Amr’ın Tutsaklığı ve Ölümü

Amr, yanında iki kişiyle birlikte savaş meydanından kaçmayı başarsa da çok geçmeden yakalanarak İsmail’in karşısına getirildi. Amr, hürmet göstermek üzere atından inmek istemiş, ancak Sâ mânî hükümdarı “bugün sana hürmet göstermek benim vazifemdir” diyerek, onun attan inmesine müsaade etmediği gibi kendisini oturduğu yerin yakınında bulunan bir köşkte misafir etti.²⁴¹

Amr’ın Bağdat’a gönderilmesi hakkında farklı rivayetler vardır. *Tarih-i Sistan* ve Nerşahi’ye göre; Amr’ın savaşı kaybedip esir düştüğünü öğrenen Halife Mutezid, bu sonuca çok sevinerek onu kınamış ve İsmail’i de övmüştü. İsmail’e haber göndererek, Amr’ın cezasını bütün Müslümanların halifesinin vereceğini, bu yüzden de derhal onun kendi yanına gönderilmesini istedi. İsmail de halife tarafından gönderilen elçi Abdullah b. Feth ve kendi kölesi Eşnas ile birlikte onu Bağdat’a gönderdi.²⁴² Taberi’ye göre ise, İsmail, Amr’a isterse kendi yanında kalabileceğini isterse de kendisini Mutezid’e gönderebileceğini söyledi. Amr, Mutezid’in yanına gitmek isteyince de İsmail istediğini yaparak onu gönderdi.²⁴³ Amr Bağdat’a ulaşınca

²⁴⁰ Gerdizi, *a.g.e.*, s. 15. ; İbnü’l Esîr, *a.g.e.*, s. 417. ; Nerşahi, *a.g.e.*, s. 90. ; Nizâmü’l-Mülk, *a.g.e.*, s. 14. ; Barthold, *Türkistan*, s. 287. Aynı mlf., “Amr b. Al-Leys” *MEB*, s. 414. ; Bosworth, “Saffarids”, *El*, VIII, s. 796. ; aynı mlf., *The Saffarids of Sistan*, s. 229-30. ; Merçil, “Saffâriler”, s. 439. ; Usta, *a.g.e.*, s. 97. ; Saim Yılmaz, *a.g.e.*, s. 125. ; Richard Nelson Frye, *Orta Çağın Başarısı Buhârâ*, çev: Hasan Kurt, s. 77. ; Özeydin, “Amr b. Leys” *DİA*, s. 87. ; Ramazan Şeşen, “Buhara”, *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt: 6, İstanbul 1992, s. 364.

²⁴¹ Vambery, *a.g.e.*, s. 84.

²⁴² *The Tarikh-e Sistan*, s. 207. ; Nerşahi, *a.g.e.*, s. 92. ; Bosworth, *The Saffarids of Sistan*, s. 230-31.

²⁴³ Taberi, *a.g.e.*, XXXVIII, s. 95. ; Bosworth, gös. yer. Vambery, *a.g.e.*, s. 85. Saim Yılmaz, *a.g.e.*, s. 127.

bir devenin sırtına bindirilip Bağdat'a o şekilde sokuldu.²⁴⁴ Mutezid'in huzuruna getirildiğinde, Mutezid "Elhamdülillah senin şerrinden kurtulduk" dedi. Sonra emir vererek onu hapse attırdı.²⁴⁵

Amr yaklaşık 2 yıl Bağdat'ta tutsak kaldı. *Tarih-i Sistan*'daki rivayete göre; Amr, İsmail'in eline tutsak düştüğünde Sistan'da olan torunları Tahir ve Yakub'a mektup göndererek Abbâsî halifesine 20 milyon dirhem göndermeleri karşılığında kendisinin serbest bırakılacağını bildirmişti. Bir süre sonra Amr ikinci bir mektup göndererek fidyenin 10 milyon dirheme düştüğünü söylese de isteği gerçekleşmedi. Belh'te Sâmnîler ile yapılan savaşta komutanlar yeterince mücadele etmediği için savaş Saffâriilerin ağır mağlubiyetine ve Amr'ın tutsak edilmesine sebep olmuştu. Bu yüzden Amr'ın serbest kaldığı takdirde kendilerini cezalandıracağını düşünen komutanlar, Tahir ve Yakub'a istenilen paranın gönderilmemesini söylediler. Tahir ve Yakub da Hafis b. Ömer el-Ferâ'yı Amr'a göndererek bu parayı ödemeyecekleri için özür dilediler.²⁴⁶ Bu rivayetin doğru olup olmadığı bilinmese de neticede Amr tutsaklıktan kurtulamamıştı.

Amr'ın ölümü ile ilgili İbnü'l Esîr'in rivayetine göre; Mutezid hastalığının son demlerinde konuşamaz bir durumda iken Sâfi el-Hurmî'ye eliyle işaret ederek Amr'ı öldürmesini söylemişti. Amr tek gözlü olduğu için Mutezid elini boğazına götürüp sonra tek gözünün üzerine koyarak işaretle bu emri vermişti. Ancak Sâfi el-Hurmî, Mutezid'in vefatının yaklaştığını bildiği için bu kararın yeni halife tarafından verilmesinin daha doğru olacağını düşünmüş olacak ki, Amr'ı öldürmemişti. Mutezid ölüp yeni Halife Müktefi olunca hemen vezire Amr'ın durumunu sormuş ve hâlâ hayatta olduğunu öğrenince çok sevinmişti. Amr'ın Müktefi ile dostane ilişkileri vardı. Müktefi Rey'de görev aldığı sırada Amr ona sürekli hediyeler gönderip yakınlık kurmuştu. Müktefi'nin tepkisi karşısında Vezir Kasım b. Ubeydullah, yeni halifenin Amr'ı serbest bırakıp tekrar eski görevine getireceğini düşünerek onu hemen öldürtmek üzere adamlar göndermiş ve onu öldürtmüştür.²⁴⁷ (8

²⁴⁴ İbnü'l Esîr, *a.g.e.*, VII, s. 417.

²⁴⁵ Gerdizi, *a.g.e.*, s. 15.

²⁴⁶ *Tarih-e Sistan*, s. 204-205.

²⁴⁷ İbnü'l Esîr, *a.g.e.*, VII, s. 430.

Cemaziyelevvel 289/20 Nisan 902)²⁴⁸ Onun cenazesi ertesi gün Kasrû'l-Hasenî yakınlarında defnedildi.²⁴⁹

²⁴⁸ Tarih için bkz. Saim Yılmaz, *a.g.e.*, s. 129.

²⁴⁹ Özeydin, "Amr b. Leys", *DiA*, s. 87.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÇÖKÜŞ DÖNEMİ

A. 902-914 (287-300) YILLARI ARASI DÖNEM

1. Tahir b. Muhammed Dönemi (287-296 / 900-908)

Sâmânîlerin Saffârîleri yenmesi ve Mâverâünnehr'e ilaveten Horasan'a da hâkim olmaları Saffârî devletinin çöküş dönemine girmesine neden oldu. Ayrıca Saffârî devletinin kudretli hükümdarı Amr b. el-Leys'in de önce esir edilmesi daha sonra Bağdat'a gönderilerek öldürülmesi zor durumda olan devletin geleceğinin tartışılmasına neden olmuştu. Amr'ın esir olmasından sonra torunları Tahir ve Yakub yenilerek dağılmış olan Saffârî ordusu ile Zerenc'e döndüler. Burada toplanan Saffârî ordusu Tahir b. Muhammed'e biat ederek onu emir kabul ettiler (17 Cemaziyelevvel 287/19 Mayıs 900).²⁵⁰ Tahir hükümdar olunca Ahmed b. Şehfur adındaki kişiye vezirlik görevini verdi. Kardeşi Yakub ise veliaht olmuştu. Yakub b. el-Leys ve onun ardından Amr b. el-Leys dönemi kazanılan başarılar Saffârî devletinin hazinesine yansımıştı. Amr'ın miras olarak bıraktığı Saffârî hazinesi büyük bir zenginliğe sahipti. Hazinesinde mücevher ve altın paralardan başka 36 milyon dirhem vardı. 10 bin saray gulamı da bulunmaktaydı.²⁵¹

Saffârî devletinin yeni hükümdarı Tahir, selefleri Amr ve Yakub gibi dirayetli bir hükümdar değildi. Tahir, kardeşi Yakub'u Sistan üzerine vekil tayin ederek kendisi gece gündüz eğlence, içki içmek ve avlanmakla vakit geçirmeye başladı. Bu otorite boşluğundan yararlanan Türk gulamlardan Sebükeri, devletin bütün işlerini idare etmekte idi. Devlet adamlarının da önerisiyle Tahir, Amr'ın esaretinden sonra Abbâsî hâkimiyetine geçmiş olan Fars bölgesine tekrar hâkim olmak istedi. Bu maksatla amcası Leys b. Ali ve diğer komutanlarla 17 Safer 288/10 Şubat 901 tarihinde büyük

²⁵⁰ Merçil, *Saffârîler*, s. 441. ; Bosworth, *The Saffârîd of Sistan*, s. 243.

²⁵¹ Bosworth, "The Tahirids and Saffarids", s. 126.

bir orduyla Fars'a geldi.²⁵² Buraya geldiği zaman halifenin tayin ettiği valiye makamından azlederek bu eyaleti idaresinin yarısını kumandanlarından Sebükeri'ye, diğer yarısını da Bilal b. Ezher'e verdi.²⁵³ Ancak Abbâsî halifesinin Fars'ın elden çıkmasına rıza göstermesi beklenmiyordu. Halife bu sırada Sâ mânî İsmail b. Ahmed'e mektup göndererek Tahir b. Muhammed'i Fars'tan uzaklaştırmasını istedi. Bunun üzerine İsmail, Tahir b. Muhammed'e mektup göndererek, halifenin verdiği nimetlere razı olup Fars'tan el çekmesini istedi. Ayrıca Sistan'ın halife tarafından kendisine verildiğini ve oraya doğru harekete geçtiğini bildirdi (2 Cemaziyelahir 288/ 24 Mayıs 901).²⁵⁴ İsmail b. Ahmed'i bu sorunla görevlendirmenin yanı sıra Fars'ın kesinlikle elden çıkmasını istemeyen halife Mutezid, ordu komutanı Bedir'i de büyük bir ordu ile bölgeye sevk etmiştir. Yaşanan gelişmeler Tahir'in derhal Sistan'a dönmesine sebep oldu.²⁵⁵

Tahir daha sonra halife Müktefi'ye bir elçi göndererek Fars bölgesinin kendisine verilmesini istedi. Müktefi 290 (902) tarihinde yıllık harac karşılığında Fars'ı Tahir'e bıraktı. Tahir Fars'ın kasaba ve köylerine idareciler gönderdikten sonra eğlence ve avla vakit geçirmeye devam etti. Devlet içinde iyice güçlenen Sebükeri de Fars'ın bütün idaresini eline almıştı. Sebükeri'nin güçlenmesinden rahatsız olan ve bunu engellemek için çabalayan Bilal b. Ezher ise Tahir'in isteği ile öldürüldü.²⁵⁶ Bu sırada Sebükeri, Leys b. Ali'yi büyük bir ordu ile Mekran'a gönderdi. Bunu haber alan Mekran valisi adamlarından İsa'yı hediyeler ile Leys b. Ali'ye gönderdi²⁵⁷. Leys b. Ali gönderilen malları aldıktan sonra Mekran'dan Ciruft'a, oradan da Bem'e giderek buranın valisini esir aldı. Daha sonra ele geçirdiği paralar ile Sistan'a hareket etti.²⁵⁸ Sistan'a yaklaştığı zaman gizlice Sistan büyüklerine mektup yazarak onların yardımlarını istedi. Onun Sistan'a yaklaştığı haberini alan Tahir, onunla baş edemeyeceğini, devlet adamlarının da onu desteklediğini bildiği için Sistan'dan kaçtı. Kardeşi Yakub'u da Büst şehriden çağırıp birlikte Fars eyaletine doğru yola

²⁵² Bosworth, *The Saffârîd of Sistan*, s. 246.

²⁵³ *Tarikh-e Sistan*, s. 217-218.

²⁵⁴ Saim Yılmaz, *a.g.e.*, s. 134.

²⁵⁵ Tackerimi, *a.g.e.*, s. 134.

²⁵⁶ Merçil, *Saffârîler*, s. 443.

²⁵⁷ *Tarikh-e Sistan*, s. 224.

²⁵⁸ Bosworth, *The Saffârîd of Sistan*, s. 257.

çıktılar. Onların Fars'a doğru gittiğini duyan Büst valisi Muhammed b. Zahir onlara bir mektup yazarak Sebükeri'nin yanına gitmekten vazgeçmelerini, gittikleri takdirde Sebükeri'nin onları öldüreceğini bildirdi. Fakat Tahir bu uyarıyı dikkate almayarak Sebükeri ile savaşmaya hazırlandıktan sonra Fars'a doğru hareketine devam etti. İki ordu birbirleriyle karşılaştıklarında Sebükeri gizlice Tahir'in ordu komutanlarına mektup yazarak onları kendi tarafına çekti. Tahir b. Muhammed ve kardeşi Yakub'u esir alıp ellerini bağlayarak 296 (908) yılında Bağdat'a gönderdi.²⁵⁹

2. Leys b. Ali Dönemi (296-298 / 908-910)

Leys b. Ali, Tahir b. Muhammed'i ve kardeşini Sistan'dan uzaklaştırdıktan sonra 296 (908) da Sistan halkının ona biat etmesi zor olmadı. Kendisi Sistan'da duruma tam olarak hâkim olduktan sonra da Zabulistan halkının kendisine biat etmedikleri haberi geldi. Zabulistan da bu sırada Türk komutan Sebükeri'nin kardeşi Galip bulunuyordu. Leys b. Ali Zabulistan'da otoriteyi yeniden tesis etmek için kardeşi Muaddal'ı bu bölgeye gönderdi. Muaddal bir hile ile Galip'i yakalayarak Sistan'a Leys'e gönderdi.²⁶⁰

Muaddal, Zabulistan sorununu çözdükten sonra Gazne üzerine yürüdü. Gazne halkı Muaddal'a karşı direndi. Yapılan çarpışmada Muaddal yenilgiye uğradı. Bu haber Sistan'a geldiği zaman Leys b. Ali, kardeşine yardımcı olmak için Ali b. Hasan-ı Dirhemi'yi büyük bir ordu ile Gazne'ye gönderdi. Bu ordunun savaşmasına bile gerek kalmadan Muaddal Gazne şehrini ele geçirdi ve birçok ganimet ile Sistan'a döndü (Rebiülevvel 297/ Kasım-Aralık 909).²⁶¹

Ordunun bu başarısından sonra ordusunu ödüllendirerek Sebükeri ile girişeceği mücadelede orduyu iyice kendine bağlayan Leys b. Ali'nin Sebükeri ile savaşmak için birçok sebebi vardı. Öncelikle Fars gibi geliri fazla olan bir eyaletten düzenli bir

²⁵⁹ İbn Miskeveyh, *Tecâribi'l- Ümem*, TTK Tercüme Bölümü, s. 21. ; Bosworth, *The Saffârid of Sistan*, s. 259. ; Tackerimi, *a.g.e.*, s. 137-138. ; Hasan İbrahim Hasan, *İslâm Tarihi(Siyasi, Dini, Kültürel, Sosyal)*, Kayıhan Yayınları, İstanbul 1985, s. 440.

²⁶⁰ *Tarih-e Sistan*, s. 230. ; Tackerimi, *a.g.e.*, s. 138. ; Merçil, *Saffâriler*, s. 443.

²⁶¹ *Tarih-e Sistan*, gös. yer. ; Bosworth, *The Saffârid of Sistan*, s. 260.

vergi gelmiyordu. Ayrıca Leys b. Ali, Sebükeri'nin elinde esir olan oğlunu da kurtarmak istiyordu. Savaş hazırlıklarına başlayan Leys b. Ali, kardeşi Muhammed b. Ali'yi Sistan'da bırakarak kendisi Fars'a hareket etti. Bem valisi Abdullah b. Muhammed de bu savaşta yanında yer alacağını bildirdi.²⁶² Leys b. Ali Bem'de 11 gün kaldıktan sonra buradan Fars'a doğru hareket etti. Nihayet iki ordu 7 Şaban 297 (21 Nisan 910) tarihinde karşılaştı. Bu savaşta Sebükeri yenilerek Ercan şehrine kaçtı. Leys b. Ali ise bu zaferden sonra İstahr şehrine giderek Muhammed b. Vasil'in kalesinde hapis bulunan oğlunu kurtarıp Şiraz'a yollandı.²⁶³

Sebükeri'nin yenilgi haberini alan Halife Muktedir, adamlarından Munis-i Hadem'i Sebükeri'nin yardımına Ercan şehrine gönderdi. Halife diğer taraftan Bedr-ül Sağır'e mektup yazarak Leys b. Ali savaşmasını emretti. Leys ise Halifenin Veziri Ali b. Muhammed el Furat'a bir mektup yazarak, Fars'ı istila arzusunda olmadığını, Sebükeri'yi ele geçirmek için buraya geldiğini bildirdi. Vezir cevap olarak "Sen kendi adamını almaya gelmişsin, fakat sultanın vilayetini harap etmemen gerekirdi" cevabını verdi. Leys, adamlarından Muhammed b. Züheyr'i yerine vekil bıraktıktan sonra Şiraz'dan ayrıldı (6 Şevval 297/18 Haziran 910).²⁶⁴

Bu sırada Şiraz'a hareket eden Bedr-ül Sağır'in ordusu İstahr yakınlarında Muhammed b. Züheyr'in ordusunu yendi. Buna karşılık Abdullah b. İbrahim aracılığı ile Leys ile Abbâsî Veziri Munis Hadem barış için mektuplaşıyordu. Mektuplaşmalar ile bir netice elde edildi ve barış yaptılar. Ancak Sebükeri'nin bu antlaşmayı hoş karşılamaması barışın bozulmasına sebep oldu.²⁶⁵

Leys, Muhammed b. Züheyr'in mağlubiyet haberini aldığı zaman, dağlar arasında dar ve geçilmesi güç yollardan geri dönmeye çalıştı. Bu yolda ilerlerken onun ordusunda bulunan hayvanlardan birçoğu telef oldu. Askerlerde birçok güçlkle karşılaştılar.²⁶⁶ Aynı zamanda halifenin adamlarından Abdullah b. Muhammed yanında az bir kuvvet bulunmasına rağmen davul ve boru çalarak onları arkalarından

²⁶² Bosworth, *The Saffârîd of Sistan*, s. 261.

²⁶³ *Tarih-e Sistan*, s. 231. ; Abbas İkbâl Aştıyani, *Tarih-i Mufasssal-ı İnan: Ez Sadr-ı İslâm ta İntiraz-ı Kaçariyye*, Kitabhane-i Hayyam, Tahran, s. 213.

²⁶⁴ Bosworth, *The Saffârîd of Sistan*, s. 262. ; Tackerimi, *a.g.e.*, s. 140.

²⁶⁵ Tackerimi, *a.g.e.*, s. 141

²⁶⁶ İbnü'l Esir, *a.g.e.*, C. VIII, s. 53.

takip ediyordu. Kendilerini büyük bir ordunun izlediğini sanan Leys'in adamları Saffârî ordusunu terk ediyorlardı. Bu sırada Munis ve Sebükeri, Leys ve ordusuna yetişti. İki taraf arasındaki savaşta Saffârî ordusu hezimete uğradı (1 Muharrem 298/9 Eylül 910).²⁶⁷ Leys savaş sırasında büyük bir mücadele örneği gösterdi. Rivayete göre 30 kişi öldürdü. Ancak Munis Hadem'e esir olmaktan kurtulamadı. Leys Bağdat'a götürülerek orada hapsedildi. Daha sonra 316 (928) de Rakka şehrinde öldü.²⁶⁸

3. Muhammed b. Ali Dönemi (298-298 / 910-911)

Leys b. Ali'nin Munis'i Hadem'e esir olması ile sonuçlanan savaşta, kardeşi Muaddal Kirman'a kaçmayı başarmıştı. Diğer kardeşi Muhammed b. Ali Leys'de Sistan'da emirliğini ilan etti.²⁶⁹ Sistan halkı; cömert, yetenekli ve olgun bir insan olan Muhammed b. Ali'ye biat etti. Muhammed b. Ali emirliğe geçer geçmez kardeşinin hazinelerine el koymuş ve kendisine destek sağlamak için askere dağıtmıştı.²⁷⁰ Kardeşinin emirliğini ilan ettiğini duyan Muaddal ise Kirman'ı yağmaladı ve ele geçirdiği ganimetler ile Sistan'a döndü. Muhammed b. Ali Leys, Muaddal'ın kendi aleyhine isyan edeceğini anlayınca onu hapsedirerek önlem aldı. Ancak yine de kardeşinin her isteğini yerine getiriyor, çalgıcıların, cariyeye ve gulamlarının yanına gitmesine izin veriyordu. Bu dönemde Sistan, Zemindaver, Büst, Kabul ve Gazne'de hutbe Muhammed adına okunuyordu. Sâ mânîler Horasan'a hâkim olmuş, Sebükeri'de Halife Muktedir'e bağlandığı için Kirman ve Fars bölgeleri de Saffârîlerin elinden çıkmıştı.²⁷¹

Bu sırada halife, Sistan hâkimliğinin menşurunu Sâ mânî Ahmed b. İsmail'e yollayıp ondan Sistan'a ordu göndermesini istemişti. Bu fırsatı kaçırmayan Ahmed b. İsmail derhal bir Sâ mânî ordusunu Hüseyin b. Ali el-Merverudi komutasında

²⁶⁷ İbn Miskeveyh, *a.g.e.*, s. 21-22. ; Merçil, *Saffârîler*, s. 445

²⁶⁸ İbn Miskeveyh, *a.g.e.*, s. 22. Merçil, *Saffârîler*, s. 445-446. ; Tackerimi, *a.g.e.*, s. 140-141.

²⁶⁹ *Tarikh-e Sistan*, s. 233.

²⁷⁰ Bosworth, *The Saffârîd of Sistan*, s. 263.

²⁷¹ Merçil, *Saffârîler*, s. 446. ; Tackerimi, *a.g.e.*, s. 141.

Sistan'a gönderdi.²⁷² Ayrıca bu orduda Ahmed b. Sehl, Muhammed b. Muzaffer ve Türk komutanlardan Simcur ed-Devati de bulunuyordu. Bu haber Muhammed b. Ali Leys'e geldiği zaman, Ahmed b. Muhammed b. Amr'ı Sistan'da bırakarak Büst'e doğru yola koyuldu. İki ordu arasında Büst yakınlarında meydana gelen savaşta Muhammed b. Ali Leys yenilerek Zerenc'e döndü. Bu savaşta 3 bin civarında Saffârî askeri ölmüştü. Zerenc'e geldiği zaman şehrin ileri gelenlerinin de önerisiyle kardeşi Muaddal'ı hapisten çıkararak şehrin müdafasında kendisine destek olmasını istedi.²⁷³ Ancak Muaddal derhal Şaristan (şehrin esas kısmı)'ın kapılarını kapatarak, davullar çaldırmaya ve kardeşine muhalefete başladı. Muaddal'ın da emirliğini ilan edip kendisine saldırması üzerine iki ateş arasında kaldığını gören Muhammed b. Leys için Büst'e kaçmaktan başka çare kalmamıştı. Neticede 7 Recep 298 (11 Mart 911) tarihinde Büst'e gitti. Ancak Büst halkı da İbrahim b. Yusuf ül-Arif'e biat etmişti.²⁷⁴ Bu kişi de muhtemelen bölgede Sâ mânî ordusunun varlığından korkmuş olacak ki Sâ mânî Ahmed b. İsmail adına hutbe okuttu. Bunun üzerine Muhammed b. Ali Leys, Daver hâkimi Feth b. Mukbil ile anlaşarak beraber Büst'e gittiler ve halka zalimce davrandılar. Bu sırada Sâ mânî Ahmed b. İsmail Herat'tan Büst üzerine yürüyerek şehre hâkim oldu. Sâ mânî kuvvetlerinden kaçmaya çalışan Muhammed b. Ali Leys yakalanarak esir edildi.²⁷⁵

Diğer taraftan Merverudi ile Muaddal arasında çıkan savaşta Muaddal yenileceğini anlayıp Merverudi ile anlaşma yapmak için şehrin ileri gelenleri ile onun yanına gitti ve şehri teslim etmek zorunda kaldı. Sâ mânî ordusunun 1 Zilhicce 298 (31 Temmuz 911) tarihinde şehre girişiyle birlikte camilerde Ahmed b. İsmail adına hutbe okunmaya başlandı. Sistan valiliği görevi de Simcur ed-Devati'ye

²⁷² Aydın Usta, "Sâ mânîler", *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt: 36, İstanbul 2009, s. 64.

²⁷³ *Tarikh-e Sistan*, s. 234.

²⁷⁴ Bosworth, *The Saffârîd of Sistan*, s. 264.

²⁷⁵ Usta, *a.g.e.*, s. 106-107.

verildi.²⁷⁶ Ancak çok geçmeden Ahmed b. İsmail, Sistan'ın idaresini amcasının oğlu Ebu Salih Mansur b. İshak'a verdi.²⁷⁷

4. Amr b. Yakub Dönemi (299-300 / 912-913)

Sâmânîlerin Sistan Valisi Mansur b. İshak halka çok iyi vaatlerde bulunmasına rağmen sözünde durmamıştı. Sistan'da daha önce ordular şehrin dışında Halefâbâd denilen yerde konaklarken, Mansur b. İshak Sâmânî askerlerini şehrin içindeki evlere dağıtmıştı. Ayrıca 1 milyon dirhem olan Sistan'ın yıllık vergisini de arttırmıştı. Bu durum Sistan halkının hoşuna gitmedi ve Saffârîlerden henüz on yaşında bulunan Ebû Hafs Amr b. Yakub b. Muhammed b. Amr b. el-Leys'i tahta geçirmeye karar verdiler. Mevla Sandalı olarak bilinen Muhammed b. Hürmüz, Sistan Ayyârları ile birleşip etrafına halktan da adamlar toplayarak isyan etti. Muhammed b. Hürmüz yaşlılığı dolayısıyla Sâmânî ordusundan terhis edilmiş Hâricî bir askerdir. Bu zat şehir halkı ve Ayyârların yardımıyla Zerenc'de bulunan Sâmânî askerlerinin birçoğunu öldürüp, Mansur b. İshak'ı esir etmeyi başardı.²⁷⁸ Ancak Muhammed b. Hürmüz hutbeyi Saffârî soyundan Amr b. Yakub adına değil de kendi adına okutmak istedi. Bu durum halkın Ayyârların tepkisini çekti ve neticede İbn el-Haffar adıyla meşhur Muhammed b. el-Abbas Gûleki idaresindeki bir grup Muhammed b. Hürmüz ile mücadeleye girişerek onu mağlup etti ve hutbeyi Amr b. Yakub adına okuttu (12 Ramazan 299 Cuma/2 Mayıs 912).²⁷⁹

Yaşananlardan haberdar olan Ahmed b. İsmail, Hüseyin b. Ali el-Merverudi'yi tekrar Sistan'ın fethiyle görevlendirdi. Merverudi, eyaletin merkezi Zerenc önlerine gelerek şehri kuşattı. Sâmânî ordusu ilk olarak Halefâbâd kapısı önünde karargâh kurmuştu. Fakat bu tarafta istenilen sonuç alınamayınca karargâh Nizek kapısı önüne taşındı. Uzun süren muhasara sonucu bunalan halkın da yardımıyla Sâmânî ordusu

²⁷⁶ *The Tarikh-e Sistan*, s. 237. ; Bosworth, *The Saffârîd of Sistan*, s. 266. ; Erdoğan Merçil, "Simcuriler", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi-Tarih Dergisi*, Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı Hatıra Sayısı, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1979, Sayı: 32, s. 75. ; Merçil, *Saffârîler*, s. 448. ; Usta, *a.g.e.*, s. 107. ; Tackerimi, *a.g.e.*, s. 143.

²⁷⁷ *Tarikh-e Sistan*, s. 238. ; Merçil, *Simcuriler*, s. 76.

²⁷⁸ İbnü'l Esîr, *a.g.e.*, VIII. S. 63-64. ; Aydınli, *a.g.m.*, s. 283.

²⁷⁹ *Tarikh-e Sistan*, s. 242. ; Merçil, *Simcuriler*, s. 77.

şehrin rabazına girmeyi başardı. Muhammed b. Abbas b. el-Gûleki ve Amr b. Yakub şehristan (şehrin esas kısmı)'a çekilerek savunmaya devam ettiler. Kuşatmanın uzaması üzerine Ahmed b. İsmail, Ebu Bekr b. Muzaffer ile Simcur ed-Devati'yi Merverudi'nin yardımına gönderdi. Aldığı takviyelerle güçlenen Sâ mânî ordusuna karşı koyamayacaklarını anlayan Saffârîler, teslim oldular. On ay süren kuşatmanın ardından Sâ mânî ordusu 14 Şevval 300/24 Mayıs 913 tarihinde şehri tekrar ele geçirdi. Sistan Valiliği Simcur ed-Devati'ye verildi. Muhammed b. Abbas el-Gûleki Amr b. Yakub ise Buhara'ya Ahmed b. İsmail'in yanına gönderildi.²⁸⁰

B. 923-1003 (311-393) YILLARI ARASI DÖNEM

1. Ebu Cafer Ahmed Dönemi (311-352 / 923-963)

Halifenin desteğiyle Sistan'da Sâ mânîlerin yönetimi başlamıştı. Ancak Sâ mânî hükümdarı Ahmed b. İsmail'in ölümünün ardından Sistan'ın idari merkezi Zerenc'te bulunan Sâ mânî kumandanları arasında çıkan anlaşmazlıklar sonucu Sâ mânîler Sistan'da hâkimiyeti kaybetti ve bölgeyi Abbâsî Halifesine bırakmak zorunda kaldı.²⁸¹ 915-916 yılında Sistan'da basılan paralarda sadece Halife Muktedir ve veliaht oğlu Ebû'l Abbas Ahmed (gelecekte Halife Er-Razi)'in ismi vardı.²⁸² Ancak Abbâsîlerin uzakta olmaları ve zayıf kontrolleri, yerel güçlerin burada hâkimiyeti ele geçirmelerine sebep oldu. Sistan'da bu dönem kısa ömürlü savaşçıların yükselişi ve düşüşüyle göze çarpmıştır. Saffârîlerin tekrar yönetimi ele geçirmeden önceki son Sistan hâkimi Abdullah b. Ahmed idi. O henüz beş ay önce Sistan'da hâkimiyeti ele geçirmiş olmasına rağmen vergiyi bir milyon dirhem arttırmasının da etkisiyle 7 ya da 11 Mayıs 923 senesi halk Saffârî ailesinin üyelerinden olan Ebu Cafer Ahmed b. Muhammed b. Halef b. el-Leys'e biat ettiler. Ebu Cafer Ahmed'in babası Muhammed'in hanımı Banu, Amr'ın doğrudan soyundandı. Ebu Cafer Ahmed 18

²⁸⁰ Merçil, *Simcuriler*, s. 78. ; Usta, *a.g.e.*, s. 108-109.

²⁸¹ Usta, *a.g.e.*, s. 123.

²⁸² Bosworth, *The Saffârîd of Sistan*, s. 275.

yaşında bir genç olmasına rağmen (21 Haziran 906 doğumlu) ilim sahibi, hanedanlık alametlerine haiz biri olarak tarif edilirdi.²⁸³

Abdullah b. Ahmed, durum karışık ve çok yönlü olduğu için mücadeleyi bırakmadı. Ancak Ayyârlar güçlü bir şekilde Saffârî yanlısıydı. Abdullah b. Ahmed'in oğlu Aziz, Ayyârlar tarafından Zerenc kapılarında püskürtüldü. Ayyârlar şu şekilde haykırıyorlardı. "Emir Ebu Cafer'den başka hiç kimse bizi yönetemez".²⁸⁴

Büst halkı da hutbede Abdullah b. Ahmed'in ismini okumayı bırakıp Ebu Cafer Ahmed'in ismini okumaya başladı. Ayrıca Büst'ten Abdullah b. Ahmed'e karşı savaşmak için bir ordu geldi. Sistan mağlup olan Abdullah b. Ahmed Horosan'a kaçtı. Ancak yakalanarak 12 Recep 311/ 26 Ekim 923 gecesine Zerenc'te haps edildi. Böylece Ebu Cafer Ahmed'in karşısında kimse kalmadı ve Sistan'da emirliği kabul edilmiş oldu.²⁸⁵

Ebu Cafer'in saltanatının ilk yılları, Abdullah b. Ahmed'in oğlu Aziz'in başlatmış olduğu doğu illerindeki isyanları bastırmakla geçti. Ancak Emir bu tehlikeyi bertaraf etmeyi başardı.²⁸⁶ Bu sırada Abbâsîlerin de iç sorunlarıyla uğraşması Saffârîler için Sistan'da yönetimlerini tehdit edecek bir durumun yaşanmamasına sebep oldu.

Ebu Cafer Ahmed uzun yıllar iktidarda kalmasına rağmen kaynaklarda onun siyasi faaliyetleri hakkında bir bilgi yoktur. Özellikle araştırmamızın ana kaynağı olan *Tarih-i Sistan*'da bile Ebu Cafer döneminde onun adına yazılan kasidelerden ve onun ilim adamlarına karşı tutumundan daha çok söz edilmektedir. Sadece saltanatının son yıllarında ona karşı gelişen ve onun ölümüyle sonuçlanan bir iç karışıklıktan söz edilmektedir.

Tarih-i Sistan'a göre Saffârî ordu komutanı olan Ebû'l-Feth, Ebu Cafer Ahmed'e biatını bozarak etrafına bir kısım halktan destek topladı. Ebu Cafer Ahmed, ana tarafından Saffârî idi. Ebû'l-Feth'in liderliğini ettiği isyancı grup ise doğrudan baba tarafından Saffârî soyundan olan Ebû'l-Abbas b. Tahir b. Muhammed b. Amr b. el-

²⁸³ *Tarih-e Sistan*, s. 252. ; Bosworth, *The Saffârîd of Sistan*, s. 278-279.

²⁸⁴ *Tarih-e Sistan*, s. 252-253. ; Bosworth, *The Saffârîd of Sistan*, s. 279.

²⁸⁵ *Tarih-e Sistan*, s. 254. ; Bosworth, *The Saffârîd of Sistan*, s. 280.

²⁸⁶ Bosworth, *The Saffârîd of Sistan*, s. 282.

Leys'e biat ettiler. İki grup arasında savaş patlak verdi. Ebu Cafer Ahmed Büst Türkmenlerinden gelen bir kuvvet sayesinde avantajlı duruma düştü. İlk çarpışmada yenilen Ebû'l-Feth'in kuvvetleri Uk bölgesine çekildi. Emir Ebu Cafer isyancıları bertaraf etmek için onların üzerine Muhammed b. Yakub Rezdani'yi yolladı.²⁸⁷ Ebû'l-Feth Horasan'a kaçtı. Ancak Ebu Cafer Ahmed için tehlike bitti dendiği sırada tekrar başladı. Onun yanında yüksek bir rütbede olan Muhammed b. Yakub Rezdani, Ebû'l-Abbas b. Tahir ile anlaşarak ona komplo kurdular. Ebu Cafer'in oğlu Halef'in sarayında eğlenmekte olduğu bir sırada Ebu Cafer Ahmed'i öldürüp hazinesini yağmaladılar (Mart 963). Ebu Cafer'in oğlu Halef o sırada Zerenc'te olmadığı için bu saldırıdan kurtuldu.²⁸⁸

Halef babasının ölüm haberini alır almaz Büst'e hareket etti. Büst valisinden destek alıp Zerenc'e hareket etti. Zerenc'te ise halk Ebû'l-Abbas b. Tahir'e değil bir başka Saffârî soyundan olan Ebû'l-Hafs b. Muhammed b. Amr olarak isimlendirilen kişiye biat ettiler. Ancak Halef Büst valisinden de aldığı destek ile Zerenc'e geldiğinde Ebû'l-Hafs başkentteki iktidarının yedi haftasından sonra Horasan'a kaçmış ve ondan daha da haber alınamamıştır. Böylece babasının ölümünden 55 gün sonra Halef adına Zerenc'te hutbe okunup Emir kabul edilmiştir (1 Haziran 963).²⁸⁹

2. Ebu Ahmed Halef Dönemi (352-393 / 963-1003)

Kaynaklar Ebu Ahmed Halef'in babasından ziyade onun hakkında daha fazla bilgiye sahiptir. Çünkü onun büyük dış güçlerle temas kurması ve ulemaların koruyucusu olmasından dolayı kaynaklarda onun hakkında bilgiler verilir. Halef'in 326/937 Kasım ayında doğduğu ve 957/958 yıllarından itibaren babası Ebu Cafer Ahmed'in varisi olarak sikkelerde, hutbelerde ondan bahsedilmiştir.²⁹⁰

Halef, emirliğinin ilk yıllarında yönetimde ortak yaptığı Ebûl-Hüseyin Tahir b. Muhammed ile otoritesini paylaştı. Tarih-i Sistan'a göre Tahir b. Muhammed anne

²⁸⁷ Bosworth, *The Saffârîd of Sistan*, s. 299.

²⁸⁸ *Tarikh-e Sistan*, s. 266-267. ; Bosworth, *The Saffârîd of Sistan*, s. 299-300.

²⁸⁹ *Tarikh-e Sistan*, s. 267. ; Bosworth, *The Saffârîd of Sistan*, s. 300.

²⁹⁰ Bosworth, *The Saffârîd of Sistan*, s. 301-302.

tarafından Saffârî soyundandı. Annesi Ayşe Binti Muhammed b. Ebû'l-Hüseyin b. Ali b. el-Leys idi. Yani Ali b. el-Leys'in büyük torunu Ebû'l-Hüseyin Tahir'in annesiydi. Onun Saffârî soyundan olması ve Sistan halkınca kabul edilebilirliği, Halef'in onu yardımcı olarak seçmesindeki faktörlerdendi. Halef'in yokluğu esnasında vekili olmasında etkili oldu.²⁹¹

Halef tahta çıktığı ilk yıl içinde, babasının ölümünde vermiş olduğu sözü gerçekleştirmek ve hac görevini yerine getirmek için Mekke'ye 16 Mayıs 964'te yola çıktı. Ebû'l-Hüseyin Tahir, Ebu Cafer Ahmed'in suikastçılarını ele geçirme tembihleriyle emirliğe getirildi. Tarih-i Sistan, Ebû'l-Hüseyin Tahir dönemini Sistan için adalet ve refah dönemi olarak anlatır. Halef'in yokluğunda ona yakın olan bazı adamları idam ettirerek otoritesini güçlendirdi.²⁹²

Tarih-i Sistan'a göre Halef'in Hicaz'dan dönüşü 969 yılı içindedir.²⁹³ Halef dönüşünde Ebû'l-Hüseyin Tahir'in yönetimi barışçıl yollarla ona bırakmayacağını bildiği için ilk olarak Sâ mânî sarayına giderek Nuh b. Mansur'dan yardım talebinde bulundu. Sâ mânîlerden beklediği yardımı alan Halef Sâ mânî ordusuyla Sistan'a hareket etti ve 12 Receb 358/Haziran 969'da şehre girdi. Ebû'l-Hüseyin Tahir ilk etapta İsfizar'a çekildi. Daha sonra ise saldırarak Halef'in Büst'e çekilmesini sağladı. Bu sırada Ebû'l-Hüseyin Tahir, Sistan'da 24 Eylül 970 gecesi öldü. Halef'e karşı mücadele ise oğlu Ebu Ahmed Hüseyin b. Tahir tarafından devam ettirildi.²⁹⁴

Halef, Sistan'a hareket ettiğinde Ebu Ahmed Hüseyin b. Tahir kuvvetleri ile birlikte Halef ile savaşa girişti. Halef onun ordusunun önde gelenlerinden pek çoğunu öldürerek galip geldi. 2 Nisan 971'de Halef Zerenc'e girdi. Ancak Hüseyin b. Tahir Mayıs 972'de dört filin de bulunduğu büyük bir orduyla geri gelip Halef'i mağlup etti.²⁹⁵ Bu dönemde hutbe Hüseyin b. Tahir adına okundu ve sikkeler onun adına basıldı. İktidardan vazgeçmek gibi bir niyeti olmayan Halef, tekrar saldırdı ancak 4 Muharrem 369/1 Ağustos 979'da yine mağlup oldu. Zerenc'te kendisini bir kaleye kapatarak uzun bir kuşatmaya hazırlanıp mancınıklar kurarak savunma

²⁹¹ *Tarih-e Sistan*, s. 268. ; Bosworth, *The Saffârîd of Sistan*, s. 303.

²⁹² *Tarih-e Sistan*, s. 268-269. ; Bosworth, *The Saffârîd of Sistan*, s. 304.

²⁹³ *Tarih-e Sistan*, s. 273.

²⁹⁴ İbnü'l Esîr, *a.g.e.*, VIII. s. 485.. *Tarih-e Sistan*, s. 273-274. ; Bosworth, *The Saffârîd of Sistan*, s. 306.

²⁹⁵ Bosworth, *The Saffârîd of Sistan*, s. 307.

niteliklerini geliştirdi. Bu kuşatma *Tarih-i Sistan*'a göre 3 yıl sürdü.²⁹⁶ Kurnaz olan Halef, saldırganlara karşı bütün yolları denedi. Kuşatanların rtbelilerine Sistan'ın engerek yılanlarını çuvallarla fırlatıyordu ve onlara karşı anı ıkışlar yapıyordu.²⁹⁷

Halef ve Hüseyin b. Tahir arasındaki mücadelede dış glerin de etkisi vardı. Smnilerden Mansur b. Nuh başlarda Halef'i daha sonra ise Hüseyin b. Tahir'i desteklerken, Gazneli Sebüktegin ise Halef'i destekliyordu. Mansur b. Nuh'un Hüseyin b. Tahir'e yardım için gönderdiği Ebu Ali Simcuri, Halef'in müttefiki Baytuz'un komutasındaki dört fil ve dört bin süvarilik büyük bir orduyu yenilgiye uğrattı. Sebüktegin 983 yılında da Baytuz'un kardeşini yine Halef'e destek için gönderdi. Mansur b. Nuh ise bu defa Ebu Ali Simcuri'nin babası Ebu Hasan Simcuri'yi gönderdi. Ancak Ebu Hasan Simcuri diplomatik yollarla bu savaşı bitirmeyi düşünerek girişimlerde bulundu. Ebu Hasan, Mansur b. Nuh'tan Halef'e mektuplar getirerek antlaşma yolu aradı. Geçmişte de Ebu Hasan ve Halef'in iyi ilişkileri vardı. Ebu Hasan 983 Ocak-Haziran arasında bir barış antlaşması oluşturmak için Sistan'da kaldı. Onun girişimleri neticesinde Halef, Zerenc'te bulunduğu kaleyi tahliye etmeye ikna oldu. Antlaşmaya göre; Halef, Tak'ta kalacak devlet hazinesinin gelirlerine sahip olacak ve Zerenc'te Bab't Tam ticaret merkezinin gelirlerine sahip olacaktı. Hüseyin ise Zerenc'in geri kalanını ve Sistan'ın diğer bölgelerine sahip olacaktı. Zerenc'te hutbe ise Sâmâniler adına okunacaktı. Ebu Hasan'ın abalalarıyla taraflar anlaştı. Ebu Hasan'da görevini yerine getirmiş olarak 983 Haziran'ın başlarında Horasan'a döndü.²⁹⁸

Taraflar arasında yapılan antlaşma kısa sürede kırılganlığını gösterdi. 983 Temmuz'un sonlarında Halef'in kuvvetleri Hüseyin'in kuvvetlerini Fars kapısı dışına sürdü. Hüseyin ve destekçileri kaleye çekilmek zorunda kaldılar. Zor durumda kalan Hüseyin, 977-979'da Büst'n kontrolünü ele geçiren Sebüktegin'den yardım istedi. Yardım çağrısını kabul eden Sebüktegin Sistan'a doğru hareket etti. Ancak Sebüktegin'e zengin hediyeler gönderen Halef onu daha fazla yaklaşmadan dönmeye

²⁹⁶ *Tarih-e Sistan*, s. 275-276. ; İbnü'l Esîr ise kuşatmanın yedi yıl sürdüğünü yazmıştır. Bkz: İbnü'l Esîr, *a.g.e.*, VIII. s. 485.

²⁹⁷ İbnü'l Esîr, *a.g.e.*, VIII. gös. yer. ; *Tarih-e Sistan*, s. 275-276. ; Bosworth, *The Saffârîd of Sistan*, s. 309. Usta, *a.g.e.* s. 244.

²⁹⁸ *Tarih-e Sistan*, s. 276. ; Bosworth, *The Saffârîd of Sistan*, s. 310-311. ; Usta, *a.g.e.*, s. 245.

ikna etti. Ayrıca Sebüktegin, Baytuz'un kardeşi Emir Ebûl Kasım ve veziri Ebu Mansur'u bin kadar kuvvetiyle Halef'e yardım için gönderdi.²⁹⁹ Sıkı bir biçimde baskıya alınan Hüseyin, Halef ile başa çıkamayacağını anlayıp barış talep etti. Elçiler iki taraf arasında gidip geldi ve taraflar 17 Receb 373/25 Aralık 983'te barış antlaşması yaptılar. Yaklaşık yirmi yıldır mücadele halinde olan bu iki düşman sonunda uzlaştı. Halef tarafından Hüseyin ve destekçilerine hediyeler verildi ve şenlikler yapıldı. Tam da bu sırada Hüseyin ölmüş ve Halef onun adamlarını kendi hizmetine alıp onlara cömert davrandı.³⁰⁰

Halef uzun yıllar verdiği mücadele sonucunda Sistan'ın tek hâkimi olmayı başardı. Ancak onun için sıkıntılar baş göstermeye devam etmişti. Onun iki oğlu Ebu Nasr ve Ebûl Fadl doğal ölümlerle ölmüştü. Üçüncü oğlu Amr, Buhara'da Sâ mânî sarayında şerefli ünvanlar alarak orada kalıyordu. Sâ mânî hükümdarı II. Nuh b. Mansur'un saltanatı sırasında Amr, babasına geri gönderildi. Babası da onu 5 Muharrem 378/25 Nisan 988'de büyük bir törenle Zerenc'te karşıladı. Ancak birkaç yıl sonra Amr, Hacıp Mingul ve Halef'in kişisel gulamları ile komplo kurarak Ocak 994'de babasına karşı bir isyana girişti. İsyân Cüveyn'de bastırıldı. Amr ele geçirildi ve hapse atıldı. Hapiste bir aydan daha kısa süre kalarak 19 Muharrem 384/Mart 994'de öldü.³⁰¹

3. Gazneliler ile İlişkiler ve Devletin Sonu

Saffârîlerin Gaznelilerle ilişkisi, Halef'in Gaznelilerin elinde olan Büst'ü ele geçirme teşebbüsü dışında dostane gelişmiştir. Ancak bu dostane ilişki uzun sürmedi. Sebüktegin'in 997 Ağustos'unda ölümü ve onun iki oğlu taht kavgasına düştüğü zaman Halef bunu bir fırsat olarak gördü. Oğlu Tahir'i Kuhistan ve Buşenc'i

²⁹⁹ *Tarikh-e Sistan*, s. 277.

³⁰⁰ *Tarikh-e Sistan*, s. 278. ; Bosworth, *The Saffârîd of Sistan*, s. 312

³⁰¹ *Tarikh-e Sistan*, s. 281. ; Bosworth, *The Saffârîd of Sistan*, s. 318-319. ; İbnü'l Esîr'in Amr'ın ölümüyle ilgili rivayetine göre ise; Halef oğlu Amr'ı Kirman'ı almak için göndermiştir. Ancak Fars hâkimi Samsâmüddeve'nin adamlarıyla giriştiği mücadeleden mağlup ayrılıp Zerenc'e dönen Amr'a babası kızıp onu öldürmüştür. Bkz. İbnü'l Esîr, *a.g.e.*, IX, s. 72-73.

kuşatmak için gönderdi.³⁰² Ancak Mahmud güçlü bir şekilde Gazne'ye yerleşir yerleşmez Buşenc'e bir ordu gönderdi ve Tahir mağlup edilerek ordan çıkarıldı. Tahir mücadelede yenildi ancak bu çarpışmada Sultan Mahmud'un amcası Buğracuk'u öldürmüştü.³⁰³ Sultan Mahmud bu olayın intikamını almak için Sistan'a hareket etti. Halef'in eğlencede olduğu bir sırada fil ve askerleriyle ani bir saldırıda bulundu (21 Mayıs 1000). Kendisini savunacak durumda olmayan Halef antlaşma teklifinde bulundu. Tarih-i Sistan'a göre yüz bin dirhem Sultan Mahmud'a ödemeyi kabul etti. Bunun dışında Sistan hutbesinde Gazneli sultanını ismini yerleştirdi ve Sistan paraları üzerinde onun hâkimiyetini tanıdı.³⁰⁴

Halef'in oğlu Tahir, Sultan Mahmud'a karşı bir direniş göstermeyip babasının kendisini suçlayacağını hatta kardeşi Amr gibi öldürülebileceğini düşünüp Kirman'a kaçtı.³⁰⁵ Büveyhilerin Kirman valisi ile karşı karşıya gelen Tahir, yanına Büveyhilerden hoşnut olmayan Deylemi askerlerini ve Kürt kabilelerini almıştır.³⁰⁶ Büveyhilerden Kirman'ı almayı amaçlamıştı. Ancak yapılan mücadelede Kirman'ı almayı başaramadı ve yanındaki Deylemi askerler ile Sistan'a döndü. Zerenc'ten beş fersah ötede bulunan kalede Halef'i kuşattı. Halef kurnaz davranarak oğluya nazik bir dil ile konuştu ve tahtı ona bırakacağını söyleyerek onu yanına çağırdı. Ancak geldiği zaman Halef'in korumaları Tahir'i sardı ve onu yakalayıp kaleye kapattılar. Halef'de oğlunu orada öldürdü. Daha sonra da intihar ettiğini söyledi. (20 Nisan 1002).³⁰⁷

Halef'in oğluna karşı bu zalimce davranışı etrafındakilerin de bir korku havası yarattı. Tahir b. Halef'in ordu kumandanı Tahir b. Zeyd başkanlığındaki kumandanlar Sultan Mahmud'u kendi hükümdarları olmak için Sistan'a davet

³⁰² Mirhond, *a.g.e.*, s. 547.

³⁰³ Ebu Nasr Muhammet bin Abdülcebbar Utbi, *Soltan Mahmyt Gaznalynyn Tarhy*, Arapçadan Tercüme eden: Atamyrat Saryyew, Türkmenistan Milli Golyazmalar İnstituty, Aşkat 2005, s. 157-158. ; Mirhond, *a.g.e.*, s. 547. ; Muhammed Nazım, *Gazneli Sultan Mahmud'un Hayatı ve Zamani*, çev: Necati Lugal, TTK Tercüme Bölümü, s. 67. ; Merçil, "Saffârîler" *DİA*, s. 464.

³⁰⁴ Gerdizi, *a.g.e.*, s. 48. ; Utbi, *a.g.e.*, s. 158. ; *Tarikh-e Sistan*, s. 282. ; Bosworth, *The Saffârîd of Sistan*, s. 322.

³⁰⁵ Mirhond, *a.g.e.*, s. 548.

³⁰⁶ Bosworth, *The Saffârîd of Sistan*, s. 323.

³⁰⁷ İbnü'l Esîr, *a.g.e.*, IX, s. 142. ; *Tarikh-e Sistan*, s. 284-285. ; Nazım, *a.g.e.*, s. 68. ; Bosworth, *The Saffârîd of Sistan*, s. 323-324.

ettiler.³⁰⁸ Sultan Mahmud için bu kaçınılmaz bir fırsattı. Nitekim Kasım 1002'de Sistan'a yürüdü. Halef onun geldiğini haber alır almaz müstahkem Tak kalesine çekildi. Bu kale yedi duvara ve kaldırılabilen açılır kapanır köprüyle bağlantılı savunmacı bir hendeğe sahipti. Sultan Mahmud bu kaleyi kuşattı ve çevresindeki hendeğin doldurulmasını emretti. Gazne ordusu hendeği geçti ve fillerin şiddetli saldırısına dayanamayıp kırılan kale kapılarına hücum ettiler. Halef sonunda teslim olmaktan başka çaresinin olmadığını anlayıp af dileyerek Sultan Mahmud'a itaatini bildirdi. Sultan Mahmud onun hayatını bağışladığı gibi bütün servetini de muhafaza etmesine izin verdi. Ayrıca ona sürgün için bazı yerleri seçmesini istediği söyledi.³⁰⁹ Sonunda Halef Kuzey Afganistan'daki Cüzcan'a gönderildi.³¹⁰ Sultan Mahmud, Sistan bölgesini kumandanlarından Hacib Kinci'nin idaresine bırakarak Gazne'ye döndü.³¹¹

Sistan, Gazneliler hâkimiyeti altına girdikten sonra Saffârîlerin bu bölgeyi ele geçirmek için son çabası da Halef'in kız tarafından torunu olan Ebu Bekr Abdullah tarafından gerçekleşti. Ebu Bekr Abdullah'ın kendisine karşı ayaklandığını haber alan Sultan Mahmud tekrar Sistan'a hareket etti. Ebu Bekr Abdullah ve beraberindekiler müstahkem Erk kalesine kapandılar. Sultan Mahmud ve kuvvetleri kaleyi kuşattı. Gazne ordusu gece karanlığından faydalanıp ani bir hücumla geçti. Bu ani hücumla mağlup olan Saffârî kuvvetleri öldürülünce Sistan tekrar Gaznelilerin hâkimiyetine girmiş oluyordu. Gazneli Mahmud bu bölgeyi kardeşi Nasr'ın idaresine bırakarak Gazne'ye döndü (24 Ekim 1003).³¹² Saffârî kuvvetlerinin son teşebbüsleri de başarılı olamayınca devlet kesin olarak sona ermiş oluyordu. Bu tarihten sonra artık bölgede Türk hâkimiyeti başladı.

Halef'e gelince 1007 yılına kadar Cüzcan'da yaşadı. Sultan Mahmud bu tarihlerde arasının açık olduğu Karahanlı Nasr b. Ali ile onun mektuplaştığını haber almıştı. Bu

³⁰⁸ İbnü'l Esîr, *a.g.e.*, IX, gös. yer. ; *Tarikh-e Sistan*, s. 286.

³⁰⁹ *Tarikh-e Sistan*, s. 287. ; Bosworth, *The Saffârîd of Sistan*, s. 325-326. Erdoğan Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989, s. 28-29. ; Erdoğan Merçil, "Sipehsalar: II. Gazneliler, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C: XVI, Sayı: 2, Aralık 2011, s. 460.

³¹⁰ İbnü'l Esîr, *a.g.e.*, IX, s. 143. ; Utbi, *a.g.e.*, s. 164.

³¹¹ Nazım, *a.g.e.*, s. 69.

³¹² İbnü'l Esîr, *a.g.e.*, IX, s. 144. Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 28-29.

sebepten Sultan Mahmud, Halef'i Gerdiz kalesine yolladı. Halef ölüm tarihi olan Mart 1009'a kadar orada yaşadı. O ölünce Sultan Mahmud onun mirasını henüz küçük yaşta olan oğlu Ebu Hafs'a verdi.³¹³

³¹³ İbnü'l Esîr, *a.g.e.*, IX, s. 143. Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 29.

SONUÇ

Saffârî Devleti, 861 yılında Yakub b. Leys tarafından Sistan bölgesinde kurulmuştur. Bu hanedanın soyu hakkında genel olarak kabul edilen görüş onların Sasani soyundan olduklarıdır. Yakub b. Leys üstün meziyetleri ile kısa sürede bölgede büyük bir devlet kurmuş olmasına rağmen Abbâsî Halifesini karşısına alıp onunla savaşa girmesi onun sonu olmuştur. Bu savaştan kısa bir süre sonra ölünce yerine onun gibi hükümdarlık alametlerine haiz kardeşi Amr b. Leys geçmiştir. Amr b. Leys'in sonunu getiren hadise ise Maverâünnehr bölgesi için Sâ mânîler ile giriştiği mücadele olmuştur. Bu mücadeleden mağlup ayrılan ve kısa bir hapis hayatı sonucu öldürülen Amr b. Leys'ten sonra devletin başına güçlü liderler geçememiş ve hâkimiyet alanları Sistan bölgesi ile sınırlı kalmıştır.

Sistan bölgesindeki hâkimiyetleri de 913 yılında on yıllık bir sekteye uğramıştır. Bu on yıllık süre zarfında Sistan'a ilk olarak Sâ mânîler daha sonra ise bölge doğrudan Abbâsî Halifeliğine bağlanmış ve bölgede Abbâsî Halifesi Muktedir adına para basılmıştır. Ancak bölgenin Abbâsî Halifeliğine uzak oluşu ve bölgede güçlü bir konumda bulunan Ayyârların Saffârî yanlısı olmaları burada tekrar Ebu Cafer Ahmed liderliğinde yönetimin ele geçirilmesiyle sonuçlanmıştır.

Ebu Cafer Ahmed ve daha sonra oğlu Halef uzun yıllar bu bölgede hâkim olmalarına rağmen hâkimiyet alanları Sistan dışına çıkamamıştır. Sonuç olarak Sistan hâkimiyetleri ve devletin tarih sahnesinden yok olması ise dönemin kudretli hükümdarı Gazneli Sultan Mahmud eliyle olmuştur.

Bu çalışmada Saffârî Devleti'nin 861-1003 yılı arası siyasi faaliyetleri aktarmaya çalışılırken özellikle onların devlet teşkilatlanmaları, ordu yapısı ve kültürel tarihleri hakkında hala Saffârîler Tarihinde araştırılmaya muhtaç pek çok konu bulunduğu görülmüştür.

KAYNAKÇA

AKTAN, Ali, “Mutazid Billâh” *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt: 31, İstanbul 2006, s. 383-384.

AKTAN, Ali, “Mutemid Alellah”, *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt: 31, İstanbul 2006, s. 388-390.

ALGÜL, Hüseyin, *İslâm Tarihi*, Cilt: 3, Gonca Yayınevi, İstanbul 1987.

AŞTİYANİ, Abbas İkbâl, *Tarih-i Mufasssal-ı İnan: ez sadr-ı İslâm ta İntiraz-ı Kaçariyye*, Kitabhane-i Hayyam, İnan.

AYCAN, İrfan, “Haccac b. Yusuf es-Sekafi”, *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt: 14, İstanbul 1996, s. 427-428.

AYDINLI, Osman, “Zerenc” *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt 44, İstanbul 2013, s. 282.

BARTHOLD, V. V., *İslâm Medeniyeti Tarihi*, çev. ve ekler Mehmet Fuat Köprülü, Alfa Basım Yayım, İstanbul 2014.

BARTHOLD, V.V. “Saffârilere Tarihi Hakkında” *Belleten*, Cilt: 7, Sayı: 26, Ankara 1943, s. 319-340.

BARTHOLD, V.V., “Amr b. Al-Lays Al Saffar”, *MEB İA*, Milli Eğitim Basımevi, C. 1, İstanbul 1978, s. 414.

BARTHOLD, V.V., *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, Hazırlayan: Hakkı Dursun Yıldız, Kervan Yayınları, İstanbul 1981.

BELAZURİ, Ahmed b. Yahya, *Fütuhu'l Buldan*, çev: Mustafa Fayda, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987.

BOSWORTH, Clifford Edmund, "Saffârî İmparatorluğunun Yapısı ve Yönetimi", çev: Hüseyin Doğan, *e-malakât Mezhep Araştırmaları*, VI/1 Bahar 2013, s. 123-145.

BOSWORTH, Clifford Edmund, "Saffârîds", *The Encyclopedia of İslam*, Volume VIII, Leiden 1995.

BOSWORTH, Clifford Edmund, *Doğustan Günümüze İslâm Devletleri Tarihi (Devletler, Prenslıklar, Hanedanlıklar Kronoloji ve Soy kütüğü El Kitabı)*, Kaknüs Yayınları, çev: Hande Canlı, İstanbul 2005.

BOSWORTH, Clifford Edmund, *The Cambridge History of İran*, "The Tahirids and Saffârîds", Volume 4, Edited by R. N. Frye, Cambridge University Press, New York 1975.

BOSWORTH, Clifford Edmund, *The History of the Saffârîds of Sistan and the Maliks of Nimruz (247/861 to 949/1542-3)*, New York 1994,

BROCKELMANN, Carl, *İslâm Ulusları ve Devletleri Tarihi*, çev: Neşet Çağatay, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992.

CÜZCANÎ, Ebu Ömer Minhacüddin Osman b. Muhammed b. Osman, *Tabakat-ı Nasiri*, ing trc. : Major H. G. Raverty, Vol: 1, New Delhi 1970.

ÇETİN, Osman, “Horasan”, *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt: 15, İstanbul 1998, s. 234-241.

DAFTRAY, Farhad, “Emeviler Döneminde ve Abbâsîlerin ilk Dönemlerinde İran, Horosan ve Mâverâünnehr’deki Mezhebi ve Milliyetçi Hareketler”, çev: Mehmet Atalan, *Kelam Araştırmaları*, 4:2, 2006, s. 139-158.

DALKILIÇ, Mehmet, “Buhara’nın İslâmlaşmasında Kuteybe b. Müslim’in Rolü”, *Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 23, Güz 2012, s. 149-156.

DANIŞMAN, Zuhuri, *Büyük İslâm Tarihi*, Cilt: 5, Özyayın Matbaası, İstanbul 1971.

DOZY, Reinhart Pieter Anne, *İslâm Tarihi*, çev: Vedat Atilla, Gri Yayınevi, İstanbul 2006.

DUMAN, Abdullah, *Nerşahi’nin Tarih-u Buharası (İnceleme ve Tercüme)*, Ayışığı Kitapları, İstanbul 2013.

ES-SALİH, Suphi, *İslâm Mezhepleri ve Müesseseleri (Doğuşu-Gelişmesi)*, çev: İbrahim Sarmış, Bir Yayıncılık, İstanbul 1983.

FIĞLALI Ethem Ruhi, “Hâricîler”, *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt: 16, İstanbul 1997, s. 169.

FRYE, Richard Nelson, *Orta Çağın Başarısı Buhârâ*, çev: Hasan Kurt, Bilig Yayınları, Ankara 2013.

GERDİZİ, Ebû Saîd Abdü’l-Hay, *Zeyn-ül Ahbar*, TTK Tercüme Bölümü.

HAIG, T. W., “Saffâriiler”, *MEB İA*. Milli Eğitim Basımevi, C: 10, İstanbul 1988, s. 59-60.

HASAN, Hasan İbrahim, *İslâm Tarihi (Siyasi, Dini, Kültürel, Sosyal)*, Kayıhan Yayınları, İstanbul 1985.

HATİBİ, Ebul Fazl, “Ahmed b. Abdullah”, *Dairetü'l Muarîf-i Bozorg-ı İslâmi*, Cilt: 6, Tahran 1373.

HAYYÂT, Halife b., *Tarihu Halife b. Hayyât (Halife b. Hayyât Tarihi)*, çev: Abdulkadir Bakır, Bizim Büro Basımevi, Ankara 2001.

HİZMETLİ, Sabri, *İslâm Tarihi –İlk Dönem-*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2006.

HUNKAN, Ömer Soner, “Ortaçağ İnan'ını Anlamak: Firdevsi, Nizâmü'l-Mülk, Sabbâh ve Hayyam”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 2016/77, s. 77-102.

HUNKAN, Ömer Soner, *Türk Hakanlığı (Karahanlılar)*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 3. Baskı, İstanbul 2011.

İBN HALDUN, Ebû Zeyd, *İbn Haldun Tarihi*, Cilt: I, TTK Tercümeleler Bölümü.

İBN HAVKAL, Ebi'l Kasım, *Kitâbü Sûreti 'l-Arz*, “Müslüman Coğrafyacıların Gözüyle Türkler”, Derleyen ve Türkçeye çev: Yusuf Ziya Yörükân, Gelenek Yayınları, İstanbul 2004.

İBN İSFENDİYAR, *Tarih-i Taberistan*, ing trc: Edward G. Browne, Leiden 1905.

İBN KESİR, *El-Bidaye ve'n- Nihaye Büyük İslâm Tarihi 11*, çev: Mehmet Keskin, Çağrı Yayınları, İstanbul 1994.

İBN MİSKEVEYH, Ebî Ali Ahmed, *Tecâribi'l- Ümem*, TTK Tercüme Bölümü.

İBNÜ'L ESİR, *El-Kamil Fi't-Tarih*, çev: Ahmet Ağrakça, Cilt: I-XII, Bahar Yayınları, İstanbul 1986.

İPEK, Ali, "Sacoğulları", *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt: 35, İstanbul 2008, s. 364-366.

KAFESOĞLU, İbrahim, *Müslüman-Türk Devletleri (Osmanlılar Hariç)*, İSAR Vakfı Yayınları, İstanbul 1999.

KELPTEKİN, Mahmut, *Hulefâ-yi Râşidin Dönemi Tarihi Seyf b. Ömer ve Tarihçiliği*, Siyer Yayınları, İstanbul 2012.

KİTAPÇI, Zekeriya, *Yeni İslâm Tarihi ve Türkler*, Cilt: I-II, Damla Ofset Matbaacılık, 3. Baskı, Konya 1994

KONUĞU, Enver, "Halaç", *DİA*. Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt: 15, İstanbul 1997, s. 228-229.

KURT, Hasan, "Tahir b. Hüseyin", *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt: 39, İstanbul 2010.

KURT, Hasan, "Tahiriler", *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt: 39, İstanbul 2010, s. 403-404.

KURT, Hasan, *Türk-İslâm Dönemine Geçişte Tahiroğulları*, Araştırma Yayınları, Ankara 2002.

LE STRANGE, *Şark Halifelerinin Memleketleri*, çev: Mübin Manyas, TTK Tercüme Bülümü.

LOMBARD, Maurice, *İlk Zafer Yıllarında İslâm*, çev: Nezih Uzel, Zafer Matbaası, İstanbul 1983.

MERÇİL, Erdoğan, “Banicuriler”, *DİA*. Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt: 5, İstanbul 1992, s. 59.

MERÇİL, Erdoğan, “Saffâriler” *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, Cilt: 5, Çağ Yayınları, İstanbul 1992, s. 417-451.

MERÇİL, Erdoğan, “SAFFÂR, Yakub b. Leys”, *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt: 35, İstanbul 2008, s. 463-464.

MERÇİL, Erdoğan, “Simcuriler”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi-Tarih Dergisi*, Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı Hatıra Sayısı, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1979, Sayı: 32.

MERÇİL, Erdoğan, “Sipehsâlâr: I. Sâ mânîler”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt: XXVI, Sayı: 1, Temmuz 2011, s. 139-150.

MERÇİL, Erdoğan, “Sipehsâlâr: II. Gazneliler”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt: XXVI, Sayı: 2, Aralık 2011, s. 459-473.

MERÇİL, Erdoğan, “Tahiriler”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, Cilt: 5, Editör: Hakkı Dursun Yıldız, Çağ Yayınları, İstanbul 1992, s. 401-417.

MERÇİL, Erdoğan, *Gazneliler Devleti Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989.

MESUDİ, Ebi'l Hasan Ali, *Müruc-uz Zeheb*, TTK Tecümler Bölümü.

MİRHOND, Hamidüddin Muhammed b. Hondşah b. Mahmud el-Belhi, *Ravzatü'l Safa fi Siret el-enbiyave'l-müllük ve'l hulefa*, Müessese-i Hayyam ve İntişarat-Piruz, 903/1498 Tahran.

NASKALI, Esko, “Sasaniler” *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt: 36, İstanbul 2009, s. 174-176.

NAYİNİ, İhsan Ahmedî, “Peyam-ı Baharistan”, *Saffârîyan ve Zub-ı Sikke der Nayin*, Cilt: 3, Sayı: 5, Güz 1391 Hicri-Kameri

NAZİM, Muhammed, *Gazneli Sultan Mahmud'un Hayatı ve Zamanı*, çev: Necati Lugal, TTK Tercümler Bölümü.

NERŞAHİ, Ebû Bekr Muhammed, *Tarih-i Buhara*, Farsçadan tercüme ve notlar: Erkan Göksu, TTK Yayınları, Ankara 2013.

NERŞAHİ, Ebû Bekr Muhammed, *Tarih-i Buhara*, İngilizce Tercümesi, translated: Richard N. Frye, 1954 Cambridge.

NİZÂMÜ'L-MÜLK, *Siyaset-name*, Hazırlayan: Mehmet Altay Köymen, TTK Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2013.

ÖZ, Şaban, *İslâm Tarihi*, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya 2013.

ÖZAYDIN, Abdülkerim, “Amr b. Leys”, *DİA*, Cilt: 3, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991, s. 86-87.

ÖZCAN, Abdulkadir, “Ayyâr”, *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt: 4, İstanbul 1991, s. 296.

ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, “Nişabur”, *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt: 33, İstanbul 2007, s. 149-151.

ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, “Sistan”, *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt:37, İstanbul 2009, s. 274-75.

ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, “Taberistan”, *DİA*. Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt: 39, İstanbul 2010, s. 322-323.

PIRLANTA, İsmail, *Fethinden Sâmâniler Dönemi Sonuna kadar Nişabur*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı İslâm Tarihi Bilim Dalı Doktora Tezi, Ankara 2010.

RENÇBER Akif, İslâm Fetfinden Irak Selçuklularının Yıkılışına kadar Kazvin'in Siyasi Tarihi”, *İnsan ve Toplum Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 2012, Cilt: 1, Sayı: 1, s. 225-265.

SOURDEL, Dominique, “The Abbâsîd Caliphate”, *The Cambridge History of İslam*, Volume 1/A, Edited by: P. M. Holt, ANN K. S. Lambton, Berbard Lewis, Cambridge Üniversity Press, New York.

SÜMER, Faruk, “Dihkan”, *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt: 9, İstanbul 1994, s. 289-290.

ŞEŞEN, Ramazan, “Buhara”, *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt: 6, İstanbul 1992, s. 363- 367.

TABERİ, Muhammed, *The History of al-Taberi (Ta'rih al-Rusul wa'l mulük)*, Volume: 35-37, translated and annotated by: David Waines, State University of New York Press.

TABERİ, *Tarih-i Taberi Tercemesi*, Cilt: III, Elif Ofset Tesisleri, İstanbul 1983.

TACKERİMİ, Celal, *Saffârîler Tarihi*, Ankara Üniversitesi Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi Doktora Tezi, Ankara 1971.

TARİH-İ SİSTAN, Tahran 445-765, Zuvvar Yayınevi.

THE TARİKH-E SİSTAN, Translated by: Milton Gold, Istituto Italiano Per Il Medio Ed Estremo Oriente, Roma 1976.

USLU, Recep, “Cüндиşâpûr”, *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt: 8, İstanbul 1993, s. 117-118.

USLU, Recep, *Herat Tarihi*. İstanbul 1997.

USTA, Aydın, “Sâmânîler”, *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt: 36, İstanbul 2009, s. 64-68.

USTA, Aydın, *Türklerin İslâmlaşma Serüveni (Sâmânîler Devleti 874-1005)*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2007.

UTBİ, Ebu Nasr Muhammet bin Abdülcebbar, *Soltan Mahmyt Gaznalynyn Tarhy*, Arapçadan Tercüme eden: Atamyrat Saryyew, Türkmenistan Milli Golyazmalar İnstituty, Aşkabat 2005.

ÜÇOK, Bahriye, *İslâm Tarihi Emevîler Abbasîler*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, LXXXIV, Ankara 1968.

VAMBERY, Hermann, *Buhara yahut Mâverâünnehr Tarihi*, çev: Tahir Şakir Çağatay, TTK Tercüme Bölümü.

VEZİR-İ KİRMAN, Ahmed Ali Han, *Tarih-i Kirman*, Tahran Kitabevi, Şemsi 1354 Tahran.

WELLHAUSEN, Julius, *İslâmiyetin İlk Devrinde Dini-Siyasi Muhalefet Partileri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, çev: Fikret Işılattan, Ankara 1989.

YAŞAROĞLU, Hasan, “Zeydiyye”, *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt: 44, İstanbul 2013, s. 324-326.

YAZICI, Tahsin, “Belh”, *DİA*. Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt: 5, İstanbul 1992, s. 410-411.

YILDIZ, Hakkı Dursun, “Abbâsîler”, *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt: 1, İstanbul 1988, s. 31-48.

YILDIZ, Hakkı Dursun, “Ahmed b. Tolun” *DİA*, Cilt: 2, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1989, s. 141-143.

YILDIZ, Hakkı Dursun, “Sâcoğulları”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, Cilt: 6, Çağ Yayınları, İstanbul 1987, s. 81-137.

YILDIZ, Hakkı Dursun, “Sacoğulları”, *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt: 4, Yeni Türkiye Yayınları.

YILDIZ, Hakkı Dursun, *İslâmiyet ve Türkler*, Kemer Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2000.

YILMAZ, Saim, “Halife Mu’tazid Döneminde (279-289/892-902) Abbâsi-Saffâri İlişkileri”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 9.

YILMAZ, Saim, *Muta’zid ve Müktefi Döneminde (279-295/829-908) Abbâsîler*, Kayihan Yayınları, İstanbul 2006, s. 79-103.

YİĞİT, İsmail, “Emeviler”, *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt: 11, İstanbul 1995, s. 87-104.

ZERRİNKUB, Abdülhüseyin, *Karname-i İslâm –İslâm Medeniyeti Mucizesi-*, çev: Abuzer Dişkaya, Ağaç Kitabevi Yayınları, İstanbul 2009.

ZEYDAN, Corci, *İslâm Uygarlığı Tarihi Tarihu't Temeddüni'l İslâmi*, Cilt: 1, çev: Necdet Gök, İletişim Yayınları, İstanbul 2004.

ZORLU, Cem, *Abbâsîlere Yönelik Dini ve Siyasi İsyandar*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2001.

EKLER

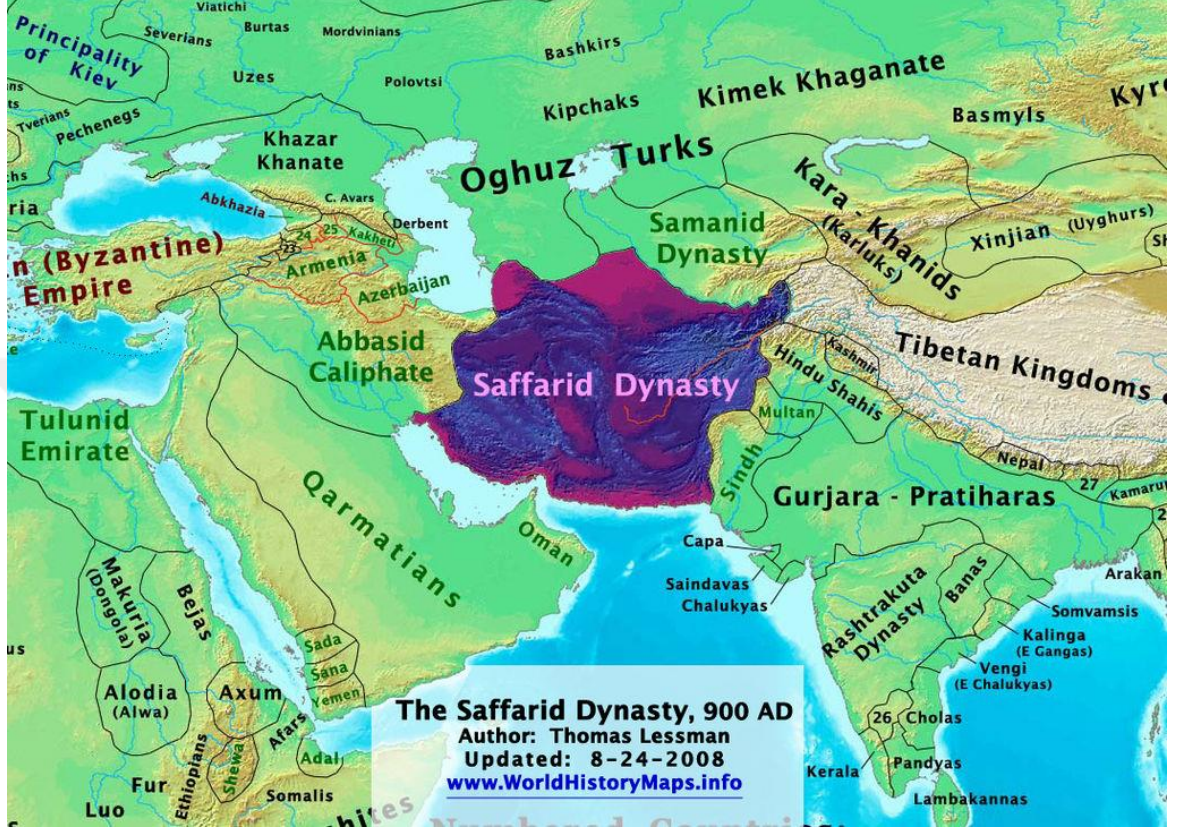
EK. 1

Yakub b. Leys döneminde basılan madeni para.

https://fa.wikipedia.org/wiki/%D8%B5%D9%81%D8%A7%D8%B1%DB%8C%D8%A7%D9%86#/media/File:Ya%27qub_al-Layth%27s_Silver_Dirham_2.jpg

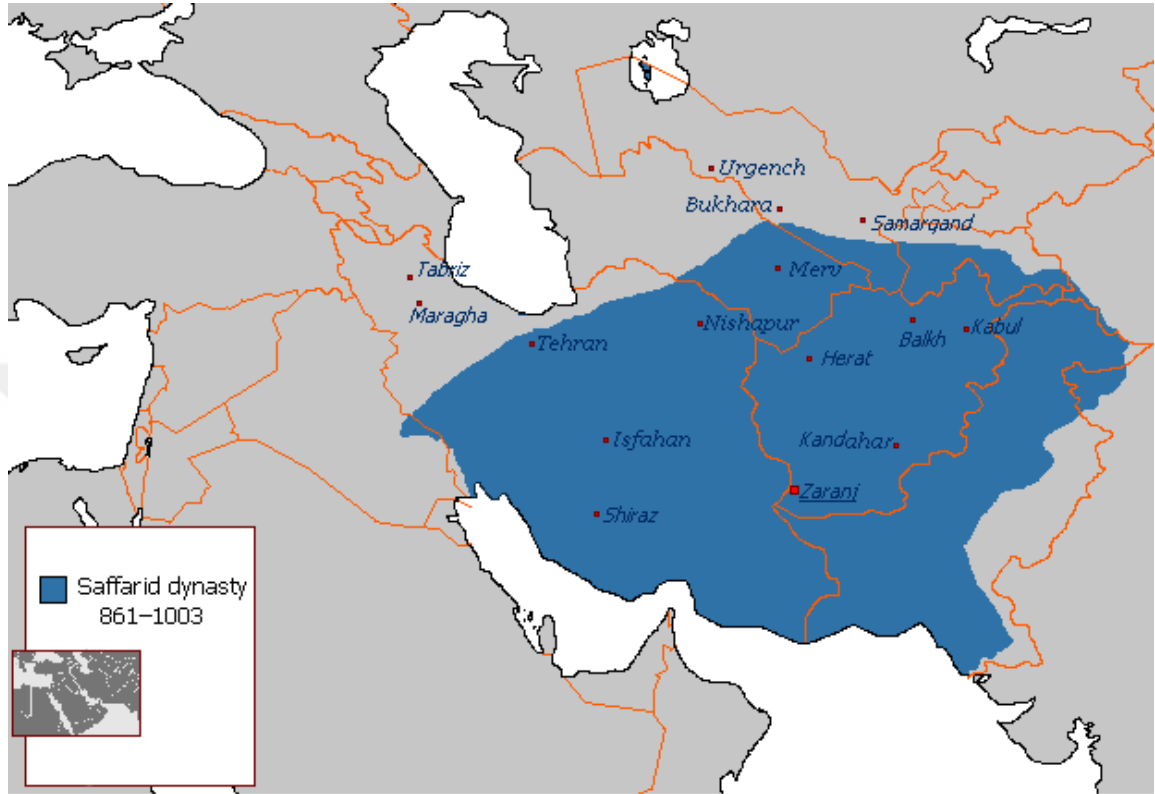
EK. 2

Saffârîlerin 900 yılındaki sınırları.

https://tr.wikipedia.org/wiki/Sefer%C3%AEler#/media/File:Saffarids_900ad.jpg

EK. 3

Saffârîlerin en geniş oldukları dönemdeki sınırları.

https://tr.wikipedia.org/wiki/Sefer%C3%AElar#/media/File:Saffarid_dynasty_861-1003.png